การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม

AN ANALYTICAL STUDY OF
PANDAKA [HOMOSEXUAL]
AND DHAMMA REALIZATION

พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๙

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม

พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๙

AN ANALYTICAL STUDY OF PANDAKA [HOMOSEXUAL] AND DHAMMA REALIZATION

PHRAMAHA ADULAYA YASOTARO [BUTTAKAIN]

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

[Buddhist studies]

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

....

(พระศรีสิทธิมุนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..ประธานกรรมการ

(พระวิสุทธิภัทรธาดา)

....กรรมการ

(พระเมธีรัตนดิลก)

....กรรมการ

(พระมหาอุดม สารเมธี)

....กรรมการ

(ผศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ)

....กรรมการ

(ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระเมธีรัตนดิลก ประธานกรรมการ

พระมหาอุดม สารเมธี กรรมการ

ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม

ผู้วิจัย : พระมหาอดุลย์ ยโสธโร (บุตรตะเคียน)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีรัตนดิลก ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D. (Bud.)

: พระมหาอุดม สารเมธี ป.ธ. ๙, ศษ.บ., พธ.ม.

: ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๐

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา ศักยภาพในการบรรลุธรรม และอุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

จากการศึกษาพบว่า บัณเฑาะก์ มีความหมายครอบคลุมทั้งคนและสัตว์ที่ไม่มีสัญลักษณ์ทางเพศ รักร่วมเพศและกามวิตถาร คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุสาเหตุที่ทำให้ถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์ว่า เพราะอำนาจอกุศลกรรมซึ่งเก็บสั่งสมไว้ในจิต และพบว่าพุทธสาวกและพุทธสาวิกาบางองค์ที่เคยถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์เคยประพฤติละเมิดความผิดในกามารมณ์

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ให้บรรลุถึงภาวะของความไร้ทุกข์ประสบกับภาวะแห่งความสะอาด สงบ สว่าง เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

บัณเฑาะก์จัดเป็นอภัพบุคคลซึ่งไม่อาจบรรลุธรรมได้ในชีวิตนี้ ถึงแม้ว่าจะพยายามฝึกปรือพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขาแล้วก็ตาม เพราะบัณเฑาะก์เกิดได้เพราะผล

แห่งอกุศลกรรม คือ เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิที่ปราศจากอโมหะเหตุ หรือ ทุกเหตุกปฏิสนธิ (ผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น) นอกจากบัณเฑาะก์แล้ว ผู้ทำอนันตริยกรรม (ผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้นหรืออุปสรรค) ผู้เป็นนิตยมิจฉาทิฏฐิ (ผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น) และผู้มีปัญญาทราม ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชีวิตนี้ด้วยเช่นเดียวกัน

ผู้ที่ถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์นั้นยังไม่มีอุปนิสัยบรรลุธรรมในชีวิตปัจจุบัน แต่เป็นการถือกำเนิดในฐานะอภัพบุคคลชาติสุดท้าย ถัดจากชาติที่เป็นบัณเฑาะก์นั้นไป จะพ้นจากสภาพความเป็นอภัพบุคคล

Thesis Title : An Analytical Study of Pandaka [Homosexual] and Dhamma Realization

Researcher : Phramaha Adulaya yasotaro [Buttakain]

Degree : Master of Arts [Buddhist studies]

Thesis Supervisory Committee

: Phramadhírattanadilok Pali ix, B.A.,M.A., Ph.D.(Bud.)

: Phramaha Udom Sãramedhi Pali ix, B.A., M.A.(Bud.)

: Dr. Samiddhipol Netnimit Pali ix, B.A., M.A. (Bud.), Ph.D.

Date of Graduation : 28 MARCH 2007

ABSTRACT

This thesis aims at studying the original development of the eunuch in Buddhism, the eunuch's capability in attaining the doctrines according to the Buddhist standard of attaining the doctrine and the eunuch's sufficing conditions to attain the doctrines.

From the study, it is found that the term "Eunuch" includes both the man and the animal of no sexual symbols, the homosexuality and the sexual pervert. It is mentioned in the Buddhist scripture that the cause of being born as a eunuch is the de-meritorious action accumulate in one's mind. Furthermore, it is found that the Buddhist male disciples and the Buddhist female disciples who used to be born as the male eunuchs and the female ones had sexsual misconduct.

Attaining the Dhamma in Buddhism is the process of training the human beings to search for the state of freedom from suffering and of coming across the

purity, peace and the light is called "Ti Sikkha" consisting of the threefold learning, namely: the learning in higher morality the learning in higher mentality and the learning in higher wisdom.

It is found that the eunuch is the unable person who cannot attain the enlightenment in this very life, however much he tries to behave himself according the threefold learning, because he is the person born as a human being because of the outcome of his de-meritorious actions, or because he was born in this world without the Amohahetu (non-delusion) or dukahetukapatisandhi. In addition to the eunuch, it is also found that one who performs the immediacy-deeds (Anantariyakamma), one who has continually wrong view and one who has bad wisdom cannot attain the doctrines in this very life either.

One who was born as the eunuch has not been possessed of the sufficing condition, to attain the Dhamma in the present life, but his birth is the last one as being an unable person. After this birth of being an eunuch, he will be free from the state of being an unable person.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม" สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก พระเมธีรัตนดิลก พระมหาอุดม สารเมธีและ ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ที่ให้คำปรึกษาการเขียนและชี้แนะข้อควรแก้ไข จนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ ตลอดจนคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่ได้ช่วยแก้ไขปรับปรุงให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ขอขอบคุณอาจารย์ทุกท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัยและเจริญพรขอบคุณ รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร ตลอดถึงเพื่อนสหธรรมิกทุกท่านที่ให้ความเอื้อเฟื้อในด้านอื่น ๆ ด้วยดีเสมอมา

พระมหาอดุลย์ ยโสธโร

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่น ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๐/๑๐๐ = มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๒๐ หน้า ๑๐๐ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐ = ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๑๖ หน้า ๑๐

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	มหาวิภังค์	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	มหาวรรค	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	จูฬวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สตฺตนฺตปิฏก	มชฺฌิมนิกาย	มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

ม.มู.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	มูลปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	อุปริปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ. ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.ติก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกฺก	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ฉกฺก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ฉกฺก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทสปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทานปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

อภิธรรมปิฎก

อภิ.ปุ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลปัญญัติ	(ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ใช้ระบบระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)ข้อ / หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๓๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย หมายถึง ขุททกนิกาย ธัมมปทัฏฐกถา เล่มที่ ๔ หน้า ๓๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (บาลี) = วินยปิฏก สมนฺตปาสาทิกา – ปาราชิกกณฺฑ – สํฆาทิเสสาทิ – มหาวคฺคาทิอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

วิ.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฑ – สังฆาทิเสสาทิ – มหาวรรคาทิอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ฉกฺกาทินิปาตอฏฺฐกถา(ภาษาบาลี)

องฺ.ฉกฺก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ฉักกาทิปาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

๒. คำย่อในภาษาอังกฤษ

ibid. Ibiden เรื่องเดียวกัน

P. page หน้า

vol. volume เล่มที่

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ ความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา	๗
๒.๑ ความหมายของบัณเฑาะก์	๗
๒.๒ ประเภทของบัณเฑาะก์	๑๒
๒.๓ สาเหตุที่ทำให้เป็นบัณเฑาะก์	๑๙

๒.๔ บัณเฑาะก์กับการบวช ๒๗

๒.๔.๑ ความหมายของการบวช ๒๙

๒.๔.๒. วิวัฒนาการรูปแบบของการบวชในพระพุทธศาสนา ๓๒

๒.๔.๓ บัณเฑาะก์กับการบวชแบบญัตติจตุตถกรรม ๓๔

๒.๕ สถานภาพของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา ๔๑

๒.๕.๑ บัณเฑาะก์ในฐานะบุคคลที่สงฆ์ไม่สมาคมด้วย ๔๑

๒.๕.๒ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ถูกห้ามเข้าร่วมสังฆกรรม ๔๒

๒.๕.๓ บัณเฑาะก์ในฐานะบุคคลที่ไม่น่าเชื่อถือ ๔๔

๒.๕.๔ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ไม่มีสิทธิแสดงความเห็น ๔๗

๒.๕.๕ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ไม่ควรได้รับผลประโยชน์ ๔๘

๒.๖ บัณเฑาะก์กับบทบัญญัติทางพระวินัย ๔๙

๒.๖.๑ กรณีภิกษุต้องอาบัติปาราชิก ๕๐

๒.๖.๒ กรณีภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัย ๕๒

๒.๖.๓ กรณีภิกษุต้องอาบัติทุกกฎ ๕๔

บทที่ ๓ หลักเกณฑ์การบรรลุธรรม ๕๙

๓.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม ๖๑

๓.๒ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ๖๓

๓.๒.๑ ไตรสิกขา : หลักพัฒนาศักยภาพมนุษย์ ๖๔

๓.๒.๒ องค์ประกอบของไตรสิกขา ๖๙

๓.๒.๓ ผลที่พึงได้จากการปฏิบัติในไตรสิกขา ๑๐๖

๓.๓ บัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม ๑๑๒

บทที่ ๔ อุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์ ๑๑๗

๔.๑ ความสำคัญของอุปนิสัย ๑๑๙

๔.๒ ความหมายของอุปนิสัย ๑๑๘

๔.๓ อุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์ ๑๒๑

๔.๔ การสั่งสมอุปนิสัย ๑๒๔

๔.๕ การสั่งสมอุปนิสัยตามหลักกฎแห่งกรรม ๑๒๖

๔.๕.๑ ความหมายของกรรม ๑๒๗

๔.๕.๒ เหตุเกิดแห่งกรรม ๑๒๘

๔. ๕.๓ ประเภทของกรรม ๑๒๙

๔.๕.๔ สภาพชีวิตปัจจุบันเป็นผลของกรรมในอดีต ๑๓๔

๔.๕.๕ อุปนิสัยแห่งการบรรลุธรรมผลจากกรรมดี ๑๓๖

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ ๑๔๓

๕.๑ บทสรุป ๑๔๓

๕.๒ ข้อเสนอแนะ ๑๔๗

บรรณานุกรม ๑๔๗

ประวัติผู้วิจัย ๑๕๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาคือการเห็นว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก "แม้แต่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ก็เพราะการฝึก จึงมีหลักการสำคัญที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก"[๑] พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็นนายสารถีผู้ฝึกบุรุษผู้เยี่ยมยอด

พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้มนุษย์ทุกเพศเข้าศึกษาหลักธรรมและเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้หากมีความพยายามมากพอ "ธรรมชาติส่วนพิเศษของมนุษย์คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้หรือเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ไม่จมอยู่กับที่แต่เปลี่ยนแปลงได้ในเชิงคุณภาพ เรียกว่าเป็นสัตว์พิเศษคือแปลกกว่าสัตว์ชนิดอื่นตรงที่สามารถฝึกได้และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด"[๒] "การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทำให้ธรรมปรากฏขึ้นในโลกธรรมที่ปรากฏขึ้นแล้ว ก็กระจายความดีงามออกไป ด้วยคำสอนที่สาดแสงสว่างส่องทางแห่งการดำเนินชีวิตที่ดีงาม นำไปสู่ประโยชน์สุขและความอยู่ร่วมกันอย่างสงบร่มเย็น"[๓]

ขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งที่จะนำมนุษย์เข้าสู่กระบวนการฝึกตนก็คือ การบวช ผู้ที่จะบวชต้องละทรัพย์สมบัติ ละวงศ์ญาติ ละการนุ่งหุ่มอย่างฆราวาส ละการกินอยู่อย่างฆราวาส ละการใช้สอยอย่างฆราวาส ละกิริยาอาการทางกายวาจาอย่างฆราวาส และละ

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

[๒]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๔ - ๔๘.

[๓]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **มองวิสาขะหยั่งถึงอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอดิสันเพรส โพรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

ความรู้สึกนึกคิดอย่างฆราวาส[๔] การบวชเป็นการนำคนเข้าสู่กระบวนการฝึกแบบเข้มข้น โดยเปิดกว้างให้มนุษย์ทุกคนไม่จำกัดหรือเจาะจงเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือวรรณะใดวรรณะหนึ่งตลอดจนเพศใดเพศหนึ่ง เพราะโดยหลักการพื้นฐานแล้วพระพุทธศาสนาเห็นว่า

[๔]พุทธทาสภิกขุ, **คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาคือการเห็นว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก “แม้แต่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ก็เพราะการฝึก จึงมีหลักการสำคัญที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก”[๑] พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าเป็นนายสารถีผู้ฝึกบุรุษผู้เยี่ยมยอด

พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้มนุษย์ทุกเพศเข้าศึกษาหลักธรรมและเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้หากมีความพยายามมากพอ “ธรรมชาติส่วนพิเศษของมนุษย์คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้หรือเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ไม่จมอยู่กับที่แต่เปลี่ยนแปลงได้ในเชิงคุณภาพ เรียกว่าเป็นสัตว์พิเศษคือแปลกกว่าสัตว์ชนิดอื่นตรงที่สามารถฝึกได้และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด”[๒] “การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทำให้ธรรมปรากฏขึ้นในโลกธรรมที่ปรากฏขึ้นแล้ว ก็กระจายความดีงามออกไป ด้วยคำสอนที่สาดแสงสว่างส่องทางแห่งการดำเนินชีวิตที่ดีงาม นำไปสู่ประโยชน์สุขและความอยู่ร่วมกันอย่างสงบร่มเย็น”[๓]

ขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งที่จะนำมนุษย์เข้าสู่กระบวนการฝึกตนก็คือ การบวช ผู้ที่จะบวชต้องละทรัพย์สมบัติ ละวงศ์ญาติ ละการนุ่งหุ่มอย่างฆราวาส ละการกินอยู่อย่างฆราวาส ละการใช้สอยอย่างฆราวาส ละกิริยาอาการทางกายวาจาอย่างฆราวาส และละ

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

[๒]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๔๔ - ๔๘.

[๓]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **มองวิสาขะหยั่งถึงอารยธรรมโลก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอดิสันเพรส โพรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

ความรู้สึกนึกคิดอย่างฆราวาส[๔] การบวชเป็นการนำคนเข้าสู่กระบวนการฝึกแบบเข้มข้น โดยเปิดกว้างให้มนุษย์ทุกคนไม่จำกัดหรือเจาะจงเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือวรรณะใดวรรณะหนึ่งตลอดจนเพศใดเพศหนึ่ง เพราะโดยหลักการพื้นฐานแล้วพระพุทธศาสนาเห็นว่ามนุษย์ทุกชนชั้นและทุกเพศประสบกับปัญหาเดียวกันคือทุกข์ และปรารถนาที่นำพาตนเองให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์นั้นดังพุทธพจน์ว่า

> วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิมรวมเรียกว่า สมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งสิ้นเหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิมรวมเรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น[๕]

การศึกษาวิจัยทางพระพุทธศาสนาส่วนมาก มุ่งประเด็นการศึกษาไปที่เรื่องราวที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับบุรุษหรือสตรี ส่วนประเด็นที่สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับบัณเฑาะก์นั้นมีผู้ให้ความสนใจน้อยอย่างยิ่ง ซึ่งอาจเป็นเพราะเหตุผลที่ว่ามีประเด็นให้ศึกษาน้อยหรือเห็นว่าแม้นศึกษาแล้วก็มีประโยชน์น้อยไม่ส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาแต่ประการใด

ในพระไตรปิฎกนอกจากจะบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์การออกบวชของบุรุษและสตรีผู้ประพฤติอยู่ในรีตในรอยแล้ว ยังได้บอกเล่าถึงการออกบวชของบัณเฑาะก์ไว้ด้วย ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกว่ามีบัณเฑาะก์คนหนึ่งภายหลังจากบวชแล้ว ได้ชักชวนให้พระภิกษุและสามเณรประทุษร้ายตน ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงมีพุทธบัญญัติห้ามมิให้สงฆ์บวชให้ ถึงแม้ว่าบวชแล้วและทราบภายหลังก็ต้องให้สึกเสีย “ภิกษุทั้งหลาย อนุปสัมบันผู้เป็นบัณเฑาะก์ ไม่พึงให้อุปสมบทที่อุปสมบทแล้วพึงให้สึกเสีย”[๖]

การกล่าวถึงสาเหตุที่บัณเฑาะก์ไม่ได้รับอนุญาตให้ให้อุปสมบท โดยมุ่งประเด็นไปที่เรื่องพฤติกรรมทางเพศและปัญหาด้านบุคลิกภาพ ซึ่งจะทำให้คนอื่นเข้าใจคณะสงฆ์ผิด โดยไม่ได้กล่าวถึงบริบทด้านอื่น ๆ เช่น บุคลิกสงฆ์และบุคลิกของบัณเฑาะก์ และรวมถึง

---

[๔] พุทธทาสภิกขุ, **คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๖.

[๕] วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๘๔/๑๐๕, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๓.

[๖] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๙/๑๒๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๙/๑๗๓.

ศักยภาพที่จะบรรลุธรรม สาเหตุที่บุคคลซึ่งได้ชื่อว่าบัณเฑาะก์ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบทชี้ประเด็นไปที่จะเป็นที่รังเกียจของคนอื่นในการเล่นสวาท บัณเฑาะก์นั้น ตามนัยบาลีและอรรถกถาท่านกล่าวว่ามี ๓ ประเภท คือ (๑) ชายมีราคะกล้า ประพฤตินอกรีตนอกรอย ในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้เป็นเช่นนั้น (๒) ชายที่ถูกตอน (๓) กะเทยโดยกำเนิด สาเหตุที่บุคคลซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภท ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบทนั้นก็เพราะว่า ถ้าอุปสมบทไปแล้ว จะเป็นที่รังเกียจของคนอื่นในการเล่นสวาท[๗]

พระพุทธศาสนาเป็นคำสอนใหม่ในสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลภาพลักษณ์อันดีของสงฆ์จึงมีความสำคัญต่อการสร้างศรัทธาให้ผู้คนหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา เพศสัมพันธ์ไม่ว่าในรูปแบบใดก็ถือว่าเป็นสิ่งมัวหมอง

การนิยามความหมายของบัณเฑาะก์ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ถูกห้ามไม่ให้อุปสมบทว่าหมายถึง ชายมีราคะกล้าชอบประพฤตินอกรีตในการเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้ประพฤติตามตามอย่าง,ชายที่ถูกตอนหรือที่เรียกว่าขันที,คนที่เป็นกะเทยโดยกำเนิดและอุภโตพยัญชนกหมายถึงคน ๒ เพศ[๘] มีเนื้อหาที่พาดเกี่ยวไปถึงกลุ่มบุคคลชายที่มีพฤติกรรมที่เรียกกันว่า "รักเพศเดียวกัน" อย่างมีนัยสำคัญ

ในประเทศไทยมีการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับกลุ่มบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมคล้ายคลึงกันกับบัณเฑาะก์โดยใช้ศัพท์เรียกว่า พฤติกรรมรักร่วมเพศบ้าง รักเพศเดียวกันบ้าง แต่งานวิจัยส่วนใหญ่ไม่ได้ให้ความสนใจในมุมมองด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่ให้ความสนใจด้านจิตวิทยาและสังคมวิทยาเป็นส่วนมาก

ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า บัณเฑาะก์ปรากฏในพระไตรปิฎกในบทบาทของนักบวชในพระพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าภายหลังจะไม่ได้รับอนุญาตให้บวชก็ตามที แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยอมรับในศักยภาพของมนุษย์ทุกคนว่า มีความสามารถในอันที่จะพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายอันสูงสุดได้ หากว่ามนุษย์ผู้นั้นมีความมุ่งมั่นมากพอ

---

[๗] พิฑูร มะลิวัลย์, **อธิบายวิชาวินัย สำหรับนักธรรมชั้นเอก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหาคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๕ – ๑๑๖.

[๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/(๒๓)

งานวิจัยนี้ จะศึกษาความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษายึดโยงควบคู่กันกับกลุ่มบุคคลในสังคมปัจจุบันที่มีบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมที่คล้ายคลึงกันกับบัณเฑาะก์ ในประเด็นต่อมา จะศึกษาหลักเกณฑ์การบรรลุธรรมโดยเชื่อมโยงประเด็นศึกษาไปที่ความเป็นบัณเฑาะก์เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธธรรมหรือไม่ และอีกประเด็นหนึ่งคือผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงศักยภาพหรืออุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรมของบัณเฑาะก์ โดยมุ่งประเด็นไปที่ศักยภาพของบัณเฑาะก์ว่าสามารถเข้าใจธรรมหรือเข้าถึงมรรคผลขั้นใดขั้นหนึ่งในปัจจุบันชาติหรือไม่

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักเกณฑ์การบรรลุธรรม

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

อุปนิสัย หมายถึง ความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน,ความดีที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นอยู่ในสันดาน,ธรรมที่เป็นเครื่องอุดหนุน

บัณเฑาะก์ หมายถึง คนไม่ปรากฏว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ได้แก่ (๑) กะเทยโดยกำเนิด (๒) ชายผู้ถูกตอนที่เรียกว่าขันที (๓) ชายมีราคะกล้าประพฤตินอกรีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้เป็นเช่นนั้น

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กัณฑ์เทศ เทศแก้ว ได้ศึกษาเรื่อง พุทธธรรมกับพฤติกรรมรักเพศเดียวกัน : ศึกษากรณีทัศนคติของนักศึกษาชายมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานครพบว่า พุทธธรรมได้กล่าวถึงบุคคลที่มีพฤติกรรมรักเพศเดียวกันนี้ โดยเรียกในภาษาบาลีว่าบัณเฑาะก์และอุภโตพยัญชนก โดยอธิบายสาเหตุของพฤติกรรมนี้เกิดจากอกุศลกรรมที่เกิดจากการปฏิบัติผิดในกามหรือการละเมิดศีลข้อที่ ๓ ซึ่งจะส่งผลให้ต้องเกิดมาเป็นกะเทย นอกจากนี้ยังเกิดจากตัณหาซึ่งจะส่งผลให้บุคคลมีความต้องการในทางเพศที่แตกต่างกันไป และพระพุทธศาสนา

ไม่ได้ตั้งข้อรังเกียจบุคคลที่มีพฤติกรรมนี้ เพียงแต่มีข้อห้ามบางประการของสถาบันสงฆ์ คือ ห้ามไม่ให้มีการบวชแก่บุคคลที่มีพฤติกรรมรักเพศเดียวกัน ผลการสำรวจภาคสนามพบว่าทัศนคติของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ต้องการให้สังคมมีการยอมรับพฤติกรรมรักเพศเดียวกันให้มากขึ้น โดยสามารถแสดงพฤติกรรมได้อย่างเปิดเผยและให้ลดการกีดกันในการศึกษาและการให้งานทำ สำหรับในด้านความรู้ความเชื่อในทางพุทธศาสนานั้นพบว่ากลุ่มตัวอย่างมีความรู้ และความเชื่อที่สอดคล้องตามหลักคำสอนอย่างถูกต้อง[๙]

เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา ได้ศึกษาเรื่องการช่วงชิงอัตลักษณ์ "กะเทย" ในงานคาบาเรต์โชว์พบว่า ในบทนำของพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่แปลโดยพระร่วมสมัยได้ให้ความหมายและจัดประเภทบัณเฑาะก์จากเดิมมี ๕ ประเภท ลดทอนรวบความเหลือเป็น ๓ ประเภท ทั้งยังเป็นตัวอย่างให้เห็นการเทียบเคียงแทนที่คำว่า "นปุงสกบัณเฑาะก์ที่เป็นบัณเฑาะก์โดยกำเนิด" ด้วยคำว่า "กะเทยโดยกำเนิด" ตามความเข้าใจและการตีความของพระยุคหลังซึ่งแฝงบริบทแวดล้อมทางสังคมลงไปด้วยสนับสนุนให้เห็นว่าการชำระพระไตรปิฎกแต่ละครั้งมีการสอดแทรกทัศนคติค่านิยมในยุคสมัยของผู้ชำระลงไป[๑๐]

บุญมี เมธางกูร ได้ศึกษาเรื่อง คนเป็นกะเทยได้อย่างไร พบว่ามีบัณเฑาะก์ ๕ ประเภท คือ อ าสิตตบัณเฑาะก์, อุสสูยบัณเฑาะก์,โอปักกมิกบัณเฑาะก์, ปักขบัณเฑาะก์และนปุงสกบัณเฑาะก์ รวมทั้งอุภโตพยัญชนกทั้ง ๒ จำพวกคือ อิตถีอุภโตพยัญชนกและปุริส-อุภโตพยัญชนก โดยในงานเขียนดังกล่าวนี้ อธิบายว่าเป็นความผิดปกติทางชีวภาพและจิตใจพฤติกรรมทางเพศของบัณเฑาะก์[๑๑]

---

[๙] กัณฑ์เทศ เทศแก้ว, "พุทธธรรมกับพฤติกรรมรักเพศเดียวกัน: กรณีศึกษาทัศนคติของนักศึกษาชายมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานคร", **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓.

[๑๐] เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา, "การช่วงชิงอัตลักษณ์ "กะเทย" ในงานคาบาเรต์โชว์", **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๖.

[๑๑] บุญมี เมธางกูร, **คนเป็นกะเทยได้อย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์), ๒๕๒๙.

บรรจบ บรรณรุจิได้ศึกษาเรื่อง อสีติมหาสาวก พบว่าการบริจาคทานหรือการเสียสละเป็นคุณธรรมสำคัญขั้นพื้นฐานที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม เพราะการเสียสละนั้นมิใช่แต่เสียสละเฉพาะทรัพย์สินเท่านั้น แต่รวมไปถึงการเสียสละความสุขยอมให้ตนเองลำบากเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น และการบรรลุธรรมในชาติปัจจุบันไม่ได้ขึ้นอยู่กับวรรณะ สถานะทางสังคม ถิ่นกำเนิด แต่เงื่อนไขสำคัญในการบรรลุธรรมก็คือ “อุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรม” อันเป็นคุณสมบัติส่วนตัว และเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้สอนซึ่งเป็นผู้ชี้แนวทางให้ปฏิบัติ[๑๒]

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเป็นการศึกษาวิจัยจากเอกสาร (documentary research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (primary sources) โดยวิธีเก็บข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและปกรณวิเสส

๒. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (secondary sources) ได้แก่ งานนิพนธ์ ของนักวิชาการร่วมสมัย และเอกสารงานวิจัย บทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๓. นำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๔. สรุปข้อมูลเพื่อนำเสนอผลงานการวิจัยต่อไป

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา

๑.๖.๒ ทำให้ทราบหลักเกณฑ์การบรรลุธรรม

๑.๖.๓ ทำให้ทราบอุปนิสัยที่จะได้บรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

---

[๑๒] บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), ๒๕๓๖.

บทที่ ๒

ความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมายและการจัดแบ่งประเภทบัณเฑาะก์ตามความหมายของพระพุทธศาสนาโดยเชื่อมโยงกับคำอธิบายของศาสตร์สมัยปัจจุบัน และรวมทั้งประเด็นที่คนกลุ่มนี้เข้ามาบวชหรือเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสังคมสงฆ์ พระธรรมวินัยเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้ เพียงใด

๒.๑ ความหมายของบัณเฑาะก์

มีผู้ให้ความหมายคำว่า บัณเฑาะก์ ไว้ดังนี้

อรรถกถาวินัยปิฎก พระอรรถกถาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “มนุษยชาติที่มิใช่ชายหรือหญิงมีกิเลสหนามีความกำหนัดกลัดกลุ้มไม่รู้จักสร่าง ชื่อว่าบัณเฑาะก์. พวกบัณเฑาะก์นั้นถูกกำลังแห่งความกำหนัดกลัดกลุ้มครอบงำแล้วย่อมปรารถนาความสนิทสนมกับชายคนใดคนหนึ่ง”[๑]

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บัณเฑาะก์, กะเทย บาลีใช้ศัพท์ว่า วสฺสวโร[๒]. ปณฺฑโก[๓]. สำหรับ คำว่า วัสสวโร แปลว่า ขันที หมายถึง คนถูกควักพืชหรือถูกตอน”[๔]

---

[๑]วิ.อ. (ไทย) ๔/๒๓๓. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๒]วิคโต ราคสฺสโว ยสฺมา โส วสฺสวโร. อวัยวะเป็นที่ไหลไปทั่วแห่งราคะ ไปปราศแล้วจากบุคคลใด บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้มีอวัยวะเป็นที่ไหลไปแห่งราคะไปปราศแล้ว. วิ บทหน้า อา บทหน้า สุ ธาตุในความไหล อร ปัจจัย รัสสะ อา เป็น อ., (ต. นาคะประทีป, **อภิธานปฺปทีปิกา และอภิธานปฺปทีปิกาสูจิ**, ๒๕๓๕, หน้า ๗๘๘)

[๓]ปณ พฺยวหาเร, โฑ; ปฑิ ลงฺคเวกลฺย วา, ภูวาทิ, ปณฺฑโก. ปณ ธาตุ ลงในอรรถว่า กล่าว ฑ ปัจจัย อีกอย่างหนึ่ง ปฑิ ธาตุ ลงในอรรถว่า ความบกพร่องแห่งเพศ, อยู่ในหมวด ภู ธาตุ เป็นต้น ลง ณวุ ปัจจัย แปลง ณวุ เป็น ณก, (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๑.)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้จำแนกประเภทและความหมาย ว่า “ปณฺฑโก บัณเฑาะก์, กะเทย มี ๕ คือ (๑) อาสิตตะ ผู้ที่ชอบให้ผู้อื่นทำแก่ตน (๒) อุสุยยะ

---

[๖]พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, **พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖) , หน้า ๖๕.

บทที่ ๒

ความเป็นมาของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมายและการจัดแบ่งประเภทบัณเฑาะก์ตามความหมายของพระพุทธศาสนาโดยเชื่อมโยงกับคำอธิบายของศาสตร์สมัยปัจจุบัน และรวมทั้งประเด็นที่คนกลุ่มนี้เข้ามาบวชหรือเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสังคมสงฆ์ พระธรรมวินัยเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้ เพียงใด

๒.๑ ความหมายของบัณเฑาะก์

มีผู้ให้ความหมายคำว่า บัณเฑาะก์ ไว้ดังนี้

อรรถกถาวินัยปิฎก พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ว่า "มนุษยชาติที่มิใช่ชายหรือหญิงมีกิเลสหนามีความกำหนัดกลัดกลุ้มไม่รู้จักสร่าง ชื่อว่าบัณเฑาะก์. พวกบัณเฑาะก์นั้นถูกกำลังแห่งความกำหนัดกลัดกลุ้มครอบงำแล้วย่อมปรารถนาความสนิทสนมกับชายคนใดคนหนึ่ง"[๑]

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าได้ให้ความหมายไว้ว่า "บัณเฑาะก์, กะเทย บาลีใช้ศัพท์ว่า วสฺสวโร[๒]. ปณฺฑโก[๓]. สำหรับ คำว่า วัสสวโร แปลว่า ขันทีหมายถึง คนถูกควักพืชหรือถูกตอน"[๔]

---

[๑]วิ.อ. (ไทย) ๔/๒๓๓. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๒]วิคโต ราคสฺสโว ยสฺมา โส วสฺสวโร. อวัยวะเป็นที่ไหลไปทั่วแห่งราคะ ไปปราศแล้วจากบุคคลใด บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้มีอวัยวะเป็นที่ไหลไปแห่งราคะไปปราศแล้ว. วิ บทหน้า อา บทหน้า สุ ธาตุในความไหล อร ปัจจัย รัสสะ อา เป็น อ., (ต. นาคะประทีป, **อภิธานปฺปทีปิกา และอภิธานปฺปทีปิกาสูจิ**, ๒๕๓๕, หน้า ๗๘๘.)

[๓]ปณ พฺยวหาเร, โฑ; ปฑิ ลงฺคเวกลฺเย วา, ภูวาทิ, ปณฺฑโก ปณ ธาตุ ลงในอรรถว่า กล่าว ฑ ปัจจัย อีกอย่างหนึ่ง ปฑิ ธาตุ ลงในอรรถว่า ความบกพร่องแห่งเพศ, อยู่ในหมวด ภู ธาตุ เป็นต้น ลง ณวุ ปัจจัย แปลง ณวุ เป็น ณก, (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๑.)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถได้จำแนกประเภทและความหมายว่า "ปณฺฑโก บัณเฑาะก์, กะเทย มี ๕ คือ (๑) อาสิตตะ ผู้ที่ชอบให้ผู้อื่นทำแก่ตน (๒) อุสุยยะ ผู้ที่ชอบดูการทำ (กรรมคู่) ของผู้อื่น(สองประเภทแรก เป็นจำพวกมีราคะกล้า)(๓) โอปักกมิยะ ผู้ที่ถูกตอน (๔) ปักขะ ผู้ที่เป็นบัณเฑาะก์เฉพาะปักข์ (๕) นปุงสกะ ผู้ที่ไม่มีเพศแต่กำเนิด"[๕]

สุชีพ ปุญญานุภาพได้ให้ความหมายไว้ว่า บัณเฑาะก์ มาจากคำบาลีว่า ปณฺฑก หมายถึง กะเทย คือผู้ที่พอใจให้บุรุษเกี่ยวข้องกับตนโดยมีความรู้สึกตนเหมือนสตรี[๖]

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า "บัณเฑาะก์ คือ กะเทยซึ่งก็คือคนที่มีอวัยวะเพศทั้งชายและหญิง, คนที่มีจิตใจและกิริยาอาการตรงข้ามกับเพศของตน"[๗]

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ให้ความหมายว่า "ยากที่จะเข้าใจว่าเป็นคนชนิดไร ตามความบาลีและอรรถกถาว่าได้แก่ชายมีราคะกล้า ประพฤตินอกจารีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้เป็นเช่นนั้นและชายผู้ถูกตอน กะเทยโดยกำเนิด"[๘]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "บัณเฑาะก์ คือ กะเทย, คนที่ไม่ปรากฏว่าเป็นเพศชายหรือหญิง ซึ่งได้แก่ กะเทยโดยกำเนิด, ชายผู้ถูกตอนทีหลังเรียกว่าขันที, ชายมีราคะกล้าประพฤตินอกจารีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้เป็นเช่นนั้น"[๙]

---

[๔]พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, **พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖) , หน้า ๖๕.

[๕]พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๖๑.

[๖]สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒๔.

[๗]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเพทมหานคร : บริษัทนานมี บุคส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด), หน้า ๖๑๖.

[๘]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒.

[๙]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเพทมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๕.

ส่วนคำว่า กะเทย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายไว้ว่า "คือคนที่มีอวัยวะเพศทั้งชายและหญิง, คนที่มีจิตใจและกิริยาอาการตรงข้ามกับเพศของตน"[๑๐]

น่าสังเกตคือศัพท์ "ปณฺฑก" เป็นปุงลิงค์ หมายถึง เพศชาย และการให้คำนิยามว่าบัณเฑาะก์หรือกะเทยในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานชั้นอรรถกถาหรือว่านักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาร่วมสมัยก็ตาม ต่างก็เน้นที่มนุษย์ผู้ชายมีราคะกล้าประพฤตินอกรีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้มีพฤติกรรมเช่นนั้นด้วย ต่างจากการให้คำจำกัดความจากข้อมูลแหล่งอื่น เช่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ที่นิยามความหมายของคำว่าบัณเฑาะก์หรือกะเทยในความหมายที่ไม่ได้เน้นไปที่ "ชาย" หรือ "หญิง" ที่มีจิตใจและพฤติกรรม ตรงข้ามกับเพศตน แต่นิยามไว้กว้าง ๆว่า คือคนที่มีอวัยวะเพศทั้งชายและหญิง คนที่มีจิตใจและกิริยาอาการตรงข้ามกับเพศของตน

สรุปได้ว่าคำว่า "บัณเฑาะก์" ตรงกับศัพท์ในภาษาไทยว่า "กะเทย" มีความหมายเป็นสองนัยคือ นัยหนึ่ง หมายถึงคนหรือสัตว์ ที่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์แห่งเพศโดยกำเนิดและรวมถึงชายที่ถูกตอนทีหลังซึ่งเรียกว่า "ขันที" [๑๑]

---

[๑๐]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๙๓.

[๑๑]ชายที่ถูกทำลายองคชาตหรือถูกตัดถูกตอนแล้ว ในภาษาฝรั่งเรียกขันทีว่ายูนุก จีนเรียกว่า ไท้ก๋ำ สันสกฤตเรียกว่า ษัณฑะ ในบาลีมีคำว่า บัณเฑาะก์ ซึ่งหมายถึงขันที แต่เราแปลว่า กะเทย ประเทศในสมัยโบราณเช่นประเทศกรีกและโรมัน ตลอดจนประเทศอาหรับ อิหร่าน อินเดีย และจีน ก็เคยมีขันทีเป็นคนใช้สำหรับควบคุมดูแลพวกผู้หญิงที่หวงห้าม เช่นในราชสำนักฝ่ายในหรือในบ้านของเศรษฐีคฤหบดี และในประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เข้าใจว่าเคยมีขันทีไว้ใช้ในราชสำนัก การตัดตอนคนที่จะใช้เป็นขันที ในหนังสือฝรั่งที่กล่าวด้วยเรื่องนี้ว่า ถ้าจัดทำแก่ผู้ที่ยังเป็นเด็กอยู่ และระวังรักษาให้ดี ก็มีทางรอดได้มากกว่าตาย มนุษย์ที่ถูกตัดตอนเป็นขันที โดยมากเป็นชาวอัฟริกัน ซึ่งชาวอาหรับไปล่าจับเอามาขายเป็นทาส แต่เลือกสรรเอาคนเหล่านี้แต่ลางคน มาทำลายองคชาตเสีย เพื่อขายให้แก่ผู้ที่ต้องการเป็นพิเศษ เด็กที่ถูกตัดถูกตอนว่าเมื่อเติบโตเป็นหนุ่มแล้ว จะไม่มีลักษณะที่ควรมีแก่คนหนุ่มปรากฏขึ้นเลย เช่นหนวดเคราและขนตามร่างกายเป็นต้นจะไม่งอก และกระแสเสียงพูดจะมีลักษณะคล้ายเสียงผู้หญิง ถ้าตัดตอนเมื่อโต ลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ที่มีอยู่โดยธรรมชาติก็จะคงมีอยู่ และสามารถซ่องเสพกามคุณได้ ในระยะเมื่อถูกตัดใหม่ ๆ อย่างน้อยปีหนึ่ง ต่อนั้นไปก็หมดความสามารถ ผู้ที่ถูกตัดตอนนี้มักมีน้ำหนักตัวทวีขึ้น มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกับงัวควายและไก่ที่ตอนแล้ว ส่วนมากมักมีจิตใจเปลี่ยนแปลงไปด้วยคือเป็นคนมีใจคอหงุดหงิด ลืมความจำ ตาฟาง นอนไม่ใคร่หลับ และเป็นโรคผิดหนัง...(ส.ก., "ขันที", **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, ๔ (๒๕๓๐) : ๑๙๓๔ – ๑๙๓๕.)

อีกนัยหนึ่ง พิจารณาจากพฤติกรรมที่แสดงออกมาโดยเฉพาะเจาะจงที่ "ชาย" ที่มีพฤติกรรมทางเพศ คือ มีความกำหนัดไม่รู้จักสร่าง ปรารถนาความสนิทสนมกับชายอื่น ชายที่มีราคะกล้าประพฤตินอกรีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้มีพฤติกรรมเช่นนั้นด้วย คนที่มีจิตใจและกิริยาตรงข้ามกับเครื่องหมายทางเพศของตน การนิยามความหมายในเชิงพฤติกรรมดังกล่าวนี้สอดคล้องกับพฤติกรรมของชาย (Homosexual)

จากความหมายในเชิงพฤติกรรมนี่เอง บัณเฑาะก์บางประเภท จึงมีพฤติกรรมทางเพศสอดคล้องกันกับคำ "รักร่วมเพศ" หรือ "รักเพศเดียวกัน" ซึ่งตรงกับศัพท์ว่า Homosexual ซึ่งมีรากฐานจากคำศัพท์ในภาษากรีกว่า homos มีความหมายว่า เหมือนกัน, เดียวกัน ผสมกับศัพท์ในภาษาลาตินคือ sexus ซึ่งหมายถึง sex เป็นศัพท์ที่นักปฏิรูปกฎหมายที่เกี่ยวกับเพศ (The sexual law reformer) ชื่อ K.M. Benkert ประดิษฐ์ขึ้นในปี ค.ศ. ๑๘๖๙ (พ.ศ. ๒๔๑๒) เพื่อใช้ในบทความที่เขาเขียนลงในหนังสือพิมพ์เยอรมันและ Havelock Ellis นำมาใช้ในอังกฤษเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๐๘[๑๒] ซึ่งมีผู้อธิบายความหมายไว้ดังนี้

นายแพทย์อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม ได้ให้คำจำกัดความว่า การเป็นรักร่วมเพศ หมายถึงการมีความสุขทางเพศกับบุคคลเพศเดียวกัน ถ้าระหว่างชายต่อชายด้วยกัน มักเรียกทับศัพท์ว่า โฮโมเซ็กชวลลิตี้ (homosexuality) ระหว่างหญิงต่อหญิงด้วยกันเรียกว่า เลสเบียนนิสม์ (lesbianism) หมายถึงบุคคลที่สามารถมีความสุขทางเพศทั้งกับเพศเดียวกับตนและต่างเพศได้ไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดปกติและเป็นที่ยอมรับของสังคม ในบางชุมชนพฤติกรรมแบบ homosexuality เป็นเรื่องธรรมดาในสังคม[๑๓] ในปัจจุบัน ถือว่า รักร่วมเพศ ไม่ใช่ความผิดปกติทางเพศอีกต่อไปแล้ว ทั้งนี้เพราะเหตุว่าเมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๑๗ สมาคมจิตแพทย์อเมริกาได้ประกาศคำตัดสิน โดยสมาคมจิตแพทย์อเมริกาลงมติว่าโฮโมเซ็กช่วลไม่ถือว่าเป็นโรคจิตประสาทอีกต่อไป และเรียกว่าใหม่เป็น sexual orientation disturbances หมายถึงพวกที่มีความผันแปรทางเพศ แต่ไม่ถือว่าเป็นโรคจิตหรือผิดปกติ หมายความว่าผู้ที่มีความสนใจในเพศเดียวกับตนเอง และตนเองนั้นไม่มีปัญหาจากพฤติกรรมนั้น และไม่ต้องการ

---

[๑๒] John Money and Gregory Lehne, "Homosexuality", **The Collier's Encyclopedia,Vol.12.** (1992) : 215.

[๑๓] อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม, **"รักร่วมเพศ", ชีวิตและสุขภาพ**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม ๒๕๒๔) : ๔๔.

เปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือพฤติกรรมนั้น แต่ให้ถือว่าโฮโมเซ็กช่วลนั้นผิดปกติในกรณีที่การมีพฤติกรรมรักร่วมเพศนั้น ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากทางจิตใจ ปัญหาในการดำรงชีวิต เกิดความคับข้องใจ เกิดปัญหาทางอารมณ์มีอาการซึมเศร้า เบื่อชีวิตคิดฆ่าตัวตายหรือไม่พอใจสภาพของตนเองมีความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าวนั้น ในกรณีนี้จิตแพทย์จึงจะพิจารณาว่าสมควรรักษาหรือไม่[๑๔]

สุชาติ โสมประยูร และวรรณี โสมประยูร ได้ให้คำจัดความว่า รักร่วมเพศ (Homosexual หรือ Lesbian) หมายถึง การมีความรู้สึกทางเพศหรือกามารมณ์ต่อบุคคลในเพศเดียวกัน และชอบสมสู่หรือร่วมเพศกับบุคคลในเพศเดียวกันด้วยพวกรักร่วมเพศนี้พบได้ทั้งในเพศชายและเพศหญิง พวกรักร่วมเพศในเพศชายมีชื่อเรียกว่า Homosexual หรือ Gay ในเพศหญิงเรียกว่า Lesbian[๑๕] รักร่วมเพศเป็นความผิดปกติทางเพศ (Sexual Abnormality) คือ จัดอยู่ในประเภทกามวิปริตหรือความวิปริตทางทางเพศ (Sex Inversion) ซึ่งหมายถึง ความผิดปกติในด้านความรู้สึกทางเพศหรือกามารมณ์ ที่บิดเบือนไปจากสามัญชนหรือคนปกติโดยทั่วไป[๑๖]

อเนก อารีพรรค และสุวัทนา อารีพรรค ให้คำจำกัดความว่า “รักร่วมเพศเป็นพฤติกรรมทางเพศระหว่างบุคคลที่เป็นเพศเดียวกับตนเอง เป็นลักษณะที่พบมากที่สุดในจำนวนพฤติกรรมทางเพศที่ผิดไปจากลักษณะที่คนทั่วไปปฏิบัติ ซึ่งเป็นได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง”[๑๗]

ถิรนันท์ อนวัช และอนุสรณ์ บุญชิต ได้ให้คำจัดกัดความว่า การรักร่วมเพศหมายถึง การมีความสุขทางเพศกับบุคคลที่เป็นเพศเดียวกันซึ่งไม่ได้หมายถึงการปฏิบัติกามกิจแต่เพียงเท่านั้น แต่อาจเป็นความพึงพอใจเพียงแค่ได้นั่งใกล้ชิดพูดคุยหรือสัมผัสบุคคลที่ตน

---

[๑๔]อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม, **เพศศึกษาน่ารู้**, (กรุงเทพมหานคร : สไตล์, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓๔ – ๒๓๕.

[๑๕]สุชาติ โสมประยูร และ วรรณี โสมประยูร , **เพศศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๑.

[๑๖]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

[๑๗]อเนก อารีพรรค สุวัทนา อารีพรรค, **เรียนรู้เรื่องเพศ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒๑๔.

รักชอบ ดังนั้น หากบุคคลใดมีความรู้สึกทางเพศกับเพศเดียวกันไม่ว่าจะเป็นในระดับที่มากหรือน้อยเช่นที่กล่าวมานั้น ถือเป็นผู้รักร่วมเพศ[๑๘]

สรุปได้ว่า รักร่วมเพศเป็นพฤติกรรมทางเพศของบุคคลที่มีความพึงพอใจต่อเพศเดียวกับตนเองและมีความสุขกับพฤติกรรมเช่นนั้น ความพึงพอใจและพฤติกรรมดังกล่าวอาจเกิดจากแรงจูงใจภายใน อาจเป็นเพียงพึงพอใจที่ได้สัมผัสภายนอก โดยไม่จำเป็นต้องมีเพศสัมพันธ์ก็ได้ และรวมทั้งขาดแรงกระตุ้นหรือมีแต่น้อยเกินไปกับเพศตรงข้ามกับตน

รักร่วมเพศเป็นได้ทั้งในผู้หญิงและผู้ชาย แต่โดยทั่วไปแล้ว ผู้ชายที่เป็นรักร่วมเพศมักจะถูกเรียกว่า โฮโมฯหรือ โฮโมเซ็กชวล หรือ เกย์ (gay) ส่วนรักร่วมเพศในผู้หญิงมีศัพท์เรียกว่า เลสเบียน (lesbian)

๒.๒ ประเภทของบัณเฑาะก์

วินัยปิฎกระบุว่า บัณเฑาะก์หรือกะเทยเป็นลักษณะอาการที่เกิดในมนุษย์และสัตว์รวมทั้งอมนุษย์ มี ๓ จำพวก คือ บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ และบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน[๑๙]

มนุษย์บัณเฑาะก์ที่ต้องการศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๕ ประเภทตามลักษณะอาการ คือ[๒๐]

๑. อาสิตตบัณเฑาะก์ หมายถึงชายที่เอาปากคาบอวัยวะเพศชายอื่น เมื่อถูกน้ำอสุจิรดเอาแล้วความเร่าร้อนจึงสงบไป

๒. อุสูยบัณเฑาะก์ หมายถึงคนที่มีความรู้สึกพอใจมีความสุขเมื่อได้เห็นอัชฌาจารของชนเหล่าอื่นหรือได้แอบดูคนอื่นสมสู่กัน

---

[๑๘]วัชรินทร์ หนูสมตน, "ชีวิตและการทำงานของสาวประเภทสอง", **วิทยานิพนธ์หลักสูตรพัฒนาแรงงานและสวัสดิการมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๖.

[๑๙]วิ.มหา.(บาลี) ๑/๕๖/๓๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๓.

[๒๐]วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๙/๘๑- ๘๒.

๓. โอปักกมิกบัณเฑาะก์ หมายถึงชายที่ถูกตัดอวัยวะเพศหรือถูกตอนด้วยความพยายามเรียกว่า ขันที

๔. ปักขบัณเฑาะก์ หมายถึงคนที่ข้างแรมเป็นบัณเฑาะก์ด้วยอานุภาพแห่งอกุศลกรรมวิบาก แต่ข้างขึ้นความเร่าร้อนของเขาย่อมสงบไป

๕. นปุงสกบัณเฑาะก์ หมายถึงคนที่เกิดมาไม่มีเพศไม่มีภาวรูปใด ๆ คือไม่ปรากฏว่าชายหรือหญิงมาแต่กำเนิด

บุญมี เมธางกูร ได้อธิบายความหมายของบัณเฑาะก์ทั้ง ๕ ประเภทไว้ดังนี้ [๒๑]

๑. อาสิตตบัณเฑาะก์ หมายความว่าบุคคลที่บังเกิดความยินดี มีความกระวนกระวายใจขึ้นแล้ว เอาปากคาบองคชาตของชายอื่น เมื่อดูดกินน้ำอสุจินั้นจึงระงับความกระวนกระวายลงได้ หรืออีกพวกหนึ่งเมื่อตอนแรกยังไม่เกิดความกำหนัด แต่เมื่อได้กินน้ำอสุจิแล้วจึงเกิดความกำหนัดขึ้น

๒. อุสูยบัณเฑาะก์ หมายความว่าบุคคลใดได้โอกาสแอบดูบุรุษและสตรีกำลังร่วมรสกันก็บังเกิดความอิจฉาริษยาขึ้น ในขณะเดียวกันนั้น ความกำหนัดยินดีของตนก็ได้ระงับไปด้วยเหมือนกับว่าตนเองได้เสพด้วย

๓. โอปักกมิกบัณเฑาะก์ หมายความว่าบุคคลที่ถูกตอนไม่ให้มีความกำหนัดเกิดขึ้นเป็นการตอนด้วยการผ่าตัดในภายหลังมิใช่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น พวกขันที

๔. ปักขบัณเฑาะก์ หมายความว่าบุคคลในกาฬปักข์คือข้างแรมให้เกิดความกำหนัดยินดี กระวนกระวายด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมเมื่อถึงชุณหปักข์คือข้างขึ้นความกระวนกระวายก็หายไป หรือเมื่อชุณหปักข์เกิดความกระวนกระวาย ครั้นถึงกาฬปักข์หายไปข้างใดข้างหนึ่งเช่นนี้[๒๒]

---

[๒๑] บุญมี เมธางกูล, **คนเป็นกะเทยได้อย่างไร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓๕-๒๓๗.

[๒๒] เอกจฺโจ ปน อกุสลวิปากานุภาเวน กาฬปกฺเขน ปณฺฑโก โหติ, ชุณหปกฺเข ปน ปริฬาโห วูปสมฺมติ. อยํ ปกฺขปณฺฑโก. วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๙/๘๑ – ๘๒.

๕. นปุงสกบัณเฑาะก์ หมายความว่าบุคคลไม่ปรากฏว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย มีแต่ช่องที่สำหรับถ่ายปัสสาวะเท่านั้น

ในวินัยปิฎก จูฬวรรค ที่ว่าด้วยอันตรายิกธรรมของภิกษุณีได้กล่าวถึงบัณเฑาะก์และบุคคลที่มีอวัยวะและร่างกายที่ผิดไปจากคนปกติทั่วไปไว้ดังนี้

> สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายที่อุปสมบทแล้ว ปรากฏว่าไม่มีเครื่องหมายเพศบ้าง สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศบ้าง ไม่มีประจำเดือนบ้าง มีประจำเดือนไม่หยุดบ้าง ใช้ผ้าซับเสมอบ้างเป็นคนไหลซึมบ้าง มีเดือยบ้าง เป็นบัณเฑาะก์หญิงบ้าง มีลักษณะคล้ายชายบ้าง มีทวารหนักทวารเบาติดกันบ้าง มีสองเพศ (อุภโตพยัญชนก)บ้าง[๒๓]

จากข้อมูลในพระไตรปิฎกและอรรถกถา การแบ่งประเภทของบัณเฑาะก์ จัดได้ ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศ ได้แก่ อาสิตตบัณเฑาะก์ และปักขบัณเฑาะก์ กลุ่มที่มีพฤติกรรมแบบกามวิตถาร ได้แก่ อุสูยบัณเฑาะก์ และกลุ่มที่ไม่มีสัญลักษณ์ทางเพศ ได้แก่ โอปักกมิกบัณเฑาะก์และนปุงสกบัณเฑาะก์

กลุ่มที่ ๑ มีพฤติกรรมรักร่วมเพศประกอบด้วย อาสิตตบัณเฑาะก์และปักขบัณเฑาะก์

อาสิตตบัณเฑาะก์ มีพฤติกรรมสอดคล้องกับบุคคลที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศซึ่งมีคำศัพท์ร่วมสมสมัยที่เกี่ยวกับบัณเฑาะก์หรือผู้มีความเบี่ยงเบนทางเพศมีหลายศัพท์ ได้แก่[๒๔]

เกย์ มาจากคำศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า gay มีความหมายว่า สนุกสนาน สดชื่น ร่าเริง แจ่มใส หรือสดใส มีพลัง เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกกลุ่มผู้ชายที่มีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมือนผู้ชายโดยส่วนใหญ่ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทโดยพิจารณาที่พฤติกรรมหรือบทบาทในขณะมีเพศสัมพันธ์รวมทั้งรูปแบบการดำเนินชีวิต คือ

- เกย์คิงส์ พฤติกรรมขณะมีเพศสัมพันธ์กันเป็นลักษณะของการเป็นฝ่ายกระทำให้อีกฝ่ายหรือที่เรียกกันว่าฝ่ายรุก ทำหน้าที่เหมือนผู้ชายที่เป็นฝ่ายรุกผู้หญิง เกย์คิงส์ไม่

---

[๒๓] วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๒๓/๒๕๕, วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๕.

[๒๔] วัลลภ ปิยะมโนธรรม, **คุยกับนักจิตวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๒),หน้า ๖๓-๖๘.

แสดงท่าทางกระตุ้งกระติ้ง หรือการแต่งหน้าแต่งตัวที่ค่อนไปทางผู้หญิงและมักไม่เปิดเผยความรู้สึกรักร่วมเพศให้คนทั่วไปได้รับรู้จึงดูกันไม่ออก แสดงบทบาทลักษณะเหมือนผู้ชายธรรมดา ๆ แต่อาจสังเกตได้จากสไตล์การแต่งตัวที่ฉูดฉาด ทันสมัย มีนิสัยสุภาพเรียบร้อยกว่าผู้ชายปกติทั่วไป

- เกย์ควีน หมายถึงผู้ชายที่รู้สึกตัวเองเหมือนผู้หญิงทั่วไปในขณะมีเพศสัมพันธ์ชอบเป็นฝ่ายถูกกระทำมากกว่า คือชอบแสดงบทบาทคล้ายผู้หญิงหรือฝ่ายรับ

- เกย์ หมายถึงผู้ที่สามารถแสดงบทบาทได้ทั้ง ๒ แบบ คือ ชอบทั้งเป็นฝ่ายรุกบ้างเป็นฝ่ายรับบ้างสลับกันไปแล้วแต่ความพอใจของตนเองหรือคู่ของตัวเอง

ตุ๊ด ใช้สำหรับเรียกผู้ชายที่แสดงกิริยาท่าทางกระตุ้งกระติ้ง ทั้งน้ำเสียง รูปแบบการแต่งหน้า แต่งตัวที่เป็นไปทางผู้หญิง ซึ่งโดยทั่วไปมักแสดงออกมากกว่าผู้หญิงแท้ พิจารณาจากบทบาทพฤติกรรมทางเพศแล้ว ตุ๊ดจัดอยู่ในกลุ่มเกย์ควีนเพราะชอบเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว ชอบเป็นฝ่ายถูกกระทำและไม่สามารถหรือแม้แต่จะลองคิดพยายามร่วมเพศกับผู้หญิง

ตามข้อมูลในอรรถกถา อาสิตตบัณฑกะก์หมายถึงเฉพาะชายรักร่วมเพศเท่านั้น แต่พฤติกรรมรักร่วมเพศมีในผู้หญิงด้วยจึงนำมาแสดงไว้ในหัวข้อนี้ด้วย มีศัพท์เฉพาะที่ใช้เรียกพฤติกรรมรักร่วมเพศในผู้หญิง ดังนี้

ทอมหรือ “ทอมบอย” หมายถึงผู้หญิงที่แสดงบุคลิกลักษณะเหมือนผู้ชาย เช่น การแต่งตัว กิริยาท่าทางนิสัย และความหมายลึกกว่านั้นก็คือผู้หญิงที่คิดว่าตนเป็นผู้ชายและชอบผู้หญิงด้วยกัน โดยจะวางบทบาทตัวเองเป็นฝ่ายนำฝ่ายรุกแสดงบทบาทคอยป้องกันคุ้มครองแก่หญิงที่ตนชอบและต้องการมีสัมพันธ์ทางเพศเหมือนผู้ชายที่ต้องการทำกับผู้หญิง

ดี้หรือ “เลดี้” หมายถึงผู้หญิงที่ยอมรับทอมเป็นคู่ควงและอาจมีความสัมพันธ์ทางเพศกับทอมได้ ซึ่งอาจจะไม่ต้องการความสุขทางเพศโดยตรง เป็นแต่เพียงเพื่อแลกกับความสนใจ ความเอาใจใส่ ความเข้าใจและความรักที่กำลังเสาะแสวงหาอยู่ ดี้ส่วนใหญ่จึงหายเองได้ถ้าพบผู้ชายถูกใจ

อย่างไรก็ตาม การรับบทบาททางเพศแบบเชิงรุก (Active role) หรือเชิงรับ (passive role) นั้นไม่ได้เป็นพฤติกรรมที่ถือปฏิบัติอย่างถาวร แต่มีการสลับบทบาทได้ในขณะมีเพศสัมพันธ์กันและลักษณะแบบเกย์คิงส์ เกย์ควีน ทอมและดี้ อาจจะมีเพียงเฉพาะในบุคคลกลุ่มหนึ่งซึ่งบุคคลรักร่วมเพศอาจไม่ได้แสดงบทบาทเป็นพฤติกรรมที่เห็นแน่ชัดนอกเหนือจากการมีความพึงพอใจทางเพศกับบุคคลเพศเดียวกันตามความหมายของการเป็นรักร่วมเพศที่แท้จริงเท่านั้น

อย่างไรก็ดี คำว่า “กะเทย” โดยสามัญสำนึกของคนทั่วไปหมายถึง “รักร่วมเพศ” แต่ในทางวงการแพทย์แยกกะเทยออกจากรักร่วมเพศโดยแบ่งกะเทยออกเป็น ๓ ประเภท คือ[๒๕]

๑. กะเทยจริง (Hermaphrodite) หมายถึงบุคคลที่มีอวัยวะเพศของทั้งสองเพศก้ำกึ่งอยู่ในตัวคนเดียวกัน เช่น อาจจะมีองคชาต (penis) และเต้านม (breast) หรืออาจมีอัณฑะ (testis) ในขณะเดียวกันก็มีมดลูกด้วยทำให้ไม่สามารถวินิจฉัยได้ว่าเป็นหญิงหรือชายแน่ชัด แบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

๑.๑ กะเทยแท้ (True Hermaphrodite) หมายถึงบุคคลที่มีอวัยวะเพศทั้งสองเพศอยู่ในร่างกายและมีลักษณะทางเพศที่เด่นตรงกับฮอร์โมนในตัวคือมักจะดูคล้ายไปทางเพศใดเพศหนึ่งให้เห็นชัดเจนทั้งรูปร่างภายนอกและฮอร์โมนในร่างกาย

๑.๒ กะเทยเทียม (Pseudo hermaphrodite) หมายถึงบุคคลที่มีอวัยวะเพศทั้งสองอยู่ในร่างกาย แต่ฮอร์โมนที่ผลิตแท้จริงกลับเป็นของอีกเพศหนึ่ง

๒. ลักเพศ (Transvestitism) หมายถึงบุคคลที่ชอบแต่งตัวเป็นเพศตรงข้ามกับเพศที่แท้จริงของตน มีความสุขความพอใจทางเพศกับการที่ได้แต่งตัวแต่งหน้า สวมเสื้อผ้า หรือแสดงท่าทางของเพศตรงข้ามกับตน ทั้งนี้อาจเป็นไปโดยเปิดเผยหรือแอบซ่อนเมื่อลับตาคน บางทีอาจถูกเรียกว่ากะเทย ลักเพศไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นรักร่วมเพศเสมอไปแต่ในทางปฏิบัติอาจพบพวกลักเพศเกิดร่วมกับลักษณะรักร่วมเพศและแปลงเพศได้

---

[๒๕] อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม , **เพศศึกษาที่น่ารู้**, หน้า ๒๓๙ - ๒๔๑.

๓. แปลงเพศ (Transsexuals) หมายถึงบุคคลที่มีลักษณะทางเพศภายนอกและฮอร์โมนเดียวกันแต่ไม่ยอมรับเพศที่แท้จริงโดยกำเนิดของตนมักแสดงพฤติกรรมและมีบทบาททางเพศแบบตรงข้ามตลอดเวลาและมีความคิดฝังใจว่าอารมณ์และจิตใจของเขาเป็นเพศตรงข้ามบุคคลเหล่านี้มักมีความปรารถนา อย่างแรงกล้าในการที่จะผ่าตัดแปลงเพศเป็นเพศตรงข้าม

กล่าวโดยสรุปแล้ว "รักร่วมเพศ" สามารถแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ

๑. กลุ่มที่มีจิตใจและพฤติกรรมตรงข้ามกับเพศของตน คือมีเครื่องหมายทางเพศเป็นชายแต่จิตใจและพฤติกรรมเป็นหญิง หรือมีเครื่องหมายทางเพศเป็นหญิงแต่จิตใจและพฤติกรรมเป็นชาย

๒. กลุ่มที่มีจิตใจและพฤติกรรมสมเพศแต่มีรสนิยมทางเพศกับเพศเดียวกัน หมายความว่าคนที่มีพฤติกรรมหรือจิตใจเป็นชายสมชาย แต่มีรสนิยมทางเพศกับชายด้วยกัน หรือหญิงที่มีพฤติกรรมหรือจิตใจเป็นหญิงสมหญิงแต่มีรสนิยมทางเพศกับหญิงด้วยกัน

๓. กลุ่มที่มีจิตใจและพฤติกรรมสมเพศ หมายความว่ามีจิตใจและพฤติกรรมแสดงออกมาเหมาะสมกับเพศตัว แต่มีเพศสัมพันธ์ได้ทั้งคนที่เป็นเพศเดียวกับตนและต่างเพศได้กลุ่มนี้มีชื่อเรียกว่า "ไบเซ็กชวล" (Bisexual)[๒๖] ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่ใช้เมื่อต้องการกล่าวถึงคนที่มีพฤติกรรมรักต่างเพศ (Heterosexual) และรักเพศเดียวกัน (Homosexual) ปักขบัณเฑาะก์ มีความชัดเจนว่าคนกลุ่มนี้ครึ่งหนึ่งในชีวิตของพวกเขามีพฤติกรรมรักร่วมเพศและอีกครึ่งหนึ่งในชีวิตมีพฤติกรรมแบบรักต่างเพศ จัดอยู่ในกลุ่มที่ ๓ นี้

กลุ่มที่ ๒ มีพฤติกรรมแบบกามวิตถาร ได้แก่อุสูยบัณเฑาะก์

อุสูยบัณเฑาะก์มีพฤติกรรมที่ผิดปกติ คือชอบแอบดูชายหญิงสมสู่กัน พฤติกรรมดังกล่าวทางการแพทย์ถือว่าเป็นกามวิตถารชนิด Inspectionism/Voyeurism เป็นความผิดปกติ

---

[๒๖] Stephen P. McCarry, "Homosexuality", **The Academic American Encyclopedia H Vol. 10.** (1981) : 217. (When individuals engage in both heterosexual and homosexual behaviors, they are said to be bisexual)

ทางเพศจัดเป็นความผิดปกติทางอารมณ์และแรงดันทางเพศซึ่งมีลักษณะของความผิดปกติที่ค่อนข้างรุนแรงและเป็นภัยต่อสังคมมากกว่ากามวิปริต แบ่งออกเป็นชนิดย่อย ๆ ได้ ดังนี้[๒๗]

๑. พวกชอบทรมาน (Algolagnia) มี ๒ ชนิด

- พวกชอบทรมานคู่ร่วมเพศ (Sadism)
- พวกชอบถูกทรมาน (Masochism)

๒. พวกชอบสมสู่กับสัตว์ (Bestiality/Zoophilia)

๓. พวกชอบสมสู่กับเด็ก (Pedophilia)

๔. พวกชอบสมสู่กับศพ (Necrophilia)

๕. พวกมีความใคร่กับวัตถุสิ่งของของเพศตรงข้าม (Fetishism) เช่น ผ้าเช็ดหน้า ชุดชั้นใน รองเท้า เส้นผม เป็นต้น

๖. พวกชอบอวดอวัยวะเพศ (Exhibitionism)

๗. พวกชอบแอบดู (Inspectionism/Voyeurism) เช่น ชอบแอบดูคนอื่นเปลื้องผ้า เปลือยกายอาบน้ำ เกี้ยวพาราสีหรือสมสู่กัน เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ ไม่มีสัญลักษณ์ทางเพศประกอบด้วยโอปักกมิยบัณเฑาะก์ และนปุงสกบัณเฑาะก์

โอปักกมิกบัณเฑาะก์จากข้อมูลในคัมภีร์อรรถกถา หมายถึงชายที่ถูกตัดหรือตอนอวัยวะเพศเรียกกันว่า ขันที ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อทำหน้าที่บางอย่าง จากข้อมูลที่ปรากฏยืนยันว่าเพื่อทำหน้าที่ดูแลฝ่ายใน

นปุงสกบัณเฑาะก์ตามข้อมูลในอรรถกถา หมายถึงคนที่ไม่ปรากฏว่าเป็นเพศใดเพศหนึ่งที่ชัดเจนมาแต่กำเนิดมีเพียงช่องสำหรับขับถ่ายปัสสาวะต่างจาก “กะเทยจริง”

---

[๒๗]สุชาติ โสมประยูรและวรรณี โสมประยูร, **เพศศึกษา**, หน้า ๑๑๕-๑๑๗.

(Hermaphrodite) ตามข้อมูลการแพทย์ปัจจุบันซึ่งหมายถึงบุคคลที่มีอวัยวะเพศทั้งสองเพศก้ำกึ่งอยู่ในตัวคนเดียวกัน

๒.๓ สาเหตุที่ทำให้เป็นบัณเฑาะก์

สิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ มีโครงสร้างที่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมหรือประกอบด้วยสองส่วนใหญ่ๆ คือส่วนที่เป็นรูปกายและส่วนที่เป็นจิตใจ

พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองคาพยพทั้งหมดที่บัญญัติเรียกว่า "สัตว์" "บุคคล" ออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวดเรียกทางธรรมว่าเบญจขันธ์ คือ[๒๘]

๑. รูป (Corporeality) ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกายหรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติการณ์ต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

๒. เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรูสึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ

๓. สัญญา (Perception) ได้แก่ ความกำหนดได้หรือหมายรู้คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้น ๆ ได้

๔. สังขาร (Mental Formations หรือ Volitional Activities) ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ปรุงแปรการตริตรึกนึกคิดในใจและการแสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรมเรียกรวมง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

๕. วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

---

[๒๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕ - ๑๖.

สำหรับเหตุของการถือกำเนิดในครรภ์และพัฒนาการ มีดังนี้ คือ

มหาตัณหาสังขยสูตร[๒๙] มีคำอธิบายถึงเหตุแห่งการถือกำเนิดในครรภ์มีเพราะอาศัยปัจจัย ๓ ประการคือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูและคันธัพพะ[๓๐]ปรากฏเมื่อปัจจัย ๓ ประการนี้ประชุมพร้อมกัน การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้

ในอินทกสูตร[๓๑] มีคำอธิบายถึงการพัฒนาการของรูปหรือร่างกายไว้ว่า รูปในระยะเริ่มแรกมีลักษณะละเอียดกลมใส มีขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสะบัด ๓ ครั้งเรียกว่า กลละ หลังจากนั้นไปอีก ๗ วัน กลละนี้ก็เปลี่ยนแปลงจากที่มีลักษณะกลมใสไปมีสีที่ขุ่นขึ้นคือมีสีเหมือนน้ำล้างเลือด มีลักษณะเหมือนดีบุก เรียกการพัฒนาการในขั้นนี้ว่า อัพพุทะ ถัดจากนี้ไปก็จะเกิดเป็นชิ้นเนื้อเล็ก ๆ เรียกว่า เปสิ ถัดนี้ไปอีก ชิ้นเนื้อก้อนเล็ก ๆ ก็จะพัฒนาการเป็นชิ้นเนื้อก้อนใหญ่ขึ้น เรียกว่า ฆนะ และในสัปดาห์ที่ ๕ ก็จะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บจึงเกิดขึ้นมาตามลำดับ

พัฒนาการและการเจริญเติบโตของทารกที่อยู่ในครรภ์อาศัยอาหารจากมารดาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง หมายความว่ามารดาบริโภคอาหารเช่นใด ทารกที่อยู่ในครรภ์ก็บริโภคเช่นนั้น อย่างไรก็ดีการพัฒนาการดังกล่าวนี้หมายถึงเฉพาะในส่วนที่เป็นรูปกาย เมื่อทารกที่อยู่ในครรภ์พัฒนาการเต็มที่มีอายุครรภ์ ๙ – ๑๐ เดือนจึงคลอดออกจากท้องมารดา ถ้าหากไม่มีอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งขัดขวางในช่วงการพัฒนาการทารกก็จะเกิดมามีอวัยวะครบถ้วนสมบูรณ์ มีอวัยวะที่บ่งชี้ว่าทารกนั้นเป็นเพศหญิงหรือเพศชายซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าขึ้นอยู่กับกรรมเป็นเครื่องกำหนด

สมพร ศรวราทิตย์ อธิบายความเป็นเพศต่าง ๆ ตามหลักอภิธรรมว่า

ภาวะรูปที่แสดงความเป็นเพศหญิงเพศชายนั้น เกิดจากกรรม หรือมีกรรมเป็นปัจจัยให้เกิด เรียกว่า กัมมชรูป โดยกรรมที่ก่อให้ก่อเกิดอิตถีภาวรูปเพราะในอดีตชาติได้

---

[๒๙]ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓.

[๓๐]คันธัพพะ คือ สัตว์ซึ่งก็คือมนุษย์ เทวดา เปรตหรือสัตว์นรกที่ตายแล้วหรือจุติแล้วมาเกิด (บรรณจบ บรรณรุจิ,**ปฏิจจสมุปบาท**,หน้า ๑๔๔)

[๓๑]สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๕/๒๔๖, สํ. ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/ ๓๓๗.

ประกอบกุศลกรรมที่มีกำลังอ่อนเรียกว่า ทุพพลกุสลกัมมะส่วนเพศชายที่ได้จากปุริสภาวรูปนั้นเป็นเพราะในอดีตชาติประกอบกุศลกรรมที่มีกำลังเข้มแข็ง เรียกว่า พลวกุสลกัมมะ[๓๒]

หลักสำหรับบ่งชี้เพศของมนุษย์(และสัตว์) อาศัยหลัก ๔ อย่าง คือ

๑. รูปร่างสัณฐาน (ลิงคะ)ได้แก่ อวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย โดยเฉพาะเพศที่ปรากฏแต่กำเนิด เป็นต้น

๒. ลักษณะที่เกิดขึ้นภายหลัง (นิมิตตะ) ได้แก่ หนวดเครา หน้าอก เป็นต้น

๓. นิสัยใจคอ(กุตตะ) ได้แก่ ความชอบในสิ่งต่าง ๆ หรือรสนิยม หรือความถนัด

๔. กิริยาอาการ (อากัปปะ) เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน การพูด การเคลื่อนไหว ความนิ่มนวลหรือแข็งกระด้างของอากัปกิริยาต่าง ๆ

เครื่องบ่งชี้ทั้ง ๔ ประการนี้ เกิดขึ้นเพราะอาศัยภาวรูป ๒ ชนิดเป็นผู้ปกครอง ได้แก่ อิตถีภาวรูปและปุริสภาวรูป รูปทั้ง ๒ นี้ เป็นสุขุมรูป ซึ่งเป็นรูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน มีแผ่ไปทั่วสรีระทั้งสิ้นเหมือนกับกายินทรีย์ ภาวรูปทั้งสองมีนิยาม ดังนี้[๓๓]

อิตถีภาวรูป หมายถึงรูปที่แสดงความเป็นเพศหญิงให้ปรากฏ เป็นรูปธรรมที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน มีแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในร่างกายเป็นรูปธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ คือรู้ได้ทางมโนทวารวิถี มีแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในร่างกาย และมีคุณลักษณะเฉพาะตัว ๕ ประการ (วิเสสลักษณ์) ดังนี้

๑. มีสภาวะเป็นหญิงเป็นลักษณะ (อิตฺถีภาวลกฺขณํ)

๒. มีการประกาศความเป็นหญิงเป็นกิจ (อิตฺถีติ ปกาสนรสํ)

๓. มีความเป็นเหตุแห่งเพศหญิงเป็นต้นเป็นผล (อิตฺถีลิงฺคาทีนํ การณภาวปจฺจุปฏฺ-ฐานํ)

---

[๓๒]สมพร ศรีวราทิตย์, **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๔๒-๔๖.

[๓๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒ - ๔๖.

๔. ความเป็นหญิง มีภาวะแห่งหญิง คือ เพศหญิง (อิตฺถีลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปเหตุ - ภาวลกฺขณํ อิตฺถตฺตํ)

๕. เสียงและความประสงค์ (นิมิต) การเยื้องกราย (กุตตะ) ทรวดทรง (อากัปปะ) เป็นเหตุ เป็นลักษณะ

ปุริสภาวรูป หมายถึง รูปที่แสดงความเป็นเพศชายให้ปรากฏ เป็นรูปธรรมที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน มีแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในร่างกาย เป็นรูปธรรมที่รู้ได้ด้วยใจหรือมโนทวาร มีคุณลักษณะพิเศษ ๕ ประการ (วิเสสลักษณะ) ดังนี้ คือ

๑. มีลักษณะของชายเป็นลักษณะ (ปุริสภาวลกฺขณ)

๒. มีการประกาศความเป็นชายเป็นกิจ (ปุริโสติ ปกาสนรสํ)

๓. มีเหตุแห่งเพศชายเป็นต้นเป็นผล (ปุริสลิงฺคาทีนํ การณภาวปจฺจุปฏฺฐานํ)

๔. มีมหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุใกล้ (จตุมหาภูตปทฏฺฐานํ)

๕. ความเป็นชาย มีภาวะแห่งชาย คือเพศเป็นต้นเป็นเหตุเป็นลักษณะ (ปุริสลิงฺ-คาทิเหตุ ภาวลกฺขณํ ปุริสตฺตํ)

สำหรับทารกบางคนที่เกิดมามีอวัยวะบางส่วนขาดพร่องไปหรือมีอวัยวะเพศ ๒ เพศ อยู่ในคน ๆ เดียว ที่เรียกว่า อุภโตพยัญชนกนั้น "เกิดด้วยอำนาจกุศลกรรมและอกุศลกรรมรวมกันเป็น มิสสกรรม" [๓๔]

สำหรับบัณเฑาะก์, คนสองเพศหรือคนที่มีอวัยวะครบถ้วนสมบูรณ์แต่กลับมีสภาพจิตใจที่ไม่สัมพันธ์กับเพศโดยกำเนิดของตนหรือชายที่มีลักษณะหญิงหรือหญิงที่มีลักษณะชาย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสาเหตุว่า เกิดด้วยอำนาจอกุศลกรรมซึ่งเก็บสั่งสมไว้

---

[๓๔] พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมโล), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม ๓,** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ม.ป.ป.,ม.ป.ท.), หน้า ๕๙๖.

ในจิต "ด้วยกำลังของสันตีรณจิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาฝ่ายกุศลวิปาก อันเป็นจิตดวงที่ทำให้มนุษย์ที่เกิดมาไม่สมประกอบทุกประเภท เป็นต้นว่าเป็นใบ้มาแต่กำเนิด บ้ามาแต่กำเนิด"[๓๕]

มหานารทกัสสปชาดก มีคำบรรยายว่าพระนางรุจาราชธิดาของพระเจ้าอังคติ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถพิเศษ คือ สามารถระลึกอดีตชาติได้ถึง ๗ ชาติ และอนาคตชาติได้ ๗ ชาติ โดยพระนางได้เล่าเรื่องในอดีตชาติให้พระบิดาสดับ เพื่อเตือนสติให้พระองค์เว้นการประพฤติอกุศลธรรมว่า ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นบุตรนายช่างทองในแคว้นมคธ ได้ละเมิดศีลกาเมสุมิจฉาจาร คือมีชู้กับภรรยาของชายอื่น เพราะอกุศลกรรมนั้นทำให้เกิดเป็นลาและถูกตอน หลังจากนั้นได้ถือชาติเป็นลิงตัวผู้แต่ก็ถูกนายฝูงขบกัดลูกอัณฑะ ต่อมาถือชาติเป็นโคถึกก็ถูกตอนอีก แล้วมาถือชาติเป็นกะเทย จากนั้นได้โอปาติกะเป็นนางอัปสรในชั้นดาวดึงส์ ครั้นจุติจากดาวดึงส์ได้ถือชาติเป็นหญิง และยังได้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะโอปปาติกะเป็นเทวดาบ้างถือกำเนิดเป็นมนุษย์บ้างอีก ๖ ชาติ การที่ต้องเวียนว่ายในวัฏฏะสงสารนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งการประพฤติผิดทางเพศ อีกประการหนึ่งพระนางได้กล่าวว่า บุคคลใดปรารถนาจะเป็นชายทุกชาติไป บุคคลนั้นพึงเว้นภรรยาผู้อื่นเสีย..หญิงใดปรารถนาเป็นชาย ทุก ๆ ชาติไปหญิงนั้นก็พึงยำเกรงสามีเหมือนนางอัปสรผู้เป็นปริจาริกายำเกรงพระอินทร์[๓๖]

มีคำบรรยายประวัติของพระอิสิทาสีเถรีว่านางเข้ามาบวชเพื่อที่จะหาทางดับทุกข์ นางได้เคยประพฤติผิดศีลข้อที่ ๓ ในอดีตชาติจนเป็นเหตุให้ต้องได้รับความทุกข์ยากตั้งแต่อดีตชาติมาจนถึงปัจจุบันชาติ ตามประวัติกล่าวว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ครั้นนางยังถือชาติเป็นผู้ชาย ได้กระทำบาปกรรมคือเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นหลังจากตายไปแล้วได้บังเกิดอยู่ในนรกเป็นระยะเวลานาน พอพ้นจากนรกนั้นก็ได้ถือชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานอีก ๓ ชาติโดยทุกชาติต้องมีเหตุให้สูญเสียอวัยวะเพศ จากนั้นได้บังเกิดในท้องสาวใช้ข้างถนน เป็นหญิงก็ไม่ใช่ เป็นชายก็ไม่เชิง (บัณเฑาะก์) พ้นจากอัตภาพนั้นแล้วไปเกิดเป็นหญิงในตระกูลช่างเกวียนเข็ญใจ ที่มีหนี้สินมากมาย ต่อมาในสมัยพุทธกาลได้มาบังเกิดเป็นลูกเศรษฐีได้ชื่อว่า

---

[๓๕] พระอนุรุทธาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหบาลี แปล และ อภิธัมมัตถวิภาวินี**, แปลโดย พระศรีวิสุทธิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๕), หน้า ๕๕, ๒๘๑.

[๓๖] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๒๖๐-๑๒๘๔/๒๕๖-๒๕๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๖๐–๑๒๘๔/๓๗๗ – ๓๘๐.

อิสิทาสี ด้วยวิบากกรรมที่ยังเหลืออยู่ ทำให้นางต้องเลิกร้างกับสามีทุกคน ก็ด้วยผลแห่งการประพฤติเป็นชู้กับภรรยาคนอื่น[๓๗]

วศิน อินทสระ อธิบายสาเหตุที่ทำให้เกิดเป็นบัณเฑาะก์ไว้ว่า[๓๘] หญิงที่มีลักษณะชาย หรือชายที่มีลักษณะหญิงนั้น แสดงถึงความเคยชินในอดีต คือมีอุปนิสัยและลักษณะของเพศเดิมติดมาด้วย ... ตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่าคนที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏนั้นเคยเกิดเป็นชายบ้างหญิงบ้างมาแล้วอย่างนับไม่ถ้วนบางชาติเป็นชายบางชาติเป็นหญิง ที่ต้องเกิดเป็นหญิงบ้างชายบ้างก็เพื่อหาประสบการณ์ให้แก่วิญญาณ อุปนิสัยของเราจะสมบูรณ์ได้ต่อเมื่อได้เป็นเพศต่างๆ มาแล้วสลับกันไปเมื่อใดเราบรรลุถึงขั้นสูงสุดแห่งวิวัฒนาการของมนุษย์ เมื่อนั้นอุปนิสัยของเราจะเป็นแบบสมบูรณ์คือมีพร้อมทั้งลักษณะหญิงและชาย ถ้าสังเกตจะเห็นว่าคนที่ทำประโยชน์แก่โลกมากๆ นั้นล้วนมีลักษณะทั้งสอง คือ ทั้งลักษณะหญิงและชาย ผสมกลมกลืนกันอยู่ในคนๆเดียวกัน เช่นความอ่อนโยน (ลักษณะหญิง) ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว (ลักษณะชาย) ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น(ลักษณะหญิง) ความยุติธรรม (ลักษณะชาย) การต้องมีอะไรทำอยู่เสมอ(ลักษณะหญิง) การทำจริง ทำอย่างทุ่มเททนทาน (ลักษณะชาย) ฯลฯ... คนที่มีอุปนิสัยดีเลิศจึงต้องมีทั้งลักษณะชายและหญิงรวมกัน การจะเป็นอย่างนั้นได้ก็โดยที่เขาต้องเคยเกิดเป็นชายเพื่อบ่มลักษณะชายและเคยเกิดเป็นหญิงเพื่อบ่มลักษณะหญิง หรือเพื่อหาประสบการณ์ในเพศนั้น ๆ แล้วกำจัดส่วนเสียออกรักษาเพิ่มพูนส่วนที่ดีไว้

สรุปได้ว่า ตามทัศนะของพุทธศาสนา สภาวธรรมที่เกี่ยวกับเพศจำแนกโดยขันธ์ ๕ อธิบายตามแนวของพระสูตรและพระอภิธรรม ได้แก่ ภาวรูป ๒ คือ อิตถีภาวรูป และปุริสภาวรูป ซึ่งจัดอยู่ในส่วนที่เป็นฝ่ายรูปขันธ์ ส่วนฝ่ายนามขันธ์อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับเพศแต่อย่างใด

การเกิดเป็นเพศหญิง เพศชาย หรือเป็นบัณเฑาะก์นั้นมีกรรมเป็นตัวกำหนดและมีอิทธิพลต่อสัตว์และมนุษย์มากที่สุด การอธิษฐานจิตตั้งความปรารถนามีบทบาทอย่างสำคัญในการเกิดเป็นเพศใดเพศหนึ่งแต่ก็ต้องมีกุศลกรรมเป็นตัวหนุนช่วยด้วย อีกประการหนึ่ง

---

[๓๗] ขุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๐๒-๔๔๙/๔๗๙-๔๘๔, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๐๒-๔๔๙/๖๒๒-๖๒๘.

[๓๘] วศิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธนธัช, ๒๕๔๓), หน้า ๙๓-๙๕.

ลักษณะนิสัยที่ได้สั่งสมไว้มีศัพท์เรียกว่า "วาสนา" ก็มีส่วนทำให้เกิดเป็นเพศตามที่ตนปรารถนาได้

ข้อมูลในพระไตรปิฎกและอรรถกถาสามารถสรุปได้ว่า บัณเฑาะก์บางประเภท ได้แก่ อาสิตตบัณเฑาะก์และปักขบัณเฑาะก์ มีพฤติกรรมทางเพศคล้ายกลุ่มบุคคลที่เรียกกันในปัจจุบันว่า "รักร่วมเพศ" ซึ่งมีข้อสันนิษฐานของศาสตร์สมัยปัจจุบันว่าด้วยสาเหตุที่ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมรักร่วมเพศ ดังนี้

ข้อสันนิษฐานทางวิทยาศาสตร์

ได้มีการศึกษาถึงสาเหตุของพฤติกรรมรักร่วมเพศ โดยการตั้งสมมติฐานว่าเกิดมาจากสาเหตุสำคัญ คือ สาเหตุจากกรรมพันธุ์ ได้มีการศึกษาฝาแฝดทั้งที่เป็นฝาแฝดแท้และแฝดธรรมดา ซึ่งก็พบว่าคู่แฝดแท้นั้น (แฝดที่เกิดจากไข่ใบเดียวกัน) ถ้าคนหนึ่งคนใดมีพฤติกรรมรักร่วมเพศ อีกคนก็มีโอกาสเป็นด้วย ส่วนคู่แฝดธรรมดา (แฝดที่เกิดจากไข่สองฟอง) ถ้าคนหนึ่งคนใดมีพฤติกรรมรักร่วมเพศอีกคนก็มีโอกาสเป็นด้วยแต่มีเปอร์เซ็นต์น้อยกว่าคู่แฝดแท้ อย่างไรก็ดี การศึกษาด้านกรรมพันธุ์ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมรักร่วมเพศยังมีข้อสรุปอย่างชัดเจนจำนวนน้อยอยู่[๓๖]

ข้อสันนิษฐานทางจิตวิทยาและทางสังคม สภาวะแวดล้อม

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis) อธิบายการเกิดพฤติกรรมรักร่วมเพศว่า เกิดจากการชะงักงันของพัฒนาการ ในขั้น Phallic Stage หรือ Oedipal Period ในช่วงอายุ ๓-๕ ปี ในช่วงนี้เด็กชายจะรักมารดา เด็กหญิงจะรักบิดา ทั้งเด็กชายและเด็กหญิงจะอิจฉามารดาหรือบิดาที่เป็นเพศเดียวกันกับตน แต่ในที่สุดแล้วเด็กจะผ่านพัฒนาการในขั้นนี้ไปได้ โดยเด็กจะปรับตัวให้เลียนแบบ (Identity) ของบิดาหรือมารดาที่มีเพศเดียวกันกับตน แต่ถ้าเด็กไม่สามารถที่จะแก้ความขัดแย้งดังกล่าวของตนในช่วงวัยเด็กออกไปได้ เด็กจะมีความรักฝังตรึง

---

[๓๖] **http://www.midnightuniv.org/fineartcmu2001/newpage14.htm**. เข้าถึงเมื่อ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๔๗ : เวลา ๑๖.๒๑ น.

และประพฤติเลียนแบบบิดาหรือมารดาที่เป็นเพศเดียวกันกับตน และเมื่อโตขึ้นก็จะกลายเป็นบุคคลที่มีพฤติกรรมรักเพศเดียวกันในที่สุด[๔๐]

วันเพ็ญ บุญประกอบ กล่าวถึงสภาวะแวดล้อมในครอบครัวที่อาจก่อให้เกิดพฤติกรรมรักร่วมเพศอยู่หลายลักษณะ เป็นต้นว่า เกิดจากการเลี้ยงดู แม่เลี้ยงลูกแบบปกป้องมากเกินไป ส่วนพ่ออาจเป็นคนเจ้าอารมณ์ โมโหง่าย เจ้าระเบียบและห่างเหินลูกทำให้เด็กกลัวและมีความใกล้ชิดกับแม่แล้วเลียนแบบแม่ในที่สุด หรือว่าครอบครัวมีลูกชายแต่ไม่มีลูกสาวและเลี้ยงลูกชายเหมือนเลี้ยงลูกสาว หรืออาจเกิดจากความสัมพันธ์กันระหว่างพี่น้อง เช่น พี่ชายทำตัวแข็งแกร่งเกินไป น้องชายก็อาจจะทำตัวเป็นหญิงเป็นคนอ่อนแอต้องการคนคุ้มครอง[๔๑]

ดร.วัลลภ ปิยมโนธรรม กล่าวถึง สภาวะแวดล้อมในสังคมที่ส่งผลต่อบุคลิกภาพว่า สภาวะแวดล้อมโรงเรียน เป็นต้นว่า การขาดแบบอย่างบุคลิกภาพของผู้ชายเด็กอาจจำแบบอย่างบุคลิกภาพความเป็นหญิงจากครูผู้หญิง หรือเด็กเป็นคนหน้าตาดีทำให้เพื่อนหรือครูในโรงเรียนล้อเลียนทำให้เกิดความสับสนในบุคลิกภาพได้ การจัดกิจกรรมของโรงเรียน ครูอาจารย์อาจรู้เท่าไม่ถึงการณ์เห็นเด็กชายหน้าตาดีน่ารักก็จัดให้แสดงบทบาทเป็นผู้หญิง เมื่อปฏิบัติหรือแสดงตัวเป็นหญิงแล้วมีคนชื่นชม และสนใจทำให้เด็กอาจเกิดความรู้สึกพอใจและติดใจ จนกลายเป็นนิสัยในที่สุดและไม่อยากเป็นผู้ชายอีกต่อไป หรือการที่เด็กได้อยู่ในกลุ่มเพื่อนที่มีแนวโน้มเป็นรักร่วมเพศด้วยกันเลยยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกเบี่ยงเบนทางเพศมากยิ่งขึ้นไป ส่วนสาเหตุอีกประการหนึ่งคือ สภาพแวดล้อมทางสังคม เป็นต้นว่า ได้แบบอย่างมาจากสื่อมวลชน โดยเฉพาะจากตัวแสดงในโทรทัศน์หรือภาพยนตร์ ที่แสดงท่าทางกระตุ้งกระติ้ง เด็กจะเกิดการจำแบบอย่าง หรือว่าเกิดจากประสบการณ์รักร่วมเพศซึ่งเป็นผลมาจากการอยากรู้อยากลองจนกระทั่งเกิดความพึงพอใจ และติดใจในที่สุด รวมถึงค่านิยมทางสังคมที่ไม่ถูกต้อง หรือเกิดจากระบบสังคม – เศรษฐกิจ ที่มีธุรกิจการค้าในด้านรักร่วมเพศ

---

[๔๐]Kappan, Alexander G., and Sydney , Marry Anne. **Psychology and Sex Roles : An Androgynous Perspective**. Canada : Little, Brown and Company Limited, 1980, pp 180 – 185.

[๔๑]วันเพ็ญ บุญประกอบ, **ก่อนจะมาเป็นเลสเบียน, เกย์.** วารสารแนะแนว, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๘๘ (สิงหาคม – กันยายน ๒๕๒๖) : ๕๙ – ๖๔.

ตลอดถึงสถานบันเทิงต่าง ๆที่ให้บริการสำหรับรักร่วมเพศทำให้เด็กเห็นว่าพฤติกรรมดังกล่าวไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อยู่ที่ความพอใจ[๔๒]

จากข้อสันนิษฐานของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ดังกล่าว ยังไม่มีทฤษฎีใดๆ ที่สามารถยืนยันได้อย่างชัดเจนว่า รักร่วมเพศ เกิดมาจากสาเหตุใด แต่ว่าเป็นผลมาจากหลายเหตุปัจจัยรวมกัน[๔๓] อย่างไรก็ดี ข้อสันนิษฐานทั้งหมดล้วนเป็นเหตุปัจจัยสำคัญได้ทั้งสิ้น มุมมองด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งศึกษาที่สาเหตุทางชีววิทยาสามารถยืนยันได้เพียงบางส่วนเท่านั้น มุมมองทางจิตวิทยาให้ความสำคัญกับภาวะชะงักงันของการพัฒนาการ ช่วงชีวิตในวัยเด็ก มุมมองทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับสภาพครอบครัวบทบาทและบุคลิกภาพของพ่อแม่เป็นเหตุปัจจัยสำคัญ และปัจจัยภายนอกอื่น ๆ เช่น โรงเรียน สภาพสังคม กลุ่มเพื่อน กลุ่มครู สื่อมวลชน ภาวะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น อย่างไรก็ดี ในมุมมองของพระพุทธศาสนาถือว่าปัจจัยสำคัญที่สุดก็คือเจตนาของบุคคลผู้นั้นเป็นตัวผลักดันให้เขาเลือกบทบาททางเพศในแบบที่เขาผู้นั้นต้องการ

๒. ๔ บัณเฑาะก์กับการบวช

ในสมัยพุทธกาลผู้ออกบวชมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาความหลุดพ้น หรือเพื่อบรรลุสัจธรรมอันสูงสุดคือพระนิพพาน ในมหาสาโรปมสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุที่ทำให้บุคคลออกบวชว่า

> ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ด้วยคิดว่าเราเป็นผู้ถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำแล้ว ถูกความทุกข์ครอบงำ มีความทุกข์อยู่เฉพาะหน้าแล้ว ทำอย่างไร การทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงมีได้[๔๔]

---

[๔๒]ดร.วัลลภ ปิยะมโนธรรม, **คุยกับนักจิตวิทยา**, หน้า ๖๐- ๗๘.

[๔๓]The Collier’s Encyclopedia Vol.12. **Ibid.**,217

[๔๔]ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๐๗/๓๔๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๗ /๓๔๐.

ในตอนท้ายของพระสูตรเดียวกันนี้ พระพุทธเจ้าตรัสถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของการบวชไว้ดังนี้

> ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้จึงมิใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นอานิสงส์ มิใช่มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ พรหมจรรย์นี้ มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นเป้าหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด[๔๕]

ในโลกสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากสมาธิ ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยทิพยจักษุ เห็นหมู่สัตว์กำลังเดือดร้อนด้วยความทุกข์มากมาย ทรงเปล่งอุทานว่า ความทุกข์ความเร่าร้อนเกิดขึ้นเพราะความเข้าใจผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ติดอยู่ เพลิดเพลิน หมกมุ่นอยู่ในภพ การประพฤติพรหมจรรย์ก็เพื่อละภพเสียการละภพก็คือการละความยึดถือ หมดภพ ก็หมดทุกข์ [๔๖]

ในฐานสูตร พระพุทธเจ้า ตรัสถึงเหตุผลที่ผู้ไม่ประมาทในชีวิตควรจะปฏิบัติไว้ว่า

> สัตว์ทั้งหลาย มีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บและมีความตายเป็นธรรมดาย่อมเป็นไปตามธรรมดา . . . เรานั้นดำรงอยู่อย่างนี้รู้ธรรมที่ไม่มีอุปธิกิเลส เห็นเนกขัมมะว่าเป็นธรรมอันเกษม ครอบงำความมัวเมาทั้งปวงในความไม่มีโรค ในความเป็นหนุ่มสาว และในชีวิตความอุตสาหะได้มีแล้วแก่เราผู้เห็นแจ้งนิพพาน บัดนี้ เราไม่ควรเสพกาม จักประพฤติไม่ถอยหลัง มุ่งประพฤติพรหมจรรย์[๔๗]

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า บุคคลในสมัยนั้นออกบวช เพื่อต้องการประพฤติพรหมจรรย์ อันเป็นหนทางที่จะทำให้บรรลุถึงพระนิพพานได้นั่นเอง การบวชเป็นวิถีทางเดียวที่จะทำให้มีโอกาสประพฤติและบำเพ็ญพรหมจรรย์ได้อย่างสมบูรณ์ แม้พระพุทธเจ้าเอง เมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงปรารภถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่ครอบงำสัตวโลก ทรงประสงค์จะพบโมกขธรรมคือธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ทรงพบเห็นสมณะคือนักบวช ก็ทรงเลื่อมใสในการบวช เพราะทรงเห็นว่าจะเป็นทางแสวงหาโมกขธรรม จึงได้เสด็จออกบวช เพราะฉะนั้น จุดมุ่งหมายแห่ง

---

[๔๕] ม.มู. (บาลี) ๑๒/๓๔๘/๓๐๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๔๘/๓๑๑.

[๔๖] ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๓๐/๑๓๖ – ๑๓๘, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๐.

[๔๗] องฺ.ปญฺจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๖, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓ – ๑๐๔.

การบวชของพระพุทธเจ้า คือโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องพ้นจากความทุกข์ของโลก[๔๘] ดังนั้นบุคคลที่ต้องการแสวงหาหนทางแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาจึงต้องออกบวชและการบวชนั้นเป็นการบวชตลอดชีวิต

ผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ต้องดำเนินชีวิตอยู่ภายในชุมชนที่เรียกว่า "สังฆะ" มีกฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติของชุมชนที่เรียกว่า "วินัย" ซึ่งเป็นทั้งข้อกำหนดที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ส่วนตัวและข้อกำหนดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกคือพระภิกษุด้วยกัน รวมทั้งความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนเช่นกับคฤหัสถ์ ชุมชนสงฆ์ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔จากคฤหัสถ์ พระภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงต้องมีบุคลิกลักษณะที่น่าเคารพเลื่อมใส คือ ความเป็นผู้สงบ สงัดและสำรวมระวังในวัตถุกามและกิเลสกาม ในอีกด้านหนึ่งผู้ที่เข้ามาบวชต้องมีสภาพร่างกายที่สมประกอบ มีเครื่องหมายทางเพศชัดเจน ไม่เป็นคนวิกลวิการ มีกิริยาท่าทางการแสดงออกที่เหมาะสมกับเพศตามกำเนิดของตน คือ เป็นชายที่มีบุคลิกลักษณะสมชาย

๒.๔.๑ ความหมายของการบวช

"บวช" เป็นคำในภาษาไทยที่มีความหมายครอบคลุมทั้งการบรรพชาและการอุปสมบท ใช้กับคนที่ปลีกตัวออกไปจากเรือนคือสละวิถีชีวิตแบบชาวบ้านไปสู่วิถีชีวิตแห่งบรรพชิต โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบพวกเธอจงเงี่ยโสตสดับ เราได้บรรุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรม พวกเธอเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอนไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้[๔๙]

---

[๔๘]สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒- ๓.

[๔๙]วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๒/๒๐, วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๒/๑๒

สำหรับความหมายตามรูปศัพท์มีผู้รู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรส ทรงให้ความหมายว่า "บรรพชา หมายถึง การบวชทั่วไปรวมทั้งการอุปสมบทด้วย ในสมัยแรกตรัสรู้ผู้ที่มีความประสงค์ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าวทั้งคำทูลขอบรรพชาและอุปสมบทควบกันไป"[๕๐]

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ทรงให้ความหมายว่า "ปัพพัชชา[๕๑] คือ การออก การออกที่เป็นการออกบวช ในเบื้องต้นก็เป็นการออกทางกาย คือออกจากบ้านเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกนักบวชว่าอนาคาริยะ ที่แปลว่า คนไม่มีเรือน คนไม่มีบ้าน เพราะว่าได้ออกจากบ้านเรือนมาแล้ว"[๕๒]

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่าบรรพชา หมายถึงธรรมเป็นเครื่องถึง คือ ถึงความเป็นผู้ประเสริฐ ดังนั้นบรรพชา หรือการบวช จึงหมายถึง การถึงหรือการทำให้ถึงซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ เพราะฉะนั้นบรรพชิตหรือนักบวช ก็คือ บุคคลผู้ถึงความเป็นคนประเสริฐ คำว่าประเสริฐหมายความว่าดีกว่า มนุษย์ธรรมดา คือเป็นผู้ที่กำลังทำความพ้นทุกข์ หรือพ้นทุกข์แล้ว[๕๓]

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงให้ความหมายว่า "ปพฺพชฺชํ หรือ ปพฺพชฺชา (ป+วชฺ) แปลว่า ความเว้นทั่ว"[๕๔] หมายความว่าไปหรือเว้นโดยสิ้นเชิง คือไปจากเพศฆราวาสละการครองเรือน เพื่อไปสู่ความเป็นบรรพชิตคือผู้ไม่ครองเรือน และเว้นจากบาปสิ่งชั่วร้าย เว้นจากสิ่งที่กั้นจิตไม่ขึ้นสู่ระดับสูง และเว้นจากสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับนักบวช

---

[๕๐]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๔๗.

[๕๑]วช = คติยํ วชติ อพฺพชติ วโช ไป, ถึง, เป็นไป. วชนํ ปวชนํ ปพฺพชฺชา = บวช, ออกไป (ป+วช), (หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช ป.๙), **ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี- ไทย**, ๒๕๔๐, หน้า ๓๕๖.)

[๕๒]สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**, หน้า ๑.

[๕๓]พุทธทาส, **ตามรอยพระอรหันต์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๐.

[๕๔]พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ , **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสฤต**, หน้า ๔๗๕.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ให้ความหมายการบวชไว้ว่า

บรรพชานั้น แปลความหมายได้ว่า เว้นสละละได้ทั่ว ๆ ไป หมายความว่าสละละสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรือบาปกุศลต่าง ๆ เป็นเรื่องของการฝึกฝนพัฒนาตนเอง เพราะว่าอกุศลสิ่งไม่ดีหรือบาปต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่ว่าจะละได้ง่าย ๆ บางทีละภายนอกแล้ว แต่ภายในยังละไม่ได้ ละทางกายแล้วก็ยังติดอยู่ในใจ กว่าจะละภายในได้ต้องฝึกฝนพัฒนากันมาก การบวชนี้จึงถือว่าเป็นการฝึกฝนตนเอง คือการศึกษาในการที่จะพยายามละหรือขจัดกิเลสสิ่งเศร้าหมองจิต ความชั่วร้ายต่าง ๆให้หมดไปกิเลสตัวสำคัญที่เด่นชัดอันจะพึงละก็คือความเห็นแก่ตัวที่ทำให้คนแสวงหาแต่สิ่งเสพเครื่องบำรุงบำเรอตนเอง หลงระเริงตัวมัวเมาในกามหรืออามิสต่าง ๆ และข่มเหงรังแกชิงเบียดเบียน บรรพชา คือการบวชจึงมีความหมาย ด้วยว่า เป็นการละเว้นปลีกตัวออกไปจากการเบียดเบียน และปลีกตัวออกจากกาม ทั้งกิเลสกามและวัตถุกาม อีกความหมายหนึ่ง คือ สละเครื่องห่วงกังวลภายนอก คือทรัพย์สินเงินทอง วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ไม่มีความผูกพันยึดติดในสิ่งเหล่านั้น ซึ่งมีความหมายต่อไปว่าจะได้มีชีวิตที่เป็นอิสระ[๕๕]

ส่วนคำว่า “อุปสมบท” มาจาก “อุปสมฺปทา” คือ “ อุป” กับ “สํ” เป็นบทหน้า + “ปท” ธาตุ แปลงนิคหิตเป็น “ม” สำเร็จรูปเป็น “อุปสมฺปทา” แปลว่า ผู้เข้าถึงพร้อม หมายถึง การเข้าถึงภาวะที่สูงขึ้นไปคือเข้าสู่ชีวิตในชุมชนของพระภิกษุ โดยมีการบวชที่สมบูรณ์คือผู้บรรพชาแล้วที่ได้รับมติเห็นชอบจากสงฆ์อีกชั้นหนึ่ง อย่างไรก็ตาม การบวชเป็นการเริ่มต้นเท่านั้น จะต้องเพียรพยายามปฏิบัติเพื่อบรรลุผลที่เป็นจุดหมายของการบวชต่อไป การที่จะบรรลุผลของการบวชก็ต้องมีการเรียนคือศึกษาฝึกหัดพัฒนาชีวิตของเรา ทั้งกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ดีให้ประณีต ให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกว่าจะละบาปอกุศลได้หมด และเจริญกุศลให้เต็มที่หลุดพ้นจากกิเลสและปวงทุกข์ มีชีวิตจิตใจที่บริสุทธิ์ผ่องใส เป็นอิสระสงบสุขอย่างแท้จริง[๕๖]

---

[๕๕]พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๗), หน้า ๖.

[๕๖]พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต, **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**, หน้า ๖.

๒.๔.๒. วิวัฒนาการรูปแบบของการบวชในพระพุทธศาสนา

ในระยะเริ่มแรกพระพุทธองค์ทรงบวชกุลบุตรด้วยพระองค์เองเรียกการบวชแบบนี้ว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” การอุปสมบทในรูปแบบนี้เกิดขึ้นในตอนต้นพุทธกาล ซึ่งคณะสงฆ์ยังมีไม่มากมัก ขั้นตอนก็ไม่ยุ่งยากซับซ้อน ดังเช่นตอนพระพุทธองค์ประทานการอุปสมบทให้แก่ท่านอัญญาโกณฑัญญะ เพียงแต่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”[๕๗] หลังตรัสจบแล้วก็ถือว่าผู้นั้นสำเร็จเป็นพระภิกษุโดยสมบูรณ์

การอุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทานี้มีข้อควรสังเกต คือว่า พระดำรัสว่า มาเถิดภิกษุหรือเป็นภิกษุมาเถิด ดังนี้ ถือเป็นการอนุญาตให้ถือเพศ คือ การประทานบรรพชา และพระดำรัสว่า ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด ดังนี้ ถือว่าทรงอนุญาตให้รับประพฤติพระธรรมวินัย คือการประทานอุปสมบท[๕๘]

สำหรับการอุปสมบทด้วยวิธีดังกล่าวนี้ มีข้อสังเกตอีกประการหนึ่ง คือว่า “ถ้าหากว่าผู้ที่เข้ามาขออุปสมบทนั้น บรรลุพระอรหันต์แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เช่น พระยส จะยกคำว่า เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด ออกเสีย คงไว้แต่คำว่า ประพฤติพรหมจรรย์เถิด”[๕๙]

ต่อมาหลังจากที่ทรงส่งพระอรหันตสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนายังทิศต่างๆ แล้วได้มีผู้เลื่อมใสประสงค์ที่จะบวชได้เดินทางจากทิศไกลมาเข้าเฝ้าเป็นจำนวนมากจึงทรงอนุญาตภิกษุสงฆ์ให้กุลบุตรบรรพชาอุปสมบทได้โดยไม่ต้องมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยวิธีไตรสรณคมน์[๖๐] โดยให้ผู้ที่ประสงค์จะบวชปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้วนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ให้ทำเฉวียงบ่าข้างหนึ่งแล้วกราบเท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระโหย่งประคองอัญชลีแล้วกล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ ๓ วาระ ก็เป็นอันบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุโดยสมบูรณ์

---

[๕๗]วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

[๕๘]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓** , พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๖ – ๘๗.

[๕๙]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

[๖๐]วิ.ม. (ไทย) ๔/(๑๙).

การบวชด้วยไตรสรณคมน์ ที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกอุปสมบทกุลบุตร ในครั้งพุทธกาลนั้น แยกออกได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ ลำดับแรกคือการให้ครองผ้ากาสายะเป็นการให้บรรพชา ลำดับต่อมาคือการให้รับไตรสรณคมน์ เป็นการให้อุปสมบท[๖๑]

ต่อมาภายหลังได้ยกเลิกการให้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ และอนุญาตให้บรรพชาสามเณรด้วยไตรสรณคมน์ สามเณรรูปแรกที่บวชด้วยไตรสรณคมน์ คือ สามเณรราหุลและเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนาด้วย โดยมีพระสารีบุตรเป็นผู้บวชให้[๖๒] ต่อมาภายหลังเมื่อชุมชนสงฆ์ขยายตัวมากขึ้น มีความเข้มแข็ง เป็นองค์กรใหญ่ จึงทรงมอบภาระการรับกุลบุตรผู้ต้องการบรรพชาอุปสมบทให้กับสงฆ์ เป็นผู้บวชให้ โดยตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดกรรมวาจา ๓ ครั้ง มีภิกษุสงฆ์ประชุมร่วมกัน ซึ่งต่อมาได้ทรงกำหนดภิกษุสงฆ์ผู้เข้าร่วมในอุปสมบทกรรมว่าต้อง ๕ รูปเป็นอย่างต่ำ สำหรับการอุปสมบทในปัจจันตชนบท และ ๑๐ รูปเป็นอย่างต่ำ สำหรับในมัธยมประเทศ และทรงห้ามใช้วิธีไตรสรณคมน์ให้การอุปสมบท ตั้งแต่นั้นมา[๖๓]

การบวชในลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา เป็นรูปแบบการบวชซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันหมายถึง "การอุปสมบท ซึ่งมีสงฆ์เป็นผู้กระทำ โดยภิกษุประชุมกันครบองค์กำหนด ในเขตชุมนุมที่เรียกว่าเสมา และกล่าววาจาประกาศรับคนผู้นั้นเข้าหมู่และได้รับความยินยอมของภิกษุทั้งปวงที่เข้าประชุม"[๖๔]

อย่างไรก็ดี รูปแบบการให้อุปสมบทในพระพุทธศาสนานอกจาก ๓ อย่างดังได้กล่าวแล้ว ยังมีรูปแบบอื่นอีก ๕ อย่าง รวมเป็น ๘ อย่าง สำหรับวิธีอุปสมบท อีก ๕ อย่างที่เหลือเป็นวิธีที่ประทานเป็นการพิเศษ จำเพาะบุคคลบ้างและสำหรับอุปสมบทภิกษุณีบ้าง ได้แก่[๖๕]

---

[๖๑] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๘๖.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

[๖๓] วิ.ม. (ไทย) ๔ /(๒๑).

[๖๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๖๑.

[๖๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๓๑.

๑. โอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการรับโอวาท เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ

๒. ปัญหาพยากรณูปสัมปทา การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธองค์ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร

๓. ครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา (หรืออัฏฐครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา) การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี

๔. ทูเตนะ อุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่ออัฑฒกาสี

๕. อัฏฐวาจิกาอุปสัมปทา การอุปสมบทมีวาจา ๘ คือ ทำด้วยญัตติจตุตถกรรม ๒ ครั้งจากสงฆ์ทั้งสองฝ่ายคือจากภิกษุณีสงฆ์ครั้งหนึ่งจากภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่ง ได้แก่การอุปสมบทของภิกษุณี

๒.๔.๓ บัณฑฑาะก์กับการบวชแบบญัตติจตุตถกรรม

บุคคลที่จะพึงรับให้อุปสมบทเพื่อให้เข้าอยู่ในหมู่ภิกษุจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

๑. ต้องเป็นชาย หมายถึง ต้องเป็นบุรุษเพศ

๒. มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ หมายถึง ต้องมีอายุครบ ๒๐ บริบูรณ์โดยนับตั้งแต่ปฏิสนธิมาจนถึงวันที่อุปสมบท

๓. ไม่ใช่อภัพบุคคลที่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด คำว่า อภัพบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ไม่สมควร, มีความหมายตามข้อความแวดล้อม เช่น คนที่ไม่อาจบรรลุโลกุตรธรรมได้ คนที่ขาดคุณสมบัติ ไม่อาจให้อุปสมบทได้ เป็นต้น[๖๖] ในที่นี้ หมายถึง คนที่ขาดคุณสมบัติ ไม่อาจให้อุปสมบทได้ มีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ อภัพบุคคลที่ถูกห้ามเด็ดขาดและอภัพบุคคลที่ไม่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด

---

[๖๖]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๘๐.

อภัพบุคคลที่ถูกห้ามบวชเด็ดขาด

อภัพบุคคลที่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด หมายถึง "บุคคลที่ไม่ควรแก่การอุปสมบท อุปสมบทไม่ขึ้น ถูกห้ามอุปสมบทตลอดชาติ" [๖๗] มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

ก. คนมีเพศบกพร่อง มี ๒ จำพวก คือ

๑. บัณเฑาะก์ ๓ ประเภท คือ

(๑) ชายมีราคะจัด ชอบประพฤตินอกรีตในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้ประพฤติตามอย่าง

(๒) ชายถูกตอน (หรือที่เรียกว่า ขันที)

(๓) คนที่เป็นกะเทยโดยกำเนิด[๖๘]

๒. อุภโตพยัญชนก ได้แก่ คน ๒ เพศ คือ เป็นชายก็ได้ เป็นหญิงก็ได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงวินิจฉัยว่า น่าจะหมายถึงคนผู้มีอาการ กิริยาท่าทาง และจริตตรงกันข้ามกับภาวะของตน เช่น ชายมีอาการเป็นหญิง เป็นต้นว่า ไม่มีหนวด มีเสียงเหมือนผู้หญิง มีจริตกิริยาอย่างของผู้หญิง[๖๙]

ข. คนที่ผิดต่อพระศาสนา ๗ จำพวก คือ[๗๐]

๑. อรหันตฆาตก์ คนฆ่าพระอรหันต์

๒. ภิกขุนีทูสกะ คนประทุษร้ายภิกษุณี คือ ข่มขืนภิกษุณี

๓. เถยยสังวาสก์ คนลักเพศ ได้แก่ คนที่ถือเพศเป็นภิกษุเอาเองด้วยตั้งใจจะปลอมเข้าอยู่ในหมู่ภิกษุ

---

[๖๗] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๔๗.

[๖๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/ (๒๓).

[๖๙] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส , **วินัยมุข เล่ม ๓** , หน้า ๔๘.

[๗๐] กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมศาสนา, **อธิบายวิชาวินัย สำหรับนักธรรมชั้นเอก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๖.

๔. ติตถิยปักกันตกะ ภิกษุไปเข้ารีตเดียรถีย์

๕. ปาราชิกะ ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกละเพศไปแล้ว

๖. สังฆเภทะ ภิกษุผู้ทำสังฆเภท (ทำสงฆ์ให้แตกแยก)

๗. โลหิตุปปาท คนทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิต

ค. คนที่ทำผิดต่อกำเนิดของตน จำแนกออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. ปิตุฆาตก์ คนฆ่าบิดา

๒. มาตุฆาตก์ คนฆ่ามารดา

อภัพบุคคลทั้ง ๒ ประเภท ถ้ารู้มาแต่แรกไม่พึงให้อุปสมบท แต่ถ้าอุปสมบทเพราะไม่รู้ แต่มารู้ภายหลัง พึงนาสนะ คือ ให้สึกเสีย

อภัพบุคคลที่ไม่ถูกห้ามบวชโดยเด็ดขาด

อภัพบุคคลที่ไม่ถูกห้ามโดยเด็ดขาด แต่ห้ามโดยอาการไม่สมควร เมื่อบวชแล้วไม่ต้องนาสนะ คือ ไม่ต้องให้สึก แต่ปรับอาบัติทุกกฎ แก่พระอุปัชฌายะผู้บวชให้เท่านั้น [๗๑] มี ๒ จำพวก คือ

ก. จำพวกที่ถูกห้ามไม่ให้บรรพชา (ถูกห้ามบรรพชาก็เป็นอันถูกห้ามอุปสมบท) มี ๘ จำพวก คือ[๗๒]

๑. คนมีโรคที่จะติดต่อกันได้ เป็นโรคไม่รู้จักหาย โรคเรื้อรัง ได้แก่โรค ๕ อย่าง คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู

๒. คนมีอวัยวะบกพร่อง เช่น มือขาด เท้าขาด หูขาด มีนิ้วมือนิ้วเท้าขาด เป็นต้น

๓. คนมีอวัยวะไม่สมประกอบ[๗๓]

---

[๗๑]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓.**, หน้า ๑๐๑.

[๗๒]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม** ๓, หน้า ๑๐๑.

๔. คนพิการ เช่นบอดตาใส คนง่อย คนตาบอด หูหนวก คนใบ้ เป็นต้น

๕. คนทุรพล เช่น คนง่อนแง่น คนเปลี้ย เส้นประสาทพิการ เป็นต้น

๖. คนมีเกี่ยวข้อง เช่น คนที่บิดามารดาไม่อนุญาต ข้าราชการอยู่ในตำแหน่ง

๗. คนเคยถูกลงอาชญาหลวง

๘. คนประทุษร้ายความสงบ เช่น โจรผู้ร้ายที่ขึ้นชื่อโด่งดัง เป็นต้น

ข. จำพวกคนถูกห้ามไม่ให้อุปสมบท มี ๑๐ จำพวก คือ[๗๔]

๑. คนไม่มีอุปัชฌาย์

๒. มีคนอื่นจากภิกษุเป็นอุปัชฌาย์

๓. คนที่ถือเอาสงฆ์เป็นอุปัชฌาย์

๔. คนที่ถือเอาคณะเป็นอุปัชฌาย์

๕. คนไม่มีบาตร

๖. คนไม่มีจีวร

๗. คนไม่มีทั้งบาตรทั้งจีวร

๘. คนยืมบาตรเขามา

๙. คนยืมจีวรเขามา

๑๐. คนยืมทั้งบาตรทั้งจีวรเขามา

---

[๗๓]บาลีใช้ศัพท์ว่า ปริสทูสโก ผู้ประทุษร้ายบริษัท อรรถกถาแก้ว่า สูงเกินบ้าง ต่ำเกินบ้าง ดำเกินบ้าง ขาวเกินบ้าง ผอมเกินบ้าง อ้วนเกินบ้าง มีศีรษะเขื่องเกินบ้าง มีศีรษะหลิมเกินบ้าง เป็นอาทิ. คนจำพวกนี้ คนที่แก้หาย เช่น คนมีมือเป็นแผ่น ตัดหนังในระหว่างเสีย พ้นจากถูกห้าม, (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม** ๓ , หน้า ๑๐๒.)

[๗๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

การอุปสมบท เป็นกระบวนการกลั่นกรองหรือคัดสรรบุคคลเข้าสู่ชุมชนสงฆ์ ที่เรียกว่า “สังฆะ” ซึ่งเป็นชุมชนแบบอย่างสำหรับวิถีชีวิตที่สงบเรียบง่าย มุ่งเน้นการฝึกตนเพื่อความหลุดพ้นและเป็นอิสระจากกิเลส ดังนั้น ต้องทำให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนอันเป็นพระบรมพุทธานุญาต คือต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ หรือเรียกว่า “สมบัติ ๔” คือ[๗๕]

๑. วัตถุสมบัติ หมายถึง คนผู้จะอุปสมบท ต้องเป็นบุคคลที่ไม่ต้องห้าม ถ้าเป็นบุคคลที่ต้องห้าม จัดเป็นวัตถุวิบัติ

๒. ปริสสมบัติ หมายถึง สงฆ์ผู้จะรับกุลบุตรให้อุปสมบท ต้องมีจำนวนครบกำหนด คือ

ก. ในปัจจันตประเทศ[๗๖] ๕ รูป เรียกว่า ปัญจวรรค

ข. ในมัชฌิมประเทศ[๗๗] ๑๐ รูป เรียกว่า ทสวรรค

๓. สีมาสมบัติ หมายถึง การอุปสมบทนั้น ต้องทำในสีมาซึ่งถูกต้อง และต้องนำฉันทะของภิกษุผู้ไม่มา ตามระเบียบที่ควรจะนำมาด้วยภิกษุผู้เข้าประชุมในสีมานั่งเข้าหัตถบาสพร้อมกัน จึงชื่อว่าทำกรรมพรักพร้อม จัดเป็นสีมาสมบัติ แต่ถ้าไม่ทำเช่นนั้นจัดเป็นสีมาวิบัติ ใช้ไม่ได้ สีมาสมบัติต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

ก. ต้องทำภายในสีมา ที่ถูกต้องตามพระบรมพุทธานุญาต

ข. ต้องนำฉันทะของภิกษุที่ไม่ได้มามาด้วย

ค. ภิกษุผู้เข้าประชุมต้องนั่งอยู่ในหัตถบาส

---

[๗๕] กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา, กองศาสนศึกษา,กรมการศาสนา, **อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก**, หน้า ๑๒๓ – ๑๒๔.

[๗๖] ประเทศปลายแดน หมายถึง ถิ่นที่ยังไม่เจริญ มีพระภิกษุอยู่ประจำจำนวนน้อย. (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๖๑)

[๗๗] ประเทศที่ตั้งอยู่ในท่ามกลาง หมายถึง ถิ่นที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีพระภิกษุอยู่ประจำจำนวนมาก (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๒๗)

๔. กรรมวาจาสมบัติ หมายถึงเมื่อทำบุรพกิจแห่งอุปสมบทเสร็จแล้ว พึงสวดกรรมวาจาอุปสมบท โดยตั้งญัตติ ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง การสวดนั้น ต้องให้ถูกต้องตามระเบียบ คือ ต้องระบุวัตถุ ระบุสงฆ์ ระบุบุคคล เข้าใจประเภทแห่งอักขระที่สวด สวดไม่ตกหล่น และสวดถูกต้องชัดเจนแต่ถ้าสวดผิดระเบียบ ตามที่วางไว้ จัดเป็นกรรมวาจาวิบัติ ใช้ไม่ได้

คำว่า ระบุวัตถุ หมายถึง ระบุชื่อของอุปสัมปทาเปกขะ(ผู้ต้องการบวช)

คำว่า ระบุสงฆ์ หมายถึง ระบุสงฆ์ผู้ร่วมในอุปสมบทกรรมนั้น

คำว่า ระบุบุคคล หมายถึง ระบุชื่อพระอุปัชฌาย์

ในคัมภีร์บริวาร การไม่นำฉันทะมา เป็นปริสวิบัติ และจัดการคัดค้านเวลาสวดกรรมวาจาอุปสมบท เป็นปริสวิบัติด้วยเหมือนกัน[๗๘]

จะเห็นได้ว่า รูปแบบหรือวิธีการบวช ในระยะแรกเริ่มนั้น มีวิธีการบวชที่เป็นแบบง่ายๆ ไม่มีพิธีกรรมมาก เพียงตรัสว่า เอหิ ภิกขุ แปลว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ก็เสร็จพิธี ผู้บวชก็สำเร็จเป็นพระภิกษุ คุณสมบัติของผู้บวชก็ไม่ได้กำหนดไว้ให้แน่ชัด แต่ต่อมาเมื่อมีผู้อายุน้อยมาบวชจึงได้มีการกำหนดอายุ และวางคุณสมบัติอื่น ๆ ด้วย[๗๙] เมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายออกไปและได้รับความนิยมมากขึ้นในสังคมอินเดียในยุคนั้น คนทุกชั้นวรรณะต่างก็ปรารถนาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ในระยะแรกๆไม่ได้กำหนดรูปแบบการบวชไว้อย่างชัดเจน การบวชใช้วิธีแบบง่าย ๆ คุณสมบัติของผู้ที่เข้ามาบวชก็ไม่ได้กำหนดไว้ ขอแต่ว่ามีความประสงค์จะบวชก็สามารถเข้ามาบวชได้เลย รูปแบบหรือวิธีการบวชก็มีการปรับเปลี่ยนแล้วแต่สถานการณ์และบุคคลที่เข้ามาขอบวช แต่ในระยะต่อมาจึงมีการกำหนดรูปแบบการบวชอย่างเป็นระบบระเบียบมากขึ้น มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่เข้ามาบวช ซึ่งคุณสมบัติโดยกว้าง ๆ คือต้องไม่เป็นอภัพบุคคลทั้งสองประเภทดังกล่าว อย่างไรก็ดีคุณสมบัติของผู้ที่เข้าบวชนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้กำหนดเอาไว้ แต่พระองค์จะปล่อยให้สังคมเป็นผู้กำหนดแล้ว

---

[๗๘]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๑๐๕.

[๗๙]เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

ให้คณะสงฆ์เป็นผู้กรองอีกชั้นหนึ่ง ดังตัวอย่างเรื่องการรับบัณเฑาะก์เข้ามาบรรพชา ซึ่งปรากฏในพระวินัยปิฎกดังนี้[๙๐]

บัณเฑาะก์คนหนึ่งได้บรรพชาในหมู่ภิกษุ เขาเข้าไปหาภิกษุหนุ่ม ๆ พูดชักชวนว่า "พวกท่านจงมาประทุษร้ายผมเถิด ขอรับ" พวกพระหนุ่มพูดไล่ว่า "เจ้าบัณเฑาะก์จงฉิบหาย เจ้าบัณเฑาะก์จงพินาศ เจ้าจะมีประโยชน์อะไร" เมื่อถูกพวกภิกษุไล่ จึงเข้าไปหาพวกสามเณรโค่งร่างใหญ่กำยำแล้วพูดชักชวนว่า "พวกเธอจงมาประทุษร้ายผมเถิด ขอรับ" เขาถูกพวกสามเณรพูดรุกราน จึงเข้าไปหาพวกคนเลี้ยงช้าง พวกคนเลี้ยงม้า พูดชักชวนว่า "พวกคุณจงมาประทุษร้ายเราเถิด จ๊ะ" พวกคนเลี้ยงช้าง พวกคนเลี้ยงม้าชำเราแล้ว ก็พากันตำหนิประณามโพนทะนาว่า "พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้เป็นบัณเฑาะก์ บรรดาสมณะเหล่านี้แม้ที่มิใช่บัณเฑาะก์ก็ชำเราบัณเฑาะก์เหล่านี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ สมณะเหล่านี้จึงล้วนแต่มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์" ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเลี้ยงช้างคนเลี้ยงม้าเหล่านั้นตำหนิ ประณามโพนทะนา จึงกราบทูลเรื่องนี้ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย อนุปสัมบันผู้เป็นบัณเฑาะก์ ไม่พึงให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วพึงให้สึกเสีย"

จากกรณีที่ทรงห้ามบัณเฑาะก์บวชดังกล่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงวินิจฉัยว่า "คนชนิดนี้ เป็นที่รังเกียจของคนอื่นในการเล่นสวาท"[๙๑] อย่างไรก็ดี หากพิจารณาตามรูปการจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ไม่ได้ห้ามบัณเฑาะก์บวชไว้ตั้งแต่แรก แต่ต่อมาภายหลัง ปรากฏว่า การเข้ามาบวชของบัณเฑาะก์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากสังคม มีข้อน่าสังเกตว่า สังคมไม่ได้ตำหนิเฉพาะกลุ่มบัณเฑาะก์เท่านั้น แต่ตำหนิชุมชนสงฆ์ด้วย ทำให้ภาพลักษณ์ของสงฆ์ ซึ่งเป็นชุมชนแห่งผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ได้รับความมัวหมอง ด้วยเหตุปัจจัยดังกล่าว พระพุทธองค์จึงต้องห้ามมิให้บัณเฑาะก์อุปสมบทและถือว่าเป็นอภัพบุคคลที่ถูกห้ามอุปสมบทเด็ดขาด

อย่างไรก็ดี ในอรรถกถา ยังมีบัณเฑาะก์บางประเภทที่ได้รับอนุญาตให้บรรพชาได้ ดังข้อความว่า "ในอรรถกถาชื่อกุรุนทีแก้ว่าในบัณเฑาะก์ ๕ ประเภทนั้น อาสิตตบัณเฑาะก์

---

[๙๐]วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๐๙/๑๒๔, วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๐๙/๑๗๓.

[๙๑]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุข เล่ม ๓**, หน้า ๙๗.

และอุสุยยบัณเฑาะก์ไม่ห้ามบรรพชา ส่วน ๓ ประเภทนอกนี้ห้าม สำหรับปักขบัณเฑาะก์ ห้ามบรรพชาเฉพาะปักข์ที่เป็นบัณเฑาะก์เท่านั้น”[๔๒]

๒.๕ สถานภาพของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนา

เรื่องราวของบัณเฑาะก์ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก สะท้อนให้เห็นสถานภาพของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนที่สุด ผู้วิจัยได้ประมวลเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับบัณเฑาะก์ในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพของบัณเฑาะก์และทัศนคติของคณะสงฆ์ที่มีต่อบัณเฑาะก์ โดยจัดเป็นกลุ่ม ดังนี้

๒.๕.๑ บัณเฑาะก์ในฐานะบุคคลที่สงฆ์ไม่สมาคมด้วย

ในอุสสังกิตสูตร[๔๓] เป็นสูตรที่มีเนื้อหากล่าวถึงบุคคลที่พระภิกษุไม่ควรไปมาหาสู่หรือคบหาสมาคมเป็นโคจรวิบัติ ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้เกิด ความระแวงสงสัยอันเป็นความเสียหายที่เกิดจากการไปมาหาสู่กับบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ (๑) หญิงแพศยา (๒)หญิงหม้าย (๓) สาวเทื้อ (๔) บัณเฑาะก์ (๕) ภิกษุณี

การไปมาหาสู่หรือคบหาสมาคมกับกลุ่มบุคคล ๕ ประเภทนี้อาจทำให้เกิดความระแวงสงสัยของบุคคลทั่วไปหรือทำให้เกิดการครหาว่าเป็นภิกษุชั่ว ถึงแม้ว่าภิกษุนั้นจะเป็นพระอรหันต์ก็ตาม พระสูตรนี้สะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาลให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ของชุมชนสงฆ์เป็นอย่างมาก

---

[๔๒]วิ.อ. (ไทย) ๖/๑๒๕/๓๑๐ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (ในอภิธานัปปทีปิกา หน้า ๖๕ อ้างถึงสามนต์ ๓/๘๗ ว่าไม่ห้ามบรรพชาอุปสมบทแก่อาสิตตะและอุสุยยะ ทำให้เกิดความสงสัยว่า ชายที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศและกามวิตถารสามารถบวชได้ซึ่งถ้าพิจารณาพฤติกรรมทางเพศแล้วน่าจะเป็นอันตรายต่อชีวิตพรหมจรรย์มาก เพราะสมาชิกในสังคมสงฆ์เป็นเพศชายทั้งหมดหากคนที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศเป็นสมาชิกในสังคมสงฆ์อยู่ด้วยอาจก่อให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ตามมา - ผู้วิจัย)

[๔๓]องฺ. ปญฺจก. (บาลี) ๒๒/๑๐๒/๖๖ – ๗๐, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๒/๑๗๖- ๑๗๗.

๒.๕.๒ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ถูกห้ามเข้าร่วมสังฆกรรม

การชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เพื่อประกอบสังฆกรรมอันเป็นกิจที่พึงทำโดยที่ประชุมสงฆ์ ในวินัยปิฎกแบ่งสงฆ์ไว้ ๕ ประเภท คือ[๘๔]

๑. สงฆ์จตุวรรค	กำหนดจำนวน ๔ รูป
๒. สงฆ์ปัญจวรรค	กำหนดจำนวน ๕ รูป
๓. สงฆ์ทสวรรค	กำหนดจำนวน ๑๐ รูป
๔. สงฆ์วีสติวรรค	กำหนดจำนวน ๒๐ รูป
๕. สงฆ์อติเรกวีสติวรรค	กำหนดจำนวน เกิน ๒๐ รูป

การชุมนุมภิกษุที่เรียกว่า สงฆ์ ทั้ง ๕ ประเภทดังกล่าว ถ้าในที่ชุมนุมเพื่อการประกอบกรรมบางอย่างแห่งสงฆ์ทั้ง ๕ ประเภทนั้น มีบุคคลทั้ง ๒๔ ประเภทเหล่านี้อยู่ด้วย ถือว่ากรรมนั้น เป็นโมฆะ ไม่เป็นอันทำและไม่พึงทำ คือ[๘๕]

๑. ภิกษุณี	๒. สิกขมานา
๓. สามเณร	๔. สามเณรี
๕. ภิกษุผู้บอกลาสิกขา	๖. ภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ[๘๖]

๗. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ

๘. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคืนอาบัติ

๙. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิบาป

---

[๘๔]วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๘๘/๑๘๙, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/ ๒๗๖.

[๘๕]วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๘๙-๓๙๒/๑๙๐, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๙- ๓๙๒/๒๗๖ – ๒๘๐.

[๘๖]วัตถุมีในที่สุด หมายถึง อาบัติปาราชิก ซึ่งทำให้ภิกษุและภิกษุณีผู้ต้อง มีโทษถึงที่สุดคือ ขาดจากภาวะของตน, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๑)

๑๐. บัณเฑาะก์ ๑๑. คนลักเพศ

๑๒. ภิกษุผู้เข้ารีตเดียรถีย์ ๑๓. สัตว์ดิรัจฉาน

๑๔. คนผู้ฆ่ามารดา ๑๕. คนผู้ฆ่าบิดา

๑๖. คนผู้ฆ่าพระอรหันต์ ๑๗. คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณี

๑๘. ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ ๑๙. ภิกษุผู้ทำร้ายพระศาสดาถึงห้อพระโลหิต

๒๐. อุภโตพยัญชนก ๒๑. ภิกษุผู้อยู่ในนานาสังวาส[๔๗]

๒๒. ภิกษุผู้อยู่ในนานาสีมา ๒๓. ภิกษุผู้อยู่ในอากาศด้วยฤทธิ์

๒๔. ภิกษุที่สงฆ์ทำกรรมให้

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงไม่อนุญาตให้พระภิกษุนั่งบนอาสนะร่วมกับบัณเฑาะก์ ดังพุทธพจน์ในวินัยกถาว่า[๔๘] "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้นั่งบนอาสนะยาวร่วมกับภิกษุที่มีอาสนะต่างระดับกันได้ ยกเว้นบัณเฑาะก์ มาตุคาม อุภโตพยัญชนก" ส่วนในปาติโมกขัฏฐปนาสูตร กล่าวถึงเหตุงดสวดปาฏิโมกข์ ๑๐ ประการ ดังนี้[๔๙]

๑. ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกนั่งอยู่ในบริษัทนั้น

๒. การสวดที่ว่าด้วยอาบัติปาราชิกยังค้าง

๓. อนุปสัมบันนั่งอยู่ในบริษัทนั้น

๔. การสวดที่ว่าด้วยอนุปสัมบันยังทำค้าง

---

[๔๗]มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วม (คืออุโบสถและสังฆกรรมเป็นต้น)ที่ต่างกัน, สงฆ์ผู้ไม่ร่วมสังวาส คือไม่ร่วมอุโบสถและสังฆกรรมด้วยกันเรียกว่าเป็นนานาสังวาสของกันและกัน เหตุที่ทำให้เป็นนานาสังวาสมี ๒ คือ ภิกษุทำตนให้เป็นนานาสังวาสเอง เช่น อยู่ในนิกายหนึ่งไปขอเข้านิกายอื่น หรือแตกจากพวกเพราะเหตุวิวาทาธิกรณ์อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งถูกสงฆ์พร้อมกันยกออกจากสังวาส, (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๑๙- ๑๒๐)

[๔๘]วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๒๐/๙๑, วิ. จู. (ไทย) ๗/๓๒๐/๑๔๐.

[๔๙]องฺ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๓๒/๕๖, องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๓๒/๘๒ – ๘๓.

๕. ผู้บอกลาสิกขานั่งอยู่ในบริษัทนั้น

๖. การสวดที่ว่าด้วยผู้บอกลาสิกขายังทำค้าง

๗. บัณเฑาะก์นั่งอยู่ในบริษัทนั้น

๘. การสวดที่ว่าด้วยบัณเฑาะก์ยังทำค้าง

๙. ผู้ประทุษร้ายภิกษุณีนั่งอยู่ในบริษัทนั้น

๑๐. การสวดที่ว่าด้วยผู้ประทุษร้ายภิกษุณียังทำค้าง

๒.๕.๓ บัณเฑาะก์ในฐานะบุคคลที่ไม่น่าเชื่อถือ

ธรรมเนียมในการรับกุลบุตรเข้าอุปสมบทเพื่อเป็นสมาชิกชุมชนสงฆ์ ต้องมีอุปัชฌาย์ผู้รับรองเข้าสู่ชุมชนสงฆ์นั้น ซึ่งผู้รับรองต้องเป็นคนที่มีความน่าเชื่อถือ มีความสามารถที่จะปกครองดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ให้การสั่งสอนอบรมแก่กุลบุตรนั้นได้ ในวินัยปิฎกได้กล่าวถึงคนกลุ่มหนึ่งซึ่งไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเป็นอุปัชฌาย์ให้การรับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทได้และปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้ให้อุปสมบท[๖๐]

๑. บัณเฑาะก์

๒. คนลักเพศ

๓. ภิกษุไปเข้ารีตเดียรถีย์

๔. สัตว์ดิรัจฉาน

๕. คนฆ่ามารดา

๖. คนฆ่าบิดา

๗. คนฆ่าพระอรหันต์

---

[๖๐] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑๗/๑๒๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๗/๑๘๑.

๘. คนประทุษร้ายภิกษุณี

๙. คนทำลายสงฆ์

๑๐. คนทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต

๑๑. อุภโตพยัญชนก

ธรรมเนียมปฏิบัติในวันอุโบสถหรือวันปวารณา ภิกษุรูปใดไม่สามารถเข้าร่วมได้ต้องมอบปาริสุทธิความบริสุทธิ์ให้กับเพื่อนภิกษุด้วยกันเพื่อแจ้งให้สงฆ์รับทราบ ถ้ามีภิกษุอาพาธอยู่ในสีมาเดียวกัน เมื่อถึงวันอุโบสถไม่สามารถไปร่วมประชุมได้ ภิกษุผู้อาพาธต้องมอบปาริสุทธิ แก่ภิกษุรูปหนึ่งมาแจ้งแก่สงฆ์ คือให้นำความมาแจ้งแก่สงฆ์ว่าตนมีความบริสุทธิ์ทางพระวินัยไม่มีอาบัติติดค้าง[๖๑] อย่างไรก็ดี ในการมอบปาริสุทธิ ภิกษุผู้เป็นไข้ต้องมอบปาริสุทธิกับภิกษุรูปอื่น ถ้าภิกษุผู้รับมอบปาริสุทธินั้น สึกหรือมรณภาพ หรือปฏิญญาเป็นบุคคลเหล่านี้[๖๒]

๑. ปฏิญญาเป็นสามเณร

๒. ปฏิญญาเป็นผู้บอกคืนสิกขา

๓. ปฏิญญาเป็นผู้ต้องอันติมวัตถุ

๔. ปฏิญญาเป็นผู้วิกลจริต

๕. ปฏิญญาเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน

๖. ปฏิญญาเป็นผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา

๗. ปฏิญญาเป็นผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ

๘. ปฏิญญาเป็นผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่คืนอาบัติ

---

[๖๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๗๐.

[๖๒] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๔/๑๗๐-๑๗๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๔/๒๔๖ - ๒๔๗.

๙. ปฏิญญาเป็นผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิบาป

๑๐. ปฏิญญาเป็นบัณเฑาะก์

๑๑. ปฏิญญาเป็นไถยสังวาส

๑๒. ปฏิญญาเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์

๑๓. ปฏิญญาเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

๑๔. ปฏิญญาเป็นผู้ฆ่ามารดา

๑๕. ปฏิญญาเป็นผู้ฆ่าบิดา

๑๖. ปฏิญญาเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์

๑๗. ปฏิญญาเป็นผู้ประทุษร้ายภิกษุณี

๑๘. ปฏิญญาเป็นผู้ทำลายสงฆ์

๑๙. ปฏิญญาเป็นผู้ทำร้ายพระศาสดาจนห้อพระโลหิต

๒๐. ปฏิญญาเป็นอุภโตพยัญชนก

การบอกความบริสุทธิ์ทางพระวินัยของตนผ่านบุคคล ๒๐ จำพวกนี้ถือว่าไม่ชอบธรรม เพราะสงฆ์ถือว่าบุคคลเหล่านี้ไม่น่าเชื่อถือ

การไหว้เป็นธรรมเนียมที่ภิกษุใช้สำหรับทักทายกันหรือแสดงความเคารพกันและกัน ซึ่งหมายความว่าการไหว้เป็นธรรมเนียมที่แสดงความยอมรับนับถือกันและกันซึ่งมีความหมายอีกอย่างว่าบุคคลที่ภิกษุไม่ควรไหว้เป็นคนที่อยู่ในสถานภาพที่ต่ำกว่าหรือไม่น่าเชื่อถือ ดังปรากฏในอวันทิยาทิปุคคละ[๖๓] พระพุทธพจน์ ที่กล่าวถึงบุคคลที่ภิกษุไม่ควรไหว้ ๑๐ จำพวก คือ

๑. ผู้อุปสมบทก่อนไม่ควรไหว้ผู้อุปสมบทภายหลัง

---

[๖๓] วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๑๒/๘๓, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๑๒/๑๒๖.

๒. ไม่ควรไหว้อนุปสัมบัน

๓. ไม่ควรไหว้ภิกษุนานาสังวาสผู้มีพรรษาแก่กว่า เป็นอธรรมวาที

๔. ไม่ควรไหว้มาตุคาม

๕. ไม่ควรไหว้บัณเฑาะก์

๖. ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้กำลังอยู่ปริวาส

๗. ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้ควรแก่การชักเข้าหาอาบัติเดิม

๘. ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้กำลังประพฤติมานัต

๙. ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้กำลังประพฤติมานัต

๑๐. ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้ควรแก่อัพภาน

๒.๕.๔ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ไม่มีสิทธิแสดงความเห็น

ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มีคำอธิบายว่าบัณเฑาะก์เป็นหนึ่งในคน ๒๗ จำพวก ซึ่งไม่มีสิทธิในการแสดงความเห็นขัดแย้งในที่ประชุมสงฆ์และให้ถือเป็นคำคัดค้านที่ฟังไม่ขึ้น บุคคลทั้ง ๒๗ จำพวกนั้น ได้แก่ [๖๔]

๑. ภิกษุณี ๒. สิกขมานา

๓. สามเณร ๔. สามเณรี

๕. ภิกษุผู้บอกลาสิกขา ๖. ภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ

๗. ภิกษุผู้วิกลจริต ๘. ภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน

๙. ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา

๑๐. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ

---

[๖๔] วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๙๔/๑๙๒, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๙๔/๒๘๑.

๑๑. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคืนอาบัติ

๑๒. ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิบาป

๑๓. บัณเฑาะก์ ๑๔. คนลักเพศ

๑๕. ภิกษุผู้เข้ารีต ๑๖. เดียรถีย์

๑๗. สัตว์ดิรัจฉาน ๑๘. ผู้ฆ่ามารดา

๑๙. คนผู้ฆ่าบิดา ๒๐. คนผู้ฆ่าพระอรหันต์

๒๑. คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณี ๒๒. ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์

๒๓. ภิกษุผู้ทำร้ายพระศาสดาจนถึงห้อพระโลหิต

๒๔. อุภโตพยัญชนก ๒๕. ภิกษุผู้เป็นนานาสังวาส

๒๖. ภิกษุผู้อยู่ในนานาสีมา ๒๗. ภิกษุผู้อยู่ในอากาศด้วยฤทธิ์

๒.๕.๕ บัณเฑาะก์ในฐานะคนที่ไม่ควรได้รับผลประโยชน์

ในวินัยปิฎกเรื่อง วัสสังวุตถานังอนุปปันนจีวรกถา กล่าวถึงกรณีภิกษุที่จำพรรษาแล้ว เมื่อจีวรเกิดขึ้นแล้วแต่ยังไม่ได้แบ่งกัน หากว่าในชุมชนสงฆ์นั้นมีภิกษุรูปใดแสดงตนหรือปฏิญญาว่าตนเป็นบัณเฑาะก์ เป็นคนลักเพศ เป็นผู้ไปเข้ารีตเดียรถีย์ เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นผู้ฆ่ามารดา เป็นผู้ฆ่าบิดา เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ เป็นผู้ประทุษร้ายภิกษุณี เป็นผู้ทำลายสงฆ์ เป็นผู้ทำร้ายพระศาสดาจนถึงห้อพระโลหิต เป็นอุภโตพยัญชนก ให้ถือว่าสงฆ์เป็นเจ้าของจีวรนั้น[๖๕]

จากเนื้อหาที่ประมวลมาทั้งหมดอาจสรุปได้ว่า นอกจากสัตว์ดิรัจฉานแล้ว บุคคลที่ถูกกันออกจากเขตพื้นที่ชุมนุมสงฆ์ในช่วงระยะเวลาที่มีการประกอบสังฆกรรมหรือในช่วงเวลาอื่นใดก็ตาม ประกอบด้วยบุคคล ๓ ประเภท คือ

---

[๖๕] วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๗๔-๓๗๕/๑๗๓-๑๗๔, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๗๔ – ๓๗๕/๒๕๐ – ๒๕๑.

๑. นักบวชและเคยเป็นนักบวช (ในพระพุทธศาสนา) ได้แก่ ภิกษุณี, สิกขมานา, สามเณร, สามเณรี, ภิกษุผู้บอกลาสิกขา, ภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ, ภิกษุที่มีสภาวะทางกายและจิตไม่ปกติ, ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษ, ภิกษุผู้ไปเข้ารีต, ภิกษุที่กระทำอนันตริยกรรม, ภิกษุผู้เป็นนานาสังวาสและนานาสีมา, ภิกษุผู้อยู่บนอากาศด้วยฤทธิ์

๒. ผู้ที่ถูกห้ามบวช คนปลอมบวช นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ได้แก่ บัณเฑาะก์ เดียรถีย์, อุภโตพยัญชนก, คนลักเพศ

๓. อาชญากร ได้แก่ ผู้ฆ่าบิดา-มารดา, คนผู้ฆ่าพระอรหันต์, คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณี

คณะสงฆ์ต้องการสร้างภาพลักษณ์ให้ชุมชนสงฆ์เป็นชุมชนที่สะอาดบริสุทธิ์และมีความแตกต่างไปจากชุมชนชาวบ้านและนักบวชในลัทธิศาสนาอื่น ดังนั้น บุคคลกลุ่มใดๆก็ตามที่คณะสงฆ์พิจารณาแล้วเห็นว่าจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเสื่อมเสียภาพลักษณ์ที่ดีไป บุคคลกลุ่มนั้นจะถูกกันออกจากพื้นที่ของคณะสงฆ์ สถานภาพของบัณเฑาะก์ในทัศนคติของคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล จึงไม่ได้แตกต่างไปจากคนที่ไม่ใช่พระภิกษุ อาชญากรหรือคนลวงโลกเลย

๒.๖ บัณเฑาะก์กับบทบัญญัติทางพระวินัย

ในบทบัญญัติทางวินัยที่เกี่ยวข้องกับบัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภท คือ บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ และบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มีการปรับอาบัติแก่พระภิกษุที่มีความสัมพันธ์กับบัณเฑาะก์ ตั้งแต่อาบัติระดับที่ไม่รุนแรง เช่น ทุกกฏ จนถึงขั้นอาบัติขั้นร้ายแรง คือ ปาราชิก

บัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าว แบ่งพวกละ ๒ ทวารคือ ทวารหนัก และปาก[๕๖] พระภิกษุที่มีความสัมพันธ์กับบัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภทนั้น จะถูกปรับเป็นอาบัติระดับใดนั้นขึ้นอยู่กับรูปแบบความสัมพันธ์ การปรับอาบัติแต่ละข้อแต่ละระดับ มีหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยโดยพิจารณาที่รูปแบบหรือลักษณะการเสพ การใช้อุปกรณ์ วัตถุหรือบุคคล ที่สำคัญคือเจตนาในการกระทำ

---

[๕๖] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๕๖/๓๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๔.

๒.๖.๑ กรณีภิกษุต้องอาบัติปาราชิก

กรณีตัวอย่าง

สำหรับอาบัติปาราชิกที่ว่าด้วยเรื่องการเสพเมถุนธรรมกับบัณเฑาะก์มีกรณีตัวอย่างที่ชักนำมาด้วยตัวเองมีข้อความว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้เสพเมถุนธรรมกับบัณเฑาะก์แล้วเกิดความกังวลใจว่าตนต้องอาบัติปาราชิกหรือไม่จึงได้นำความไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงวินิจฉัยว่า ภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติปาราชิก[๖๗]

บทบัญญัติ

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกันพาบัณเฑาะก์ ๓ ประเภทคือ (๑) บัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ (๒) บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ (๓) บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน มาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักหรือทวารเบานั่งทับองคชาต หรือใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไปยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ

พวกภิกษุที่เป็นศัตรูกันพาบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานซึ่งอยู่ในลักษณะและมีกิริยาอาการ คือ ตื่นอยู่ หลับ เมา วิกลจริต เผลอสติ ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน ตายแล้วแต่ไม่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ถ้าภิกษุยินดี ต้องอาบัติปาราชิก

พวกภิกษุที่เป็นศัตรูกันพาบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมากมาหาภิกษุแล้ว ใช้ทวารหนักนั่งทับองคชาต หรือใช้ปากอมองคชาต ถ้าภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ[๖๘]

พวกภิกษุผู้เป็นศัตรูกันพาบัณเฑาะก์ที่เป็น (๑) มนุษย์ (๒) อมนุษย์ (๓) สัตว์ดิรัจฉาน หรือแม้กระทั่งมนุษย์ผู้ชายหรืออมนุษย์ผู้ชาย รวมถึงสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ มาหาภิกษุแล้วใช้ทวารหนักนั่งทับหรือใช้ปากอมองคชาต สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้มีเครื่องหุ้มหรือไม่มีก็ตาม

---

[๖๗] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๗๓/๔๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๗๓/๖๓.

[๖๘] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๕๖/๓๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๖/๔๖ – ๔๗.

ภิกษุมีเครื่องหุ้มหรือไม่มีก็ตาม สัตว์ดิรัจฉานตัวผู้และภิกษุ มีเครื่องหุ้มหรือไม่มีด้วยกันทั้งสองฝ่ายก็ตาม ถ้าภิกษุนั้นยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ขณะถอนออก ต้องอาบัติปาราชิก ฯลฯ ไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ[๕๕]

ในกรณีของบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งอยู่ในสภาพร่างกาย สภาพจิตและอิริยาบถต่าง ๆ คือ ตื่นอยู่, หลับ, เมา, วิกลจริต, เผลอสติ, ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน, ตายแล้วแต่ยังไม่ถูกสัตว์กินโดยมาก ภิกษุผู้เสพมีจิตยินดีทั้ง ๔ ช่วงขณะปรับอาบัติปาราชิก, สำหรับบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานที่ตายแล้วถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ในกรณีนี้ ภิกษุผู้เสพมีจิตยินดีทั้ง ๔ ช่วงขณะ ปรับอาบัติถุลลัจจัย ไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ

สรุปได้ว่ากรณีภิกษุผู้ที่ถูกปรับอาบัติปาราชิก ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้ คือ

๑) **รูปแบบการเสพ :** คือ “ใช้ปากอมองคชาต” และ “ทับ” หมายถึงใช้องคชาตสอดเข้าไปทางทวารทั้ง ๒ คือ ทวารหนักและปาก

๒) **อุปกรณ์ :** ทั้งมีเครื่องหุ้มและไม่มีเครื่องหุ้ม

๓) **เกณฑ์การวินิจฉัย :** ภิกษุผู้เสพมีจิตยินดีใน ๔ ช่วงขณะ ปรับอาบัติปาราชิก

ก. ภิกษุยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป

ข. ภิกษุยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว

ค. ภิกษุยินดีขณะหยุดอยู่

ง. ภิกษุยินดีขณะถอนออก

หมายเหตุ : ถ้าภิกษุผู้เสพไม่มีจิตยินดี ไม่ปรับอาบัติ

๔) **วัตถุหรือบุคคลที่ใช้กระทำ :** บัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภท มนุษย์ผู้ชายหรืออมนุษย์ผู้ชาย

---

[๕๕]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๖๒/๔๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๒/๔๙.

จะเห็นได้ว่าภิกษุจะถูกปรับอาบัติปาราชิกในทุกกรณี หากภิกษุมีความกำหนัดยินดีหรือจงใจใน ๔ ช่วงขณะ ไม่ว่าจะภิกษุจะเสพเมถุนกับบุคคลประเภทใด ในลักษณะใดก็ตาม

๒.๖.๒ กรณีภิกษุต้องอาบัติถุลลัจจัย

กรณีตัวอย่าง

ภิกษุรูปหนึ่งถูกต้องกายกับบัณเฑาะก์ ท่านเกิดความกังวลใจว่าต้องอาบัติสังฆาทิเสสหรือไม่ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระองค์ตรัสว่า "ภิกษุ เธอไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย"[๑๐๐]

บทบัญญัติอันเนื่องด้วยการกระทำความผิดทางกาย

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติถุลลัจจัย[๑๐๑]

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายของบัณเฑาะก์ ๒ คน ต้องอาบัติถุลลัจจัย ๒ ตัว[๑๐๒]

(๑) เป็นหญิงและบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ จับ ต้องกายของคนทั้ง ๒ ต้องอาบัติถุลลัจจัย ๒ ตัว [๑๐๓]

---

[๑๐๐]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๑/๒๐๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๑/๓๑๑.

[๑๐๑]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๗๓/๑๙๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๓/๒๙๕.

[๑๐๒] วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๗๔/๑๙๘, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๗๔/๒๙๗.

[๑๐๓]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๗๕/๑๙๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๕/๒๙๙.

บทบัญญัติอันเนื่องด้วยการกระทำความผิดทางวาจา

ก. วาจาพาดพิงทวารหนักทวารเบา

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติถุลลัจจัย

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติถุลลัจจัย ๒ ตัว[๑๐๔]

ข. วาจากล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัด (๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติถุลลัจจัย

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด(๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติถุลลัจจัย ๒ ตัว[๑๐๕]

ค. การชักสื่อ

มีภิกษุรูปหนึ่งได้ทำหน้าที่ชักสื่อให้พวกบัณเฑาะก์ภายหลังเกิดความกังวลใจว่าตัวเองจะต้องอาบัติสังฆาทิเสสหรือไม่ จึงได้นำเรื่องดังกล่าวไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระองค์ทรงวินิจฉัยว่า ภิกษุรูปนั้นไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย[๑๐๖]

สรุปได้ว่ากรณีภิกษุผู้ที่ถูกปรับอาบัติถุลลัจจัย ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้ คือ

---

[๑๐๔]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๒-๒๑๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๕/๓๑๘ - ๓๑๙.

[๑๐๕]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๙๑/๒๒๕-๒๒๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๓/๓๓๑– ๓๓๓.

[๑๐๖]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๑/๒๕๖, วิ. มหา. (ไทย) ๑/๓๔๑/๓๗๗.

๑) รูปแบบการกระทำ : ใช้กาย จับต้อง ลูบคลำ ลูบลง ลูบขึ้น จับกดลง จับให้เงยขึ้น ฉุดมา ผลักไป นวด บีบ จับ ต้อง : พูดชม พูดติ ขอ อ้อนวอน ถาม ถามซ้ำ บอก สอน ด่า

๒) เกณฑ์การวินิจฉัย :

ก. รู้หรือเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์

ข. มีความกำหนัด

๓) วัตถุหรือบุคคลที่ใช้กระทำ : บัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภท

จากบทบัญญัติจะเห็นได้ว่า ปรับอาบัติแก่ภิกษุที่มีความกำหนัดถูกเนื้อต้องตัวหรือใช้คำพูดที่ส่อเจตนาในเรื่องเพศกับบัณเฑาะก์ไปตามกรณี หากบัณเฑาะก์ ๑ คนปรับอาบัติ ๑ ตัว ถ้าบัณเฑาะก์ ๒ คนปรับอาบัติ ๒ ตัว หากเป็นหญิง ๑ คน บัณเฑาะก์ ๑ คนแต่ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนปรับอาบัติ ๒ ตัว

๒.๖.๓ กรณีภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ

บทบัญญัติอันเนื่องด้วยการกระทำความผิดทางกาย

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับต้องกายของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นชายและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับ ต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉานและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำฯลฯ จับ ต้องกายของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ[๑๐๗]

---

[๑๐๗]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๗๓/๑๙๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๓/๒๙๕.

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิงทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายของบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติทุกกฏทั้ง ๒ ตัว[๑๐๘]

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และชายทั้ง ๒ คน ฯลฯ ต้องอาบัติทุกกฏทั้ง ๒ ตัว

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นชายทั้ง ๒ คน ฯลฯ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉานทั้ง ๒ คน ฯลฯ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิงทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ ฯลฯ จับ ต้องกายของทั้ง ๒ คนต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และสัตว์ดิรัจฉาน (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิงทั้ง ๒ และมีความกำหนัด(๓) ภิกษุใช้กายจับต้อง ลูบคลำ จับ ต้องกายของทั้ง ๒ ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว[๑๐๙]

บทบัญญัติอันเนื่องด้วยการกระทำความผิดทางวาจา

ก. วาจาพาดพิงทวารหนักทวารเบา

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้างฯลฯด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คนต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว

---

[๑๐๘] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๗๔/๑๙๘, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๔/๒๙๗.

[๑๐๙] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๗๕/๑๙๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๕/๓๐๑.

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และชายทั้ง ๒ คน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิง และ มีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว

ข. วาจาพาดพิงเหนือรากขวัญและใต้เข่า

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิง มีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงถึงอวัยวะเบื้องบนเหนือรากขวัญขึ้นไป ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นหญิงและบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิงทั้ง ๒ คนและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงถึงอวัยวะเบื้องบนเหนือรากขวัญขึ้นไปอวัยวะเบื้องต่ำใต้เข่าลงมาของทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ฯลฯ[๑๑๐]

ค. วาจาพาดพิงของที่เนื่องด้วยกาย

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัด (๓) พูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงถึงของที่เนื่องด้วยกายของบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

(๑) เป็นหญิงและบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุเข้าใจว่าเป็นหญิงทั้งสอง ๒ คนและมีความกำหนัด(๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ฯลฯ ด่าบ้าง พาดพิงถึงของที่เนื่องด้วยกายของทั้ง ๒ ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว ฯลฯ[๑๑๑]

ง. วาจากล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชายฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์ ต้องอาบัติทุกกฏ

---

[๑๑๐] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๖/๒๑๔- ๒๑๙, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๖/๓๑๘ – ๓๒๐.

[๑๑๑]วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๘๖/ ๒๑๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๖/๓๒๔.

(๑) เป็นบัณเฑาะก์ ๒ คน (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว[๑๑๒]

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และชาย (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์ทั้ง ๒ คน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์และชายทั้ง ๒ คน ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว

(๑) เป็นบัณเฑาะก์และสัตว์ดิรัจฉาน (๒) ภิกษุไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์และสัตว์ดิรัจฉานทั้ง๒ ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นชาย ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ฯลฯ เข้าใจว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้าบัณเฑาะก์และสัตว์ดิรัจฉานทั้ง ๒ ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว[๑๑๓]

สรุปได้ว่ากรณีภิกษุผู้ที่ถูกปรับอาบัติทุกกฏ ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่อไปนี้ คือ

๑) **รูปแบบการกระทำ :** ใช้กาย จับต้อง ลูบคลำ ลูบลง ลูบขึ้น จับกดลง จับให้เงยขึ้น ฉุดมา ผลักไป นวด บีบ จับ ต้อง **:** พูดชม พูดติ ขอ อ้อนวอน ถาม ถามซ้ำ บอก สอน ด่า

๒) **เกณฑ์การวินิจฉัย :**

ก. ไม่แน่ใจว่าเป็นบัณเฑาะก์

ข. มีความกำหนัด

ค. เข้าใจหรือหมายรู้ว่าเป็นผู้อื่น (เป็นบัณเฑาะก์แต่เข้าใจว่าเป็นชายหรือหญิงเป็นต้น)

๓) **วัตถุหรือบุคคลที่ใช้กระทำ :** บัณเฑาะก์ทั้ง ๓ ประเภท

---

[๑๑๒] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๙๓/๒๒๕, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๓/๓๓๒ – ๓๓๓.

[๑๑๓] วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๙๓/๒๒๕, วิ. มหา. (ไทย) ๑/๒๙๓/๓๓๔.

ตามบทบัญญัติเห็นได้ว่าลักษณะหรือรูปแบบการกระทำความผิดต่อวัตถุหรือบุคคลระหว่างอาบัติถุลลัจจัยกับอาบัติทุกกฏมีความคล้ายคลึงกัน การปรับอาบัติจะดูที่เจตนาในการล่วงละเมิดเป็นสำคัญ อย่างเช่น เป็นบัณเฑาะก์และภิกษุเข้าใจหรือรู้ว่าเป็นบัณเฑาะก์และมีความกำหนัดแล้วจับต้องถูกเนื้อตัวหรือกล่าววาจาพาดพิงในเรื่องเพศกับบัณเฑาะก์ ปรับอาบัติถุลลัจจัย แต่หากว่า เป็นบัณเฑาะก์แต่ภิกษุเข้าใจว่าเป็นชายหรือเป็นหญิงหรือไม่แน่ใจ จับต้องถูกเนื้อตัวหรือกล่าววาจาพาดพิงในเรื่องเพศกับบัณเฑาะก์ เพราะความกำหนัด ปรับอาบัติทุกกฏ อย่างไรก็ดี บทลงโทษทางพระวินัยมีข้อยกเว้นสำหรับภิกษุผู้กระทำล่วงละเมิดในบางกรณีเป็นต้นว่า ภิกษุไม่จงใจกระทำผิด ภิกษุผู้วิกลจริตหรือภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ

ในบทบัญญัติทางพระวินัยระบุบัณเฑาะก์ทั้งที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์และดิรัจฉานไว้ ในส่วนที่เป็นมนุษย์บัณเฑาะก์ หมายถึง บัณเฑาะก์ ๓ ประเภท คือ (๑) ชายมีราคะจัด ชอบประพฤตินอกรีตในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้ประพฤติตามอย่าง (๒) ชายถูกตอน (หรือที่เรียกว่า ขันที) (๓) คนที่เป็นกะเทยโดยกำเนิด สิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับบัณเฑาะก์ส่วนมากเกี่ยวกับความผิดทางเพศปรับอาบัติตั้งแต่ขั้นเล็กน้อยจนถึงขั้นร้ายแรง ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าบัณเฑาะก์ก็เป็นปัญหากับชีวิตพรหมจรรย์ ในอีกแง่หนึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธประสงค์ที่ไม่อนุญาตให้บัณเฑาะก์อุปสมบทและเข้าสู่ชุมชนสงฆ์ซึ่งสมาชิกล้วนเป็นผู้ชาย ในชุมชนสงฆ์ถึงแม้จะเป็นชุมชนของผู้ประพฤติพรหมจรรย์มุ่งหวังเพื่อละอวิชชา ตัณหา อุปาทาน แต่ถ้าคำนึงความเป็นจริง ในชุมชนนี้ประกอบด้วยสมาชิกในระดับต่างๆ กันไป สมาชิกบางคนยังเป็นผู้ใหม่ยังเป็นเสขะที่ต้องศึกษาพัฒนาตนอยู่ สภาวะจิตใจอาจจะยังไม่มั่นคงแน่วแน่ การเข้ามาสู่ชุมชนสงฆ์ของบัณเฑาะก์อาจทำอันตรายต่อชีวิตพรหมจรรย์ได้ จะเห็นได้ว่าการเข้ามาสู่ชุมชนสงฆ์ของบัณเฑาะก์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์โพนทะนาจากชุมชนบ้านเป็นอย่างมาก จนกระทั่งสงฆ์ต้องกันบัณเฑาะก์ให้อยู่ห่างจากพื้นที่สงฆ์ให้มากที่สุด แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าสงฆ์ไม่ยอมรับในความเป็นบัณเฑาะก์ แท้ที่จริงสงฆ์ต้องการป้องกันเสียงครหาจากชุมชนบ้านและอันตรายอันจะพึงเกิดขึ้นต่อชีวิตพรหมจรรย์ต่างหาก ถึงแม้ว่าในช่วงระยะแรกเริ่มสงฆ์อนุญาตให้บัณเฑาะก์เข้าสู่ชุมชนสงฆ์ได้ นั่นเป็นเพราะเหตุผลสำคัญว่า บัณเฑาะก์เป็นมนุษย์เมื่อเป็นมนุษย์ก็สามารถที่จะฝึกได้ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักที่ใช้สำหรับฝึกและพัฒนามนุษย์อย่างมีขั้นตอน เมื่อบัณเฑาะก์นำตัวเองเข้าสู่กระบวนการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตามระบบไตรสิกขา ก็มีโอกาสขจัดอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้เช่นเดียวกัน

บทที่ ๓

หลักเกณฑ์การบรรลุธรรม

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมายและขอบเขตของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งสัมพันธ์กับหลักเกณฑ์หรือหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ เรียกว่า ระบบไตรสิกขาทั้งนี้เพื่อตอบคำถามที่ว่า บัณเฑาะก์มีศักยภาพพอที่จะบรรลุได้หรือไม่ด้วยเหตุผลใด

ตามหลักของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน เกิดมาด้วยผลของกรรมที่ตนสั่งสม ประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย ประกอบด้วยโครงสร้างทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม อันประกอบด้วยธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ซึ่งตกอยู่ในภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างไรก็ดี มนุษย์มีธรรมชาติส่วนพิเศษคือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนา ความดีเลิศประเสริฐของมนุษย์นั้นอยู่ที่การเรียนรู้ฝึกพัฒนาตนขึ้นไป ฉะนั้นมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก[๑]

ในพระพุทธศาสนาจะเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์คือมนุษย์เป็นสัตว์ฝึกได้ พระพุทธองค์ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศในการฝึกมนุษย์ดังพุทธคุณบทหนึ่งว่า "เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม"[๒]

แม้พระองค์เองทรงเป็นผู้ประเสริฐและเป็นที่เคารพนอบน้อมของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็เพราะทรงเป็นผู้ที่ฝึกพระองค์แล้วดังพุทธพจน์ที่ว่า "มนุษย์ทั้งหลายต่างนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยตั้งมั่นแล้วดำเนินไปในทางประเสริฐ ยินดีในความสงบแห่งจิต ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง แม้เทวดาทั้งหลายก็นอบน้อมพระองค์"[๓]

---

[๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

[๒] ม.มู. (บาลี) ๑๒/๗๔/๕๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

[๓] องฺ.ฉกฺก. (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๒, องฺ.ฉกฺก (ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๙.

บทที่ ๓

หลักเกณฑ์การบรรลุธรรม

ในบทนี้จะได้ศึกษาความหมายและขอบเขตของการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งสัมพันธ์กับหลักเกณฑ์หรือหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ เรียกว่า ไตรสิกขา ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามที่ว่า บัณเฑาะก์มีศักยภาพพอที่จะบรรลุได้หรือไม่ด้วยเหตุผลใด

ตามหลักของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน เกิดมาด้วยผลของกรรมที่ตนสั่งสม ประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย ประกอบด้วยโครงสร้างทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม อันประกอบด้วยธาตุ ๔ ขันธ์ ๕ ซึ่งตกอยู่ในภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างไรก็ดี มนุษย์มีธรรมชาติส่วนพิเศษคือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนา ความดีเลิศประเสริฐของมนุษย์นั้นอยู่ที่การเรียนรู้ฝึกพัฒนาตนขึ้นไป ฉะนั้นมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก[๑]

ในพระพุทธศาสนาจะเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์คือมนุษย์เป็นสัตว์ฝึกได้ พระพุทธองค์ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศในการฝึกมนุษย์ดังพุทธคุณบทหนึ่งว่า “เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม”[๒]

แม้พระองค์เองทรงเป็นผู้ประเสริฐและเป็นที่เคารพนอบน้อมของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็เพราะทรงเป็นผู้ที่ฝึกพระองค์แล้วดังพุทธพจน์ที่ว่า “มนุษย์ทั้งหลายต่างนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยตั้งมั่นแล้วดำเนินไปในทางประเสริฐ ยินดีในความสงบแห่งจิต ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง แม้เทวดาทั้งหลายก็นอบน้อมพระองค์”[๓]

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

[๒]ม.มู. (บาลี) ๑๒/๗๔/๕๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖.

[๓]องฺ.ฉกฺก. (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๒, องฺ.ฉกฺก (ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๙.

พระองค์ได้ทรงเน้นย้ำหลักการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ไว้มากมายและเร้าเตือนส่งเสริมกำลังใจให้ทุกคนมุ่งมั่นในการฝึกอบรมตนจนถึงที่สุดบรรลุถึงพระนิพพาน ดังเช่นพระพุทธพจน์ที่เปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นว่าแม้แต่สัตว์ถ้าหากว่าได้รับการฝึกแล้วก็เรียกว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนเองแล้วประเสริฐยิ่งกว่าสัตว์เหล่านั้นว่า “ม้าอัสดร ม้าอาชาไชย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐยิ่งกว่านั้น”[๔] หรือทรงเปรียบเทียบกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์ที่ได้ฝึกตนย่อมประเสริฐกว่ามนุษย์ที่ไม่ได้ฝึกดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในหมู่มนุษย์ผู้ที่ประเสริฐคือคนที่ฝึกแล้ว”[๕] ในเมื่อมนุษย์ได้รับการฝึกฝนแล้วย่อมบรรลุถึงภาวะของบุคคลที่สมบูรณ์ตามอุดมคติคือเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติที่ดีงาม “ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และทวยเทพ”[๖]

จากหลักการดังกล่าวมา แสดงให้เห็นถึงทัศนะพระพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์ คือ เห็นว่ามนุษย์เป็นสัตว์ฝึกได้ หรือต้องฝึก และกระตุ้นเตือนให้เกิดจิตสำนึกตระหนักในการที่จะต้องปฏิบัติตามหลักแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนนั้น โดยระลึกอยู่เสมอว่า มนุษย์นั้นถ้าไม่ฝึกก็จะไม่ประเสริฐ แต่ถ้าฝึกแล้วจะมีขีดความสามารถสูงสุด เพราะมนุษย์มีความสามารถในการฝึกตัวเองได้ จนถึงที่สุด มีศักยภาพสูง มีความสามารถที่จะฝึกตนได้จนถึงขั้นเป็นพุทธะ ศักยภาพนี้เรียกว่า โพธิ ซึ่งแสดงว่าจุดเน้นอยู่ที่ปัญญา เพราะโพธินั้น แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ หมายถึงปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั่นเอง

หลักการดังกล่าวข้างต้นทำให้มีคำถามว่าบัณเฑาะก์มีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกับมนุษย์ทั่วไป ถ้าหากแม้นว่ามีศรัทธามีความมุ่งมั่นและมีความเพียรพยายามที่จะพัฒนาและฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขาเขาเหล่านั้นมีโอกาสบรรลุถึงจุดหมายในทางพระพุทธศาสนาได้ในระดับใด การถือกำเนิดมาเป็นบัณเฑาะก์เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาหรือไม่

---

[๔] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๒/๓๙๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓.

[๕] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๓๙๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

[๖] สํ.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๔๕/๒๖๙, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๔.

๓.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

คำว่า "บรรลุ" หมายถึง สำเร็จ[๗]ภาษาบาลีใช้ว่า "อธิคม" (กริยาเป็น อธิคจฺฉติ) และศัพท์ว่า "อภิสมโย" มาจากคำว่า อภิ + สมย แปลว่า ความตรัสรู้; ความถึงพร้อมจำเพาะ (ตรัสรู้), คราวเป็นที่ตรัสรู้, สมัยเป็นที่บรรลุ; ความถึงพร้อมเฉพาะ[๘] นิยมนำ "ธมฺม" เชื่อมเข้าด้วยกันกับ "อภิสมโย" เป็น "ธมฺมาภิสมโย" ตัวอย่างเช่น "เทสนาวสาเน จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ แปลว่า ในกาลจบเทศนา ธรรมาภิสมัย ได้บังเกิดแก่สัตว์ แปดหมื่นสี่พัน"[๙]

อภิสมโย เมื่อนำมาใช้เป็นคำกริยา ใช้ว่า อภิสมิโต หรือ อภิสเมโต มีความหมายกว้าง ๆ คือ เข้าใจธรรม หรือเข้าถึงธรรม ตั้งแต่บุคคลทั่วๆไปที่เข้าใจธรรมชัดเจนขึ้นมา หรือเข้าใจธรรมในขั้นวิปัสสนา จนถึงมรรคผลขั้นในระหว่าง โดยเฉพาะความเข้าใจหรือเข้าถึงในระดับโสดาบัน[๑๐]

นอกจากนี้ยังมีศัพท์กริยาอื่นอีก ที่ใช้แสดงถึง การบรรลุหรือถึง (ธรรม) เช่น ปาปุณาติ, ปาปุโณติ, ปปฺโปติ[๑๑] เป็นต้น ซึ่งก็เป็นคำที่แสดงถึงการบรรลุธรรมอันได้แก่มรรคผลในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึงระดับสูงสุด เช่น "เทสนาวสาเน กสกอุปาสโก โสตาปตฺติผลํ ปตฺโต. สมฺปตฺตภิกฺขูปิ พหู โสตาปตฺติผลาทีนิ ปาปุณึสูติ แปลว่า ในกาลจบพระธรรมเทศนา กสกอุบาสก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผล แม้ภิกษุผู้ประชุมกันแล้ว เป็นอันมาก บรรลุแล้ว ซึ่งโสดาปัตติผลเป็นต้น"[๑๒]

---

[๗]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๓.

[๘]พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๑.

[๙]ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๑๐]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ "เหตุเกิด พ.ศ. ๑"**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

[๑๑]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๒.

[๑๒]ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ศัพท์ดังกล่าว ใช้สำหรับแสดงถึงการบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ความเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ หรือการบรรลุมรรคผล แต่เมื่อต้องการกล่าวถึง “การบรรลุนิพพาน” จะใช้ศัพท์เฉพาะ ได้แก่คำว่า “สจฺฉิกิริยา” ซึ่งแปลว่า “การทำให้แจ้ง” หรือ “การทำให้ประจักษ์” หมายถึงประสบเอง และคำว่า “ปตฺติ” (รูปกริยาและคุณนามที่ใช้กับนิพพานคือ ปตฺต) ทั้งสองคำนี้ พบที่ใช้กับนิพพานหลายแห่ง และส่วนมากใช้ในคำร้อยกรอง คือ คาถา[๖๓]

อย่างไรก็ดี พระพุทธองค์เมื่อตรัสถึงการตรัสรู้ของพระองค์ทรงใช้ศัพท์ “ญาณทัสสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำคือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้, ปรีชากำหนดรู้[๖๔] และ “ทัสสนะ” หมายถึงการเห็น, การเห็นด้วยปัญญา, ความเห็น, สิ่งที่เห็น[๖๕] ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วยปัญญา หมายถึงการรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า[๖๖] ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะ ทรงนำมาเป็นบทสรุปของศัพท์เหล่านี้ คือ จักขุ, ญาณ, ปัญญา, วิชชา, อาโลกะ อันเป็นปัญญาที่ตรัสรู้อริยสัจครบ ๓ รอบ ๑๒ อาการ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ตราบนั้น
>
> ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิ - ญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง

---

[๖๓] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๕.

[๖๔] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๖๑.

[๖๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

[๖๖] บรรจบ บรรณรุจิ, “ชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”, **วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๔๕) : ๔๖.

สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า 'ความหลุดพ้นของเรา ไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก[๑๗]

สรุปได้ว่า การบรรลุ หมายถึง สำเร็จหรือถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้น ๆ คือ ระดับโลกียะ จนถึงเข้าใจเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตระ หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นกระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ ดังนั้น คนที่เข้าสู่กระบวนการฝึกตนแล้ว ย่อมประสบผลสำเร็จคือเข้าถึงจุดมุ่งหมายในระดับต่าง ๆ กันไป

๓. ๒ หลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม

ตามคติของพระพุทธศาสนา มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ เกิดมาได้ด้วยผลแห่งกรรม และสิ่งหนึ่งที่ติดตัวมากับมนุษย์ทุกคน คือ กิเลส ซึ่งเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้มนุษย์กระทำกรรมชั่วบ้างดีบ้าง เมื่อมนุษย์กระทำการต่าง ๆ ด้วยกิเลสก็เท่ากับว่ามนุษย์อยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ไม่ได้มีอิสระในตัวเองอย่างแท้จริง

มนุษย์ต้องฝึกหัดขัดเกลาตนเองเพื่อให้พ้นไปจากอำนาจของกิเลสเพื่อความหลุดพ้นเป็นอิสระและกระทำการต่างๆ ด้วยสติและปัญญาอย่างแท้จริง คำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นกระบวนธรรมแห่งการฝึกฝนและขัดเกลา คำสอนดังกล่าวมีความสอดคล้องกันระหว่างหลักปฏิบัติและผลที่พึงได้จากการปฏิบัตินั้น

พระพุทธศาสนามีหลักเกณฑ์หรือหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมหรือจุดหมาย เรียกว่า ไตรสิกขา ในกระบวนการฝึกตามหลักไตรสิกขา ในเบื้องต้นผู้ฝึกหรือผู้ศึกษาต้องมีความเชื่อในโพธิศรัทธา ซึ่งหมายถึงความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ ว่ามีศักยภาพพอที่จะฝึกตนเองให้บรรลุถึงภาวะแห่งความไร้ทุกข์เป็นอยู่ด้วยความสุขอิสระ เป็นพุทธะได้ ซึ่งถือว่าเป็นศรัทธาพื้นฐาน

โพธิ นั้นให้จุดเน้นทั้งในด้านศักยภาพที่มนุษย์ฝึกได้จนถึงที่สุด และในด้านของปัญญา ให้เห็นว่าเป็นแกนนำของการพัฒนานั้นอยู่ที่ปัญญา และศักยภาพสูงสุดนั้นก็แสดงออกที่ปัญญา เพราะตัวแทนหรือจุดศูนย์รวมของการพัฒนาอยู่ที่ปัญญา แต่เพื่อจะให้

---

[๑๗] วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๑๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

โพธินี้ปรากฏขึ้นมาทำบุคคลให้กลายเป็นพุทธะ มนุษย์ต้องมีกระบวนการพัฒนาที่เรียกว่า สิกขา ซึ่งก็คือ การศึกษา คือกระบวนการพัฒนามนุษย์ หรือฝึกมนุษย์ให้โพธิปรากฏขึ้น ทำให้มนุษย์นั้นกลายเป็นพุทธะ[๑๘]

๓.๒.๑ ไตรสิกขา : หลักพัฒนาศักยภาพมนุษย์

หลักไตรสิกขาเป็นหลักใหญ่ เป็นกระบวนการพัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และพัฒนาปัญญาเพื่อนำชีวิตมนุษย์ให้ดำเนินไปสู่ภาวะที่ดีงาม มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมทางวัตถุที่ถูกต้อง มีสุขภาพจิตที่ดี พึ่งตนได้ จนกระทั่งบรรลุถึงโพธิ คือภาวะแห่งผู้รู้ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เรียกว่าพ้นจากทุกข์ บรรลุถึงภาวะที่เป็นอิสระ คือ นิโรธ

ไตรสิกขามีคำจำกัดความดังนี้

ไตรสิกขา แยกออกเป็น ๒ คำ คือ ไตร + สิกขา “ไตร” เป็นภาษาไทย ภาษาสันสกฤตว่า “ตฺริ” ตรงกับคำบาลีว่า “ติ” แปลว่า “สาม” หมายถึง อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา[๑๙]

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงให้ความหมายว่า สิกขา ๓ เป็นชื่อของธรรม ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ส่วนสิกขา หมายถึง ข้อศึกษาหรือทางที่จะพึงดำเนินและอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักการปฏิบัติกับผู้ปฏิบัติว่ามีความสำคัญเท่ากันทรงเปรียบเทียบไตรสิกขาเหมือนทางเดิน ผู้ปฏิบัติเหมือนคนเดินทาง ดังที่พระองค์ได้ทรงอธิบายไว้ว่า “เหมือนกับทางที่เดิน แต่ถ้าไม่มีคนเดิน ทางก็อยู่เปล่า ๆ มีผู้เดินแต่ไม่มีทาง ก็เป็นไปไม่ได้ต้องมีทางเดินด้วย มีผู้เดินด้วยประกอบกันไป จึงจะให้สำเร็จประโยชน์” [๒๐] ในความหมายดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่า ทั้งหมดของชีวิตคือการเดินทาง

---

[๑๘]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันอย่างไร?,** พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๐.

[๑๙]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๑/๒๒๙, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๑/๓๑๘.

[๒๐]สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๒.

อย่างไรก็ดี ไตรสิกขา ไม่ได้หมายถึงทางเดิน ๓ สายทาง แต่หมายถึงแนวทางหรือกระบวนการฝึกพัฒนาคน ๓ ขั้นตอน

ไตรสิกขา เมื่อจัดหมวดหมู่ตามสภาวะที่เป็นธรรมประเภทเดียวกัน จะเรียกว่า ขันธ์ ๓ และเมื่อต้องการนำธรรมเหล่านั้นมาปฏิบัติหรือใช้งาน ท่านเรียกว่า สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา เพิ่มคำ "อธิ" เข้ามาเป็น อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

หลักอริยอัฏฐังคิกมรรค เมื่อนำไปใช้ในทางปฏิบัติหรือใช้งาน สงเคราะห์เข้ากับขันธ์หรือกองธรรม ๓ หมวดคือ หมวดศีลขันธ์ หมวดสมาธิขันธ์และหมวดปัญญาขันธ์[๒๑] "พระผู้มีพระภาค ทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในขันธ์ ๓ ประการ คือ สีลขันธ์ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ สมาธิขันธ์ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ปัญญาขันธ์ได้แก่ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ"[๒๒]

คำว่า "สิกขา" มีความหมาย ดังนี้

ขุททกนิกาย มหานิเทส อธิบายความหมาย ๒ นัย คือ นัยหนึ่งหมายเอาสภาพธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เช่น นึกถึง ทราบ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ประคองความเพียร ตั้งสติ ตั้งใจ รู้ชัดด้วยปัญญา เป็นต้น และอีกนัยหนึ่งหมายเอาพฤติกรรมแสดงออกมา เช่น ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบ สมาทานประพฤติ ซึ่งมีความหมายที่กว้างครอบคลุมกิจกรรมทุกอย่างของชีวิต อาจกล่าวได้ว่าชีวิตทั้งชีวิตคือการศึกษา ทุกอิริยาบถ ทุกการเคลื่อนไหวของจิตใจและร่างกาย หรืออาจกล่าวได้ว่าทุกประสบการณ์ที่ผ่านเข้าในชีวิตคือการศึกษา ดังมีข้อความว่า

> เมื่อนึกถึง ชื่อพึงศึกษา เมื่อทราบชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเห็นชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อพิจารณาชื่อว่าพึงศึกษา เมื่ออธิษฐานจิตชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อประคองความเพียรชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งสติชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งใจชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญาชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัดชื่อว่าพึงศึกษา

---

[๒๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม,** หน้า ๖๐๒.

[๒๒] ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่าพึงศึกษา คือ ประพฤติเอื้อเฟื้อ ประพฤติเอื้อเฟื้อโดยชอบ สมาทานประพฤติ[๒๓]

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) อธิบายว่า การศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ทั้งส่วนที่เป็นภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติควบคู่กันจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย จึงจะเรียกว่าสำเร็จการศึกษา[๒๔]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า การศึกษา การสำเหนียก การฝึกฝึกปรือ ฝึกอบรม ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน[๒๕] และได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า สิกขาก็คือ การทำตัวให้เดินตามมรรค มรรคเป็นตัวทางเดิน มันยังอยู่นิ่ง ๆ พอสิกขาขึ้นมา ก็คือเราทำตัวให้เดินไปตามมรรค เมื่อเราทำตัวให้เดินไป ทางที่เดินไปนั้นก็เป็นมรรค เพราะฉะนั้น มรรคก็คือสิกขา สิกขาก็คือมรรค แต่ไม่ใช่อันเดียวกัน มรรคคือการดำเนินชีวิตซึ่งเป็นเรื่องการศึกษาทั้งหมด[๒๖]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า สิกขา คือ การพาตัวมนุษย์เราเข้าไปสู่ทางเดินที่ถูกต้อง คือมรรค ดังนั้น สิกขากับมรรคจึงต้องไปด้วยกัน “เมื่อเราดำเนินชีวิตไปเราจะฝึกให้ชีวิตพัฒนา ก็เอาไตรสิกขาใส่เข้าไปในชีวิต ชีวิตก็กลายเป็นมรรคไป ที่นี้พอชีวิตเป็นมรรคแล้ว มันก็เอื้อต่อไตรสิกขาที่จะเดินหน้าต่อไปอีก มรรคกับไตรสิกขาก็เจริญคู่กันไป[๒๗] ดังนั้น หลักไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมมนุษย์ เริ่มต้นด้วยศีลซึ่งเป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนา กายวาจาอันเป็นพฤติกรรมภายนอกที่สัมพันธ์กับโลกหรือสิ่งแวดล้อม ทั้งมนุษย์ ทั้งวัตถุสิ่งของเครื่องใช้และธรรมชาติต่าง ๆ ต้องสัมพันธ์อย่างดีและ

---

[๒๓] ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๐/๓๑ – ๓๖, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

[๒๔] สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศราชพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

[๒๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๐๓.

[๒๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๔๘.

[๒๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **คู่มือชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

ได้ผล ในระดับลึกและละเอียดลงไปกว่านี้ คือระดับจิตใจซึ่งได้แก่ การปลูกฝังพัฒนาคุณภาพของจิตใจให้ประกอบด้วยคุณธรรม รวมทั้งฝึกควบคุมจิตใจให้อยู่ในสภาวะที่ต้องการ คือมีความพร้อมรับกับสภาวการณ์อยู่เสมอ มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา มีความแน่วแน่มั่นคงไม่หวั่นไหว เมื่อจิตนิ่งไม่หวั่นไหวโอนเอน อ่อนไหว พร้อมที่จะเปิดรับแล้ว ก็เข้าสู่ขั้นตอนการพัฒนาทางปัญญาขั้นสูงต่อไป จะเห็นได้ว่ากระบวนการขั้นตอนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขามีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไป เริ่มจากขั้นหยาบไปสู่ขั้นละเอียดประณีตตามลำดับ

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายความสัมพันธ์ของไตรสิกขาไว้ว่า

> กายวาจาปรกติจัดเป็นศีลนั้น ไม่ได้หมายความว่าหมดกิเลส กิเลสมีอยู่ แต่แสดงอะไรออกมาไม่ได้ เพราะศีลควบคุมไว้ได้ กิเลสจึงสงบนิ่งอยู่ข้างใน หรือว่าอาจจะกรุ่นอยู่ที่ใจ ไม่กระฉอกออกมาจึงไม่ขาดศีล ในขั้นสมาธิจิตใจมีสภาพปกติ ในขอบวงของจิตของใจนี้ต้องปรกติ กิเลสยังมีอยู่ แต่ว่าอยู่ในส่วนลึกที่ไม่แสดงอาการอะไรที่จิต เพราะสมาธิควบคุมอยู่ ฉะนั้นสมาธิจึงได้แต่เพียงทำจิตให้ปรกติ ข้อปฏิบัติขั้นปัญญาเปรียบเหมือนการสาดใส่ยาที่เป็นข้าศึกต่อกิเลสลงไป กวาดล้างกิเลสให้หมดสิ้น เมื่อกิเลสหมดสิ้นไปจากสันดานแล้วก็ไม่มีวันที่จะออกมาที่จิต หรือที่กายวาจาอีกต่อไป ฉะนั้นการปฏิบัติในขั้นปัญญาจึงเป็นตัวทำความสะอาดให้แก่สันดานของมนุษย์ไม่มีกิเลสเหลือเป็นเชื้อ แม้แต่เป็นเชื้อที่จะออกมาทำความวุ่นวายทางกาย วาจาหรือทางใจอีกต่อไป[๒๘]

จะเห็นได้ว่า ลักษณะสำคัญของกระบวนการฝึกหัดของพระพุทธศาสนา จะเริ่มต้นจากระดับพฤติกรรมภายนอก ซึ่งเป็นระดับที่ต้องสัมพันธ์กับโลกไปสู่ขั้นที่ละเอียดประณีต คือกระบวนการฝึกจิตใจและปัญญาตามลำดับ เปรียบเหมือนกับมหาสมุทรที่ลาดลึกโกรกชันไปตามลำดับ

สำหรับการฝึกหัดอบรมหรือการศึกษาตามกระบวนไตรสิกขา ในเบื้องต้นต้องอาศัยหลักความเชื่อและความเข้าใจในหลักการดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือการถือหลักการแห่งเหตุปัจจัยซึ่งเป็นความเชื่อถือที่เป็นฐานสำคัญของการพัฒนา เริ่มต้นด้วยความเชื่อที่ตั้งอยู่บนฐานของปัญญาที่ถูกต้องเป็นตัวนำ

---

[๒๘] พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์**, (ธรรมสภา : ม.ป.ป.), หน้า ๒๐.

ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ”[๒๙] ซึ่งต้องอาศัยปัจจัย ๒ ประการ คือ ปัจจัยภายนอกเรียกว่า ปรโตโฆสะ และปัจจัยภายในเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ดังมีพุทธพจน์ว่า “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ มี ๒ ประการ คือ (๑) ปรโตโฆสะ การได้สดับจากบุคคลอื่น (๒) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย”[๓๐]

ความเชื่อ ความคิดนึก ความเข้าใจ ภูมิธรรมภูมิปัญญา และพฤติกรรมที่ถ่ายทอดต่อกันมา ถ้าสิ่งที่ได้รับจากการแนะนำสั่งสอนถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง อยู่ในแนวทางของเหตุผล ก็เป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิที่เกิดจากปัจจัยภายนอกนี้เรียกว่า ปรโตโฆสะ ซึ่งแปลว่า เสียงจากผู้อื่น คืออิทธิพลจากภายนอกที่เป็นกัลยาณมิตรเป็นปรโตโฆสะที่กลั่นกรองแล้ว เมื่อได้กัลยาณมิตรคอยให้คำแนะนำตามแนวทางที่ถูกต้องเป็นสื่อชักนำให้เกิดคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ

๑. มีความคิดเห็น มีท่าทีต่อสิ่งต่าง ๆ เจตคติหรือทัศนคติ คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เรียกว่า ทิฏฐิสัมปทา

๒. มีการสังสรรค์ความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม คือความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ฝึกตนให้มีวินัยที่จะไม่ให้ตัวเองไปเป็นเครื่องก่อกวนให้เสียความเรียบร้อยของสังคมการจัดระเบียบชีวิตและความสัมพันธ์ในสังคมให้เรียบร้อย เพื่อเอื้อโอกาสต่อการสร้างสรรค์พัฒนา เรียกว่า สีลสัมปทา

๓. ทำตนให้มีความพร้อมเพื่อการพัฒนาศักยภาพให้เต็มที่ เรียกว่า อัตตสัมปทา

๔. สร้างแรงจูงใจใฝ่รู้ มุ่งปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลส เรียกว่า ฉันทสัมปทา

๕. ดำเนินชีวิตอยู่โดยความไม่ประมาท อันได้แก่ จิตสำนึกในเรื่องกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง กาลเวลาผ่านไป พร้อมด้วยการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายรวมทั้งความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของเราที่ไม่อยู่นิ่งตลอดเวลา ทุกส่วนในชีวิตของเราทั้ง

---

[๒๙] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันอย่างไร?,** พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒.

[๓๐] ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

รูปธรรมนามธรรม มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องไม่เป็นคนนิ่งเฉย ต้องมีสติ ระลึกระวัง ตื่นตัวอยู่เสมอ เรียกว่า อัปปมาทสัมปทา

ปัจจัยทั้งหมดเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วย ปัจจัยหลักซึ่งเป็นตัวชักนำให้เกิดปัจจัยอื่น ๆ ตามมาก็คือโยนิโสมนสิการ การรู้จักพิจารณา รู้จักคิด หรือคิดเป็น แยกแยะเห็นประโยชน์ใช้สติปัญญาคิดอย่างแยบคายและรอบคอบชักนำตนให้เข้าหากัลยาณมิตรเพื่อชี้แนะแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง[๓๑]

เมื่อบุคคลมีความพร้อม คือ สัมมาทิฏฐิ อันได้แก่ความเห็นที่ถูกต้องแล้ว ก็เข้าสู่ระบบไตรสิกขา อันเป็นวิธีการหรือกระบวนการฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมอย่างมีดุลยภาพ[๓๒]

๓.๒.๒ องค์ประกอบของไตรสิกขา

ไตรสิกขา เป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมเพื่อการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ มีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ เข้าถึงสภาวะที่ไร้ทุกข์ มีจิตใจที่เป็นอิสระ กระทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญาไม่ถูกชักนำด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน มีสาระที่ครบถ้วนสมบูรณ์มีขอบเขตครอบคลุมวิถีชีวิตทั้งหมด โดยเป็นการนำเอาเนื้อหาของอริยมรรคมีองค์ ๘ ไปใช้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ มีองค์ประกอบ ดังนี้

ก. อธิสีลสิกขา

เป็นขั้นตอนการฝึกพฤติกรรมด้านนอก คือ ด้านพฤติกรรมทางกายวาจารวมทั้งการประกอบอาชีพ พฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาต่อไปคือในขั้นอธิจิตตสิกขาและปัญญาสิกขา ดังมีพุทธพจน์ว่า

> ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระ และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สีลขันธ์เล็ก สีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็น

---

[๓๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๔๖-๖๔.

[๓๒]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ,**จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?**, หน้า ๑๐๔.

ความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล[๓๓]

จากพุทธพจน์นี้ จะเห็นได้ว่า ศีลจัดเป็นแม่บทใหญ่ แห่งการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม มีความสำคัญจัดเป็นเบื้องต้นแห่งชีวิตดีงาม เป็นฐานและจุดเริ่มต้นเพื่อนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่า ขอเราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้น พึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตนไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง”[๓๔] ในอปริ - หานิยสูตรทรงแสดงว่า “ภิกษุตั้งอยู่ในศีล สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ มีความเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดคืนและวัน ชื่อว่าบำพึญกุศลธรรมเพื่อบรรลุสภาวะอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ”[๓๕] และในโสณทัณฑ - สูตรทรงแสดงถึงความสัมพันธ์กันระหว่างศีลกับปัญญา แก่โสณฑัณพราหมณ์ว่า “ ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก”[๓๖]

พระสีวลีเถระได้แสดงธรรมด้วยคาถาสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและจำเป็นของศีลว่า เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดีทั้งหมดและเปรียบเทียบว่า นิพพานเหมือนมหาสมุทร ศีลเปรียบเหมือนท่าสำหรับหยั่งลงสู่มหาสมุทร ในส่วนคุณประโยชน์สำหรับตัวผู้ประพฤติปฏิบัติในศีล ท่านเปรียบศีลเสมือนเป็นอาวุธประจำกาย เป็นเกราะป้องกันตัว เป็นอาภรณ์อันประเสริฐหรือเหมือนเครื่องหอมที่บุคคลลูบไล้ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปได้ในทุกทิศ ดังมีความว่า

ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ สังวรศีลเป็นเครื่องกั้น

---

[๓๓] ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๐/๓๑ – ๓๖, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

[๓๔] ม.มู. (บาลี) ๑๒/๖๕/๔๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

[๓๕] องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๓๗/๔๔ – ๔๕, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๗/๖๒.

[๓๖] ที.สี. (บาลี) ๙/๓๑๗/๑๒๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒.

ความทุจริต ทำจิตให้ร่าเริง เป็นท่าที่หยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพาน พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาเปรียบมิได้ เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็นอาภรณ์อันประเสริฐ เป็นเกราะอันน่าอัศจรรย์ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอมอย่างยอดเยี่ยม เป็นเครื่องลูบไล้ อันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมหลุดฟุ้งขจรไปได้ทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังอย่างเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศานุทิศ คนพาลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการนินทาในเวลาที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปแล้ว ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นยอด และผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์และเทวโลก ย่อมมีได้เพราะศีลและปัญญา[๓๗]

องค์ประกอบอธิสีลสิกขา

จุดเริ่มต้นการฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล ซึ่งเป็นขั้นตอนการฝึกพฤติกรรมด้านนอก คือ ด้านวจีกรรม กายกรรม รวมไปถึงการประกอบอาชีพการงาน มีเจตนาที่ปราศจากความทุจริต หรือความคิดเบียดเบียนเป็นตัวชี้นำ[๓๘]

ในขั้นอธิสีลสิกขาประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ข้อ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ

สัมมาวาจา มีคำจำกัดความ ดังนี้

๑. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ

๒. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวาจาส่อเสียด

๓. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวาจาหยาบคาย

๔. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ[๓๙]

---

[๓๗] ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๐๘ – ๖๑๙/๓๕๗ – ๓๕๘, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๐๘-๖๑๙/๔๔๓ - ๔๔๔.

[๓๘] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๖๘.

[๓๙] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

สัมมาวาจา ๒ ระดับ คือ

๑. สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค[๔๐]

สัมมากัมมันตะ มีคำจำกัดความ ดังนี้

๑. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของเขามิได้ให้

๓. เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม[๔๑]

สัมมากัมมันตะ ๒ ระดับ คือ

๑. สัมมากัมมันตะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค
[๔๒]

สัมมาอาชีวะ มีคำจำกัดความ ดังนี้

๑. ละมิจฉาอาชีวะแล้ว

๒. สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ[๔๓]

สัมมาอาชีวะ ๒ ระดับ คือ

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค[๔๔]

---

[๔๐] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๒, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๘.

[๔๑] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

[๔๒] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๙/๑๒๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๙/๑๗๘.

[๔๓] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

จะเห็นได้ว่าองค์มรรคทั้ง ๓ ข้อแยกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ (สภาวะอันเป็นที่ตั้งที่ทรงไว้แห่งทุกข์ ได้แก่ กาม กิเลส เบญจขันธ์ และอภิสังขาร)[๔๕] เป็นการปฏิบัติของปุถุชนผู้กำลังฝึกพัฒนาตน ส่วนอีกระดับหนึ่ง คือ ระดับโลกุตตระเป็นอธิสีลของพระอริยะผู้หมดกิเลสแล้ว ผู้มีตนที่ได้รับการฝึกอบรมแล้ว มีสติบริบูรณ์ ดำเนินชีวิตไปตามองค์มรรคตามธรรมดา องค์ธรรม ๓ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ จะเกิดขึ้นและคล้อยตามด้วยเสมอ

ศีลเป็นกระบวนการขัดเกลาในระดับกายและวาจา โดยมีสมาธิและปัญญาคอยชักนำ คือ ต้องใช้ความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง มีจิตที่แน่วดิ่งเด็ดเดี่ยวในการรักษาสิกขาบททั้งหลาย และในขณะเดียวกัน ต้องมีปัญญาพิจารณาเห็นถึงผลดีและประโยชน์สุขที่จะได้รับจากการปฏิบัติรักษาสิกขาบทเหล่านั้นด้วย “วัตถุประสงค์เฉพาะของศีล คือ เพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิ เพราะเป็นระบบการฝึกอบรมบุคคลให้มีความพร้อมและความสามารถที่จะใช้กำลังงานของจิตให้เป็นประโยชน์อย่างมากที่สุด ในทางที่จะก่อให้เกิดปัญญาและนำไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอิสรภาพ” [๔๖]

ในกระบวนการขั้นศีลเป็นการฝึกในด้านพฤติกรรมเป็นการจัดระเบียบด้านกายและวาจาให้อยู่ในลักษณะที่พร้อมและเอื้อต่อการพัฒนาในด้านจิตและปัญญา โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชิน เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล ก็คือวินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้นเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อเฟื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เหมาะกับการพัฒนาและให้เอื้อโอกาสในการที่จะพัฒนา เมื่อฝึกได้ผล จนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัยนั้นแล้วก็เกิดเป็นศีล ดังนั้นโดยสรุปวินัยจะมาในรูปของการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี[๔๗] อย่างไรก็ดี ตัวชักนำในการจัดการกับพฤติกรรมทางกายวาจา ก็คือปัญญา

---

[๔๔]ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๐/๑๒๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

[๔๕]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๒๙.

[๔๖]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**,หน้า ๗๖๒-๗๖๔.

[๔๗]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๒.

ข. อธิจิตตสิกขา

อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือให้จิตมีคุณสมบัติตามที่ต้องการ “การศึกษาในจิต ก็คือการที่มาปฏิบัติอบรมจิตให้สงบจากความคิดล่วงละเมิดในศีลต่าง ๆ ให้สงบจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ที่เป็นตัวนิวรณ์ ที่บังเกิดขึ้นกลุ้มรุมจิตใจ กั้นจิตไว้ให้ไม่ได้สมาธิ ให้ไม่ได้ปัญญา”[๔๘] หรือการฝึกจิตให้อยู่ในภาวะแห่งกัมมนียะ ควรแก่การงาน เพราะจิตโดยธรรมชาติ มีสภาพดิ้นรนควบคุมได้ยาก จิตที่ไม่ได้รับการฝึกฝนให้ถูกทาง ย่อมจะนำให้คนทำความผิดง่ายขึ้น แต่ถ้าจิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมให้ถูกทางแล้วย่อมนำความสุขมาให้ ดังในพุทธภาษิตว่า “จิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้”[๔๙]

อธิจิตตสิกขา มีความหมาย ดังนี้

> อธิจิตตสิกขา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่[๕๐]

ตามคำจำกัดความ กล่าวถึงผลหรือสภาวธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตของผู้ปฏิบัติในขั้นอธิจิตตสิกขา ๕ ประการ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา และธรรม ๕ ประการเหล่านี้จะถูกกำจัดออกไปเมื่อจิตไต่ระดับสูงขึ้นไปในองค์ฌาน คือ ในองค์ปฐมฌานมีสภาวธรรมเกิดขึ้นภายในจิต ๕ ประการ พอถึงขั้นทุติยฌานถูกกำจัดออกไป ๒ เหลือองค์ธรรม ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา ในขั้นตติยฌานถูกกำจัดออกไป ๓ เหลือองค์ธรรม ๒ คือ สุข และเอกัคคตา ในขั้นจตุตถฌานจิตอยู่ในสภาวะที่แน่วนิ่ง คือ เอกัคคตา ไม่มีภาวะของความรู้สึกที่เป็นสุขหรือทุกข์ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าจิตมีความเป็นกลาง คืออุเบกขา

---

[๔๘]สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, หน้า ๗.

[๔๙]ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๕๗ – ๒๕๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

[๕๐]ขุ.ธ. (บาลี) ๒๙/๑๐/๓๑ – ๓๖, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

องค์ประกอบอธิจิตตสิกขา

ขั้นอธิจิตตสิกขา คือ ขั้นตอนการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในด้านความสามารถของจิต ความแน่วแน่มั่นคง ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความอิ่มใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พูดสั้น ๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพของจิต ประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ข้อ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ องค์ธรรมทั้ง ๓ ข้อ เสมือนเครื่องมือควบคุมปรับแต่งให้จิตมีคุณสมบัติตามต้องการ

สัมมาวายามะ[๕๑] มีคำจำกัดความว่า

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองความเพียร มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว[๕๒]

จากคำจำกัดความเห็นได้ว่า สัมมาวายามะเป็นหลักการสำหรับปลุกเร้าจิตสร้างเจตนาหรือเจตจำนงที่ดีให้เกิดขึ้นภายในจิต คือ สร้างฉันทะให้จิตเกิดการริเริ่มมุ่งมั่นเพื่อป้องกันและละทิ้งความชั่วร้ายที่มีอยู่ มุ่งมั่นสร้างสรรค์และดำรงรักษาคุณธรรมความดีไว้

คุณค่าและความสำคัญของความเพียรพระพุทธองค์ตรัสไว้ในที่หลายแห่งซึ่งจะได้ยกในขุททกนิกาย ธรรมบท มาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

---

[๕๑]สัมมาวายามะ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมัปธาน (ดูใน อง.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๘)

[๕๒]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

พระพุทธพจน์แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่เกิดจากความเพียรว่า “ยศ ย่อมเจริญแก่บุคลคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท”[๕๓]

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์เกิดกำลังใจมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง นำพาตนสู่ภาวะที่พึงปรารถนาว่า “บัณฑิตผู้เป็นปราชญ์เหล่านั้น เพ่งพินิจ มีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะยอดเยี่ยม ปลอดจากโยคะ”[๕๔]

พระพุทธพจน์ตรัสเตือนให้มนุษย์ตั้งมั่นอยู่ในความเพียรว่า “ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”[๕๕]

ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ทรงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความเพียรว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาคุณธรรมด้านอื่นเป็นอย่างมาก ถ้าหากขาดความเพียรเสียอย่างเดียวก็ประสบความสำเร็จได้ยาก หรือมีความเพียรพยายามน้อยก็ย่อมได้รับผลไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยว่า “บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่น (สมาธิ) ปรารภความเพียร (มีความเพียรเสมอต้นเสมอปลาย) อุทิศกายและใจตลอดเวลาทุกเมื่อย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก”[๕๖]

ในภัทเทกรัตตสูตร ทรงย้ำเตือนมิให้มนุษย์ประมาทพลั้งเผลอปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปโดยเปล่าประโยชน์ว่า “ควรรีบทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว ใครจะรู้ได้ว่าความตายจะมาถึงในวันพรุ่งนี้”[๕๗]

ความคิดทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีสามารถเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ปุถุชนทุกเพศทุกวัย ซึ่งเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของจิต หลักสำคัญคือว่า มนุษย์จะจัดการกับธรรมชาติเหล่านี้อย่างไร ในขั้นสัมมาวายามะ คือ การสร้างฉันทะแรงจูงใจให้เกิดมีขึ้นในจิตใจ เพียรประคองจิต ระวังรักษาป้องกันมิให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นในจิต หากแม้นว่าอกุศลธรรมเกิดขึ้นมาแล้วก็ให้เพียร

---

[๕๓] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๑๒๘ – ๑๒๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

[๕๔] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๓/๑๒๔ – ๑๒๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๑.

[๕๕] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๒/๓๓ – ๓๓๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒/๖๕.

[๕๖] สํ.ส. (บาลี) ๑๕/๙๖/๖๒, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๖/๑๐๒.

[๕๗] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๗๒/๒๔๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๒๐.

กำจัดหรือละซึ่งอกุศลธรรมเหล่านั้น เมื่อป้องกันรักษาและกำจัดอกุศลธรรมได้แล้ว ต้องเพียรสร้างกุศลธรรมซึ่งเป็นธรรมฝ่ายดีฝ่ายเจริญให้บังเกิดขึ้นในจิตแล้วเพียรระวังรักษากุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว

ความเพียรพยายามเป็นหลักคำสอนสำคัญยิ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พึ่งตนเอง อาศัยความเพียรพยายามของตนเองเท่านั้นจึงจะสามารถพ้นทุกข์ได้ โดยการเริ่มต้นภายในใจเสียก่อนเป็นเบื้องต้น หลักความเพียรพยายามเป็นการยืนยันได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่สอนให้คนสวดมนต์อ้อนวอนรอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ งอมืองอเท้ารอรับโชคชะตาที่ฟ้าลิขิตไว้ การเพียรพยายามสร้างแรงจูงใจเพื่อป้องกันอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้นภายใจจิตใจ เมื่ออกุศลธรรมเกิดขึ้นมาในขณะใดขณะหนึ่งก็รีบกำจัดออกไปเสียจากใจ ความเป็นเพศชายหรือเพศหญิง หรือเป็นบัณเฑาะก์ก็ไม่เป็นอุปสรรคต่อการกำจัดสิ่งชั่วร้ายภายในจิตใจแล้วสร้างความดีงามให้มีขึ้นภายในใจของตนเอง

สัมมาสติ มีความหมายว่า

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้[๕๘]

จากข้อคำจัดความข้างต้น กล่าวได้ว่า สัมมาสติ ก็คือ สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งแปลว่า “ที่ตั้งของสติ การใช้สติ หรือ วิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิดผลดีที่สุดนั่นเอง”[๕๙] วิธีการ คือ

---

[๕๘]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

[๕๙]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๐.

การระลึกในกาย เวทนา จิต และธรรม ให้รู้ตามความเป็นจริง เพื่อเข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องของกาย เรื่องของความรู้สึก เรื่องของจิต และเรื่องของธรรม คือปรากฏการณ์อันเกิดขึ้นกับจิต ให้รู้ว่าธรรมประเภทใดทำให้จิตเศร้าหมองหรือเสื่อมลง ธรรมประเภทใดทำให้จิตเจริญ เป็นต้นว่า นิวรณ์ ๕ ทำให้จิตเศร้าหมอง เป็นเครื่องกั้นความเจริญของจิต โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ทำให้จิตเจริญ เกิดปัญญา

ผู้ฝึกปฏิบัติต้องมีคุณธรรม ๓ ประการ คือ ความเพียร(อาตาปี) สัมปชัญญะคือปัญญา (สัมปชาโน) และมีสติ (สติมา) สติปัฏฐานมีจุดหมายอยู่ที่การกำจัดอภิชฌา (ความคิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของของคนอื่น) และโทมนัส (ความเสียใจ) เพื่อบรรลุถึงภาวะจิตที่เป็นอิสระ

> มนุษย์เราส่วนใหญ่ยังติดอยู่ในความพอใจความเสียใจ หรือความยินดียินร้ายในโลก ที่เป็นเช่นนี้เพราะขาดสติสัมปชัญญะระลึกรู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง จึงหลง ยึดมั่น ถือมั่นว่า เรา ของเรา ตัวตนของเรา มีความเพลิดเพลินหรรษา ความคร่ำครวญเศร้าโศก ยินดีเมื่อได้ ยินร้ายเมื่อเสีย และคร่ำครวญเมื่อสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงไป ตามกฎธรรมดาของมัน บุคคลผู้ไม่รู้กฎธรรมดาหลงยึดอยู่ผู้เดียวก็ต้องได้รับความเดือดร้อนเป็นเครื่องตอบแทน ธรรมะที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับจิตใจ ความเสื่อมความเจริญของจิตใจ ความเดือดร้อนและความสงบสุขของจิตใจ เป็นเรื่องที่บุคคลต้องประสบอยู่ทุกวันไม่ว่างเว้น ผู้ฉลาดในกระบวนการของจิตเท่านั้น จึงจะสามารถประคับประคองให้อยู่ในปกติภาพ คือผ่องใสได้[๖๐]

> สติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบว่า ชีวิตของเรานี้ มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง ๔ แห่ง คือ ร่างกายและพฤติกรรมทางกายแห่งหนึ่ง เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ แห่งหนึ่ง ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ แห่งหนึ่งและความคิดไตร่ตรองอีกแห่งหนึ่ง ถ้าดำเนินชีวิต โดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม[๖๑]

---

[๖๐] วศิน อินทสระ, **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๓๐.

[๖๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๒.

สติปัฏฐาน ๔ เป็น หนทางปฏิบัติอันเป็นเอกสายเดียว ในพระพุทธศาสนาที่จะนำพาให้เหล่าสัตว์บรรลุถึงจุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า "ภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ"[๖๒] ทรงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างสติปัฏฐานกับอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นหลักที่ต้องปฏิบัติควบคู่กันไปว่า "สติปัฏฐาน ๔ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นปรารภแล้ว"[๖๓]

สติปัฏฐาน ๔ มีใจความสำคัญ ดังนี้ คือ[๖๔]

๑. กายานุปัสสนา มีความหมายว่า ฐานอันเป็นที่ตั้งแห่งสติตามระลึกดูกายของตน เป็นกัมมัฏฐานที่เหมาะแก่คนซึ่งมีตัณหาจริตกล้าปัญญาน้อย มักพอใจติดใจในสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลาย จึงทรงสอนให้บุคคลอาศัยสติสัมปชัญญะและความเพียรระลึกรู้ที่กาย อาจจะเป็นระลึกรู้ลมหายใจเข้าออกที่เรียกว่า อานาปานสติ หรือระลึกที่อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ ยืน เดิน นั่ง นอน หรือระลึกรู้ทุกส่วนของอิริยาบถ มีสติระลึกทัน ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด คู้แขน เหยียดแขน เป็นต้น ตลอดจนการถอย การแล การเหลียว การคู้เข่า การเหยียดออก การนุ่ง การห่ม เป็นต้น หรือแยกกายออกเป็นส่วนต่าง ๆ ตามหลักของกายคตาสติ แยกกายออกเป็นธาตุ ๔ ตามหลักของธาตุ ๔ ตลอดถึงการดูซากศพในป่าช้า ที่เรียกว่า ป่าช้าทั้ง ๙ เพื่อต้องการให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในกายตนและกายบุคคลอื่นเป็นประการสำคัญ[๖๕] โดยมีหลักปฏิบัติกว้าง ๆ คือ การพิจารณากาย หรือตามดูรู้ทันกาย แบ่งเป็น ๖ อย่าง คือ

๑.๑ อานาปานสติ หลักอานาปานสติ เป็นการฝึกจิตโดยใช้ลมหายใจเป็นอุปกรณ์ ให้จิตจับอยู่ที่ลมหายใจเข้า- ออกโดยอาการต่าง ๆ หลักการเจริญอานาปานสติ ซึ่ง

---

[๖๒] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๔๒๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

[๖๓] สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙๙/๑๕๗, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๙/๒๕๗.

[๖๔] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๒/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

[๖๕] พระราชธรรมนิเทส (ระแบบ ฐิตญาโณ), **นิเทศธรรม**,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๙๕.

เป็นกายานุปัสสนา แต่ก็ครอบคลุมสติปัฏฐานอีก ๓ ข้อไว้ทั้งหมด คือ เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา

อานาปานสติ เป็นหลักปฏิบัติที่ง่ายและทุกคนสามารถปฏิบัติได้ อาศัยเพียงแต่ความเพียรพยายาม การตั้งใจจริง มีสติคอยกำกับควบคุมลมหายใจเข้าออก มีปัญญาที่ตระหนักรู้ชัดในขณะที่ตนเพ่งดูลมหายใจอยู่นั้น อานาปานสติเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญมาก การปฏิบัติอานาปานสติได้สมบูรณ์ก็ชื่อว่า ปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ครบสมบูรณ์ด้วย ทำให้บรรลุคุณวิเศษคือวิชชาและวิมุตติ ดังพระพุทธพจน์ว่า "ภิกษุทั้งหลาย อาปานสติที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์"[๖๖]

๑.๒ กำหนดอิริยาบถ คือ การกำหนดรู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ให้มีสติอยู่ทุกอิริยาบถไม่ว่า ยืน เดิน นั่ง นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า เรายืน เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า เรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ชัดว่า เรานอน"[๖๗]

๑.๓ สัมปชัญญะ คือ มีสัมปชัญญะ คือทำความรู้สึกตัวในการกระทำ และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป – ถอยกลับ, การแลดู – เหลียวดู, การคู้เข้า – เหยียดออก, การก้าวเดิน – เหลียวมอง, การครองผ้าสังฆาฏิ-บาตร-จีวร, การฉัน - ดื่ม – เคี้ยว – ลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ – ปัสสาวะ, การเดิน – ยืน – นั่ง – นอน – ตื่น – พูด - นิ่ง[๖๘]

รูปแบบการฝึกโดยให้สติจับอยู่ที่อิริยาบถการเคลื่อนไหวที่เรียกว่า การกำหนดอิริยาบถใหญ่ คือ อาการยืน เดิน นั่ง และนอน มื่อเกิดความชำนาญ คือ ตามทันอิริยาบถใหญ่แล้วจึงเพิ่มความละเอียดเข้าไปอีก เรียกว่ากำหนดอิริยาบถย่อย คือ ทุกรายละเอียดการเคลื่อนไหวของกาย เช่น การก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง กิน ดื่ม อาบ เป็นต้น มีหลักการอยู่ว่า

---

[๖๖]ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๖/๑๒๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๖/๑๘๗.

[๖๗]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๕/๓๑๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

[๖๘]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๓๒๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

ให้กำหนดรู้หรือดูและตามให้ทันการเคลื่อนไหวของกายให้จิตอยู่กับปัจจุบันที่สุด เรียกว่าการอยู่อย่างมีสติหรืออยู่ในปัจจุบันขณะ

๑.๔ ปฏิกูลมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายมารวม ๆ อยู่ด้วยกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร"[๖๙]

๑.๕ ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน ให้เห็นว่าเป็นสักแต่ว่า เป็นที่ประชุมกันแห่งธาตุ ๔ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ภิกษุพิจารณากายนี้ตามที่ตั้งอยู่ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่"[๗๐]

๑.๖ นวสีวถิกา คือ การพิจารณาซากศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน เรียกกว่าการพิจารณาซากศพ ๙ ระยะ เริ่มตั้งแต่ซากศพที่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ แล้วให้ย้อนนึกเปรียบเทียบกับร่างกายของตน ว่าก็จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือ ซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้ม, ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน, ซากศพที่เป็นโครงกระดูกมีเนื้อและเลือด มีเอ็นรึงรัดอยู่,ซากศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อแต่มีเลือดเปื้อน มีเอ็นรึงรัดอยู่, ซากศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัด กระจุยกระจายไปในทิศต่าง ๆ, ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกสีขาวเหมือนสีสังข์, ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกกองอยู่ด้วยกันเกินกว่า ๑ ปี, ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกผุป่นเป็นชิ้นเล็นชิ้นน้อย[๗๑]

รูปแบบการฝึกตามหลัก ปฏิกูลมนสิการ ธาตุมนสิการ และนวสีถิกา เป็นหลักการให้ผู้ฝึกพิจารณาร่างกายว่าที่เห็นเป็นรูปเป็นร่างเช่นนี้ อันที่จริงแล้ว เกิดจากการรวมตัวกันของอวัยวะชิ้นส่วนเล็ก ๆ เช่น ผม ขน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น หลังจากนั้นก็จัดอวัยวะน้อยใหญ่เหล่านั้นเป็น ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม แล้วหันมาพิจารณารูป

---

[๖๙] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๗/๓๒๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

[๗๐] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๘/๓๒๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗.

[๗๑] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๙/๓๒๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘.

กายอีกโดยครั้งนี้ ให้ใช้ร่างกายของผู้ฝึกเปรียบเทียบกับซากศพในป่าช้า โดยจินตนาการให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทรุดโทรมและผุพังแตกสลายของร่างกาย

กายานุปัสสนาเป็นการฝึกใช้สติพิจารณากาย โดยการใช้ร่างกายของตนเป็นเครื่องมือดังพุทธพจน์ที่ว่า "กายมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาน เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ"[๗๒] ให้สติกำกับดูนับตั้งแต่ลมหายใจเข้าออก ตลอดทั้งกิริยาอาการเคลื่อนไหวทุกอย่างของร่างกายให้มีสติกำกับอยู่เสมอ มีสัมปชัญญะ คือรู้ตัวอยู่ตลอดเวลาในการทำกิจกรรมการงาน ลดความยึดติดถือมั่นและความยินดีในรูปร่างกายของตนด้วยการพิจารณาให้เห็นว่า ร่างกายนี้เต็มไปด้วยสิ่งไม่สะอาดทั้งหลาย เป็นเพียงการประชุมประกอบกันขึ้นมาของธาตุ ๔ เท่านั้น เป็นสิ่งไม่แน่นอนมั่นคง ถึงที่สุดแล้วก็ต้องผุผังแตกสลายไป

หลักการฝึกแบบกายานุปัสสนามีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ทำให้ผู้ฝึก คลายความยึดติดอยู่ในร่างกาย จนกระทั่งบอกตัวเองได้ว่าร่างกายเป็นเพียงเครื่องมือสำหรับฝึกฝนพัฒนาจิตเท่านั้นเอง ไม่มีคุณค่าพอต่อการยึดติดใดๆ

๒. เวทนานุปัสสนา มีความหมายว่า การตั้งสติระลึกรู้ในเวทนา เป็นกัมมัฏฐานที่เหมาะกับคนที่มีตัณหาจริตอ่อน ปัญญากล้า มักพอใจติดใจในความสุขในชั้นต่าง ๆ เช่น สุขในสมาธิ สุขในสวรรค์ เป็นต้น ตามปกติเวทนาจะทรงจำแนกไว้เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา บางครั้งก็จำแนกไว้ ๕ เป็นความสุข ความทุกข์ โสมนัส คือความสุขใจ โทมนัส คือความทุกข์ใจ ความเสียใจ และอุเบกขาคือเฉย ๆ ไม่ถึงกับสุขกับทุกข์ บางครั้งก็ทรงจำแนกเวทนาเป็น ๖ ประเภท ตามประสาทสัมผัส คือเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย[๗๓] โดยมีหลักปฏิบัติ คือ การเฝ้าดูและรู้ให้ทัน

---

[๗๒] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๙/๓๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๓.

[๗๓] พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **นิเทศธรรม**, หน้า ๒๙๖.

เวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึกสุขหรือทุกข์หรือว่า เฉย ๆ ทั้งที่เป็นชนิดสามิส และนิรามิส[๗๔] ก็รู้ชัดตามความรู้สึกที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ คือ

๒.๑ เมื่อรู้สึกมีสุข (สุขเวทนา) ก็ให้รู้ชัดว่า รู้สึกมีสุข

๒.๒ เมื่อรู้สึกมีทุกข์ (ทุกขเวทนา) ก็ให้รู้ชัดว่า รู้สึกมีทุกข์

๒.๓ เมื่อรู้สึกไม่มีทุกข์และไม่มีสุข (อทุกขมสุขเวทนา)คือเฉย ๆ ก็ให้รู้ชัดว่า รู้สึกไม่มีทุกข์และไม่มีสุข (รู้สึกเฉย ๆ)

๒.๔ เมื่อรู้สึกมีสุข มีทุกข์ หรือรู้สึกไม่มีทุกข์ไม่มีสุข (เฉย ๆ)ที่เจือด้วยอามิส หรือไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่า รู้สึกมีสุข มีทุกข์ หรือรู้สึกไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เจือด้วยอามิส หรือไม่เจือด้วยอามิส[๗๕]

๒.๕ เมื่อรู้สึกมีสุข (สุขเวทนา) มีทุกข์ (ทุกขเวทนา) หรือรู้สึกไม่มีทุกข์และไม่มีสุข(อทุกขมสุขเวทนา) อันเจือด้วยอามิสหรือไม่เจือด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่า รู้สึกมีสุข มีทุกข์ หรือรู้สึกไม่มีทุกข์ไม่มีสุข อันเจือหรือไม่เจือด้วยอามิส

การใช้สติพิจารณาเห็นความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจในขณะนั้น ๆ เมื่อจิตใจเกิดความทุกข์ ความสุข หรือเฉย ๆ ก็รู้ว่า มีทุกข์ มีสุข หรือเฉย ๆ รู้ว่าความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร กำลังจะหมดสิ้นไปอย่างไร ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เวทนามีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก”[๗๖]

การกำหนดเวทนา ช่วยให้รู้เท่าทันความรู้สึกยินดียินร้าย ซึ่งไหลวนเวียนอ่อนไหวไปตามกระแสค่านิยมแห่งวัตถุ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เมื่อรู้เท่าทันความรู้สึกย่อมทำให้เห็นว่าความยินดียินร้ายเป็นธรรมดาอย่างหนึ่งมีเกิดขึ้น ไหลวนอยู่ แล้วเสื่อมสลาย

---

[๗๔]สามิสและนิรามิส หมายถึง สุขที่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ ได้แก่สุขที่เกิดจากกามคุณ และ สุขที่ไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อหรือกามสุข, (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๓๔, ๑๒๗)

[๗๕]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

[๗๖]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๕๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

ไป ในอีกแง่หนึ่ง การรู้เท่าทันความรู้สึกทำให้ไม่หลงตกไปในกระแสแห่งค่านิยมวัตถุทำให้อยู่เหนือ คือ ไม่ตกลงไปในกระแสแห่งโลกธรรม

๓. จิตตานุปัสสนา หมายถึง การตั้งสติตามระลึกรู้จิตของตน ตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ ด้วยจิตมีกิเลสก็ให้รู้ว่าจิตมีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง จิตไม่มีกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งก็รู้ว่าขณะนั้นจิตไม่มีกิเลส เป็นกัมมัฏฐานที่เหมาะกับคนที่มีทิฏฐิจริตกล้า ปัญญาน้อย มักมีความสำคัญมั่นหมายว่าจิตนั่นเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน[๗๗]

หลักปฏิบัติ คือ การตามดูและรู้ให้ทันจิต คือ ให้รู้ว่าจิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น เป็นต้น ก็รู้ชัดตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ พระพุทธองค์ทรงจำแนกไว้ว่า

๓.๑ จิตมีราคะหรือปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะหรือปราศจากราคะ

๓.๑ จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะ

๓.๓ จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะ

๓.๔ จิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่า จิตหดหู่

๓.๕ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน

๓.๖ จิตเป็นมหัคคตะหรือไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นมหัคคตะหรือไม่เป็นมหัคคตะ[๗๘]

๓.๗ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าหรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าหรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

---

[๗๗]พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), **นิเทศธรรม**, หน้า ๒๙๗.

[๗๘]จิตมหัคคตะ แปลว่า จิตถึงความเป็นใหญ่ ได้แก่ รูปาวจรจิต และอรูปาวจรจิต คือ จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปภูมิและอรูปภูมิ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง จิตที่แผ่กว้างออกไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด เช่น จิตมีความรักความเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่เป็นประมาณ ไม่จำกัด เป็นต้น. (พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ ป.ธ. ๙)), **วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน),** หน้า ๓๐๖.

๓.๘ จิตเป็นสมาธิหรือไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสมาธิหรือไม่เป็นสมาธิ

๓.๙ จิตหลุดพ้นแล้วหรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้นแล้วหรือไม่หลุดพ้น[๗๙]

การใช้สติพิจารณาโดยมีจิตเป็นอุปกรณ์ "จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก[๘๐] กำหนดเพื่อรู้เท่าทันสภาวธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิต เช่น เมื่อมีราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นมาก็ให้กำหนดปักสติลงไปที่สภาวะอันนั้น ให้เห็นความเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และความดับสลายไปในขณะต่อมา "เมื่อฝึกปฏิบัติบ่อย ๆ ก็จะสามารถรู้ชัด รู้เท่าทัน ซึ่งความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แห่งจิตของตนและผู้อื่นได้"[๘๑]

๔. ธัมมานุปัสสนา หมายถึง การตั้งสติตามระลึกรู้ธรรม ทั้งที่เป็นกุศลอกุศลและที่เป็นกลาง ๆ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งเหมาะกับคนที่มีทิฏฐิจริตอ่อน ปัญญากล้า เพราะพอใจติดในธรรม หลักปฏิบัติคือ การตามดู รู้ทัน พิจารณาธรรม ทั้งส่วนที่เป็นกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิต คือ

๔.๑ ตามดู รู้ทันนิวรณ์ คือ ธรรมที่กั้นขัดขวางจิต ไม่ให้ก้าวหน้าหรือบรรลุคุณธรรมความดีงาม มี ๕ อย่าง คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย[๘๒] สติระลึกและพิจารณาให้รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า "เมื่อกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะพยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ภายในของเราไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละกามฉันทะ พยาบาท

---

[๗๙] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

[๘๐] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๑/๒๕๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

[๘๑] พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **คำบรรยายเรื่อง วิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐๘.

[๘๒] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๒๘.

ถีนมิทธะ ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น[๘๓]

๔.๒ ตามดู รู้ทันขันธ์ คือ ใช้สติพิจารณากำหนดรู้ว่าขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร โดยการพิจารณาว่า "รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ ความเกิด ความดับแห่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้"[๘๔]

๔.๓ ตามดู รู้ทันอายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสังโยชน์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร โดยการกำหนดรู้ดังนี้คือ รู้ชัดตา รู้ชัดรูป, รู้ชัดหู รู้ชัดเสียง, รู้ชัดจมูก รู้ชัดกลิ่น, รู้ชัดลิ้น รู้ชัดรส, รู้ชัดกาย รู้ชัดโผฏฐัพพะ, รู้ชัดใจ รู้ชัดธรรมารมณ์ สังโยชน์ใด อาศัยตาและรูป อาศัยหูและเสียง อาศัยลิ้นและรส อาศัยกายและโผฏฐัพพะ อาศัยใจและธรรมารมณ์ เกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น[๘๕]

๔.๔ ตามดู รู้ทันโพชฌงค์ (องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้พร้อม) คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร โดยการตามดูรู้ชัดในโพชฌงค์ ๗ ว่า เมื่อสติ (ความระลึกได้) ธัมมวิจัย (พิจารณาเลือกเฟ้นธรรม) วิริยะ (ความเพียร) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบ) สมาธิ (ความตั้งใจมั่น) อุเบกขา (พิจารณาเห็นโดยความเป็นกลาง) ภายใน (ตัวผู้ปฏิบัติ) มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สติ ธัมมวิจัย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อ สติ ธัมมวิจัย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สติ ธัมมวิจัย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา ไม่มีอยู่ การเกิดขึ้นแห่งสติ ธัมมวิจัย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ

---

[๘๓]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๒/๒๕๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖.

[๘๔]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๓/๒๕๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

[๘๕]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๔/๒๕๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙.

อุเบกขา ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสติ ธัมมวิจัย ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขาที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น[๘๖]

๔.๕ ตามดู รู้ทันอริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร "รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์)นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)[๘๗]

สรุปว่า การกำหนดธัมมานุสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาตามดูรู้ทันธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อันได้แก่ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ และการพิจารณาตามดูรู้ทันธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล อันได้แก่ นิวรณ์ ๕ และการพิจารณาตามดูรู้ทันธรรมทั้งหลายที่เป็นกลาง ๆ อันได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ทรงสอนให้พิจารณาจนเห็นว่า "ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก"[๘๘]

สัมมาสติ คือการระลึกชอบระลึกถูกต้อง คือการใช้สติเพื่อพัฒนาตนตามแนวทางแห่งสติปัฏฐาน ๔ โดยการพิจารณาจนเห็นว่ากาย เวทนา จิตและธรรม ก็สักแต่ว่ากาย สักแต่ว่าเวทนา สักแต่ว่าจิต สักแต่ว่าธรรม คือ เห็นทั้งกาย เวทนา จิต ธรรมที่เป็นภายใน (หมายถึงภายในตัวผู้ปฏิบัติ) และที่เป็นภายนอก(หมายถึงนอกตัวผู้ปฏิบัติ) และพิจารณาดู กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก จนเห็นถึงธรรมดา คือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และการเสื่อมไปของกาย เวทนา จิต ธรรม

การปฏิบัติสติปัฏฐาน มีจุดประสงค์เพื่อให้มีจิตใจเป็นกลาง เป็นอิสระไม่ถูกกิเลสควบคุมครอบงำ มองเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป มองเห็นและรู้สึกต่อสิ่งทั้งหลายตามภาวะของมันเอง รับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่มันเป็นอย่างนั้น โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติและยึดมั่นต่าง ๆ ว่าเป็นตัวเรา เป็นเขา ซึ่งเป็นท่าทีที่เป็นอิสระ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ เพราะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงด้วยปัญญา คือไม่มีอคติความ

---

[๘๖]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๕/๒๕๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๑.

[๘๗]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๖/๒๖๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

[๘๘]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๓/๒๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๔., ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๔-๓๘๖/๒๕๘-๒๖๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔ - ๓๘๖/๓๑๙-๓๒๔.

เอนเอียง เมื่อเห็นและเข้าใจตามเป็นจริง จนไม่มีความรู้สึกกระหายอยาก(อภิชฌา) และความขัดเคืองกระทบใจ (โทมนัส) ไม่มีความกระวนกระวายต่าง ๆ จิตก็พ้นจากความทุกข์มีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง

หลักสติปัฏฐาน เป็นหลักที่สอนให้คนอยู่กับตัวเองให้มากที่สุด เรียนรู้และทำความเข้าใจตัวเองทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม จนกระทั่ง รู้ เข้าใจ และยอมรับให้ได้ ว่าทั้งรูปและนาม “เป็นสักแต่ว่า” ไม่มีคุณค่าพอต่อการยึดติดและยินดีหรือยินร้าย ผลที่ได้ คือ จิตจะเกิดความหน่าย (นิพพิทา) คลายความยึดติดและเมื่อจิตเกิดภาวะผ่อนคลาย จิตจะอยู่ในภาวะที่เป็นกลาง (อุเบกขา) มองปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกตามกระบวนแห่งเหตุปัจจัย

ในตอนท้ายแห่งมหาสติปัฏฐานสูตรพระพุทธองค์ได้แสดงอานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการไว้ว่า ผู้ใดเจริญสติปัฏฐานสูตรเป็นเวลา ๗ ปี เขาผู้นั้นย่อมหวังผลได้ ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบันหรืออนาคามี และทรงลดระยะเวลาลงตามลำดับ คือ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี แล้วลดระยะเวลามาเป็นเดือนตามลำดับคือ ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๒ เดือน ๑ เดือน ๑๕ วันและอย่างน้อยที่สุด ๗ วัน จะเห็นได้ว่าหลักการเจริญสติตามแนวสติปัฏฐานสูตร มีหลักการปฏิบัติที่ง่ายและสะดวก โดยมีผู้ปฏิบัตินั่นเองเป็นเครื่องมืออุปกรณ์สำคัญในการปฏิบัติ โดยใช้สติคอยกำกับควบคุมเพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรมแห่งหนึ่ง เวทนาความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ แห่งหนึ่ง ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ แห่งหนึ่ง ความคิดไตร่ตรองอีกแห่งหนึ่ง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครองก็จะช่วยให้ชีวิตอยู่อย่างความปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใสและเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม[๙๖]

สัมมาสมาธิ มีคำจำกัดความว่า

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

[๙๖]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๒.

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย(นามกาย)บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า‘ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข’

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่[๖๐]

จากพุทธพจน์ข้างต้น แสดงสภาวะจิตที่เป็นสัมมาสมาธิว่า ได้แก่ สภาวะจิต ๔ ระดับ หมายความว่า จิตที่บรรลุฌาน ๔ จึงเป็นจิตที่ตั้งมั่นโดยชอบ มีความหมายตรงกันกับคำจำกัดความของอธิจิตตสิกขา ดังนั้นสัมมาสมาธิ ก็คือ จิตที่สงัดจากกามอกุศลธรรม คือ “จิตที่เรียบสม่ำเสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กระสับกระส่าย ไม่กระวนกระวาย จิตอยู่ตัวลงตัวแน่วแน่ ถ้าจะคิดพิจารณาสิ่งใดก็อยู่กับสิ่งนั้นสิ่งเดียว สิ่งอื่นเข้ามาแทรกมากวนไม่ได้”[๖๑]

ความหมายโดยทั่วไปของสมาธิ มีดังนี้

สมาธิ คือ ความตั้งมั่นอยู่หรือดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ[๖๒]

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่า สมาธิ ได้แก่ ความที่มีจิตอยู่ในสภาพที่เหมาะสมที่จะปฏิบัติงานทางจิต ภาษาบาลีใช้ศัพท์ว่า กมฺมนิโย คือ จิตมีสภาพเหมาะสมสำหรับจะปฏิบัติงานทางจิต[๖๓]

---

[๖๐]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

[๖๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

[๖๒]พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค,** แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๔.

[๖๓]พุทธทาสภิกขุ, **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๖,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๖), หน้า ๒๑๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า "จิตตัสเสกัคคตา" หรือ เอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ การที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป[๖๔] จิตเป็นสมาธิก็คือจิตที่มียอดหรือมีปลายจุดเดียว มีลักษณะแหลมพุ่งแทงทะลุสิ่งต่าง ๆ ไปได้ง่าย[๖๕]

จากคำจำกัดความ จะเห็นได้ว่า สมาธิ เป็นคำที่ใช้สำหรับแสดงถึงสภาวะจิตที่แน่วนิ่ง จมดิ่งเสมือนเสาเรือนที่ปักลงมั่นย่อมรับน้ำหนักได้ดี ไม่โยกคลอน[๖๖] หรือสภาวะจิตที่จดจ่ออยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า อารมณ์ จะเป็นวัตถุรูปธรรม เช่น งานที่เจ้าของจิตกำลังทำอยู่ก็ได้ หรือสภาวะที่เป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิต เช่น ความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์เป็นต้นก็ได้ จิตที่มีสมาธิ ถือว่าเป็นจิตที่เหมาะสมพร้อมใช้งานได้

ระดับจิตที่เป็นสมาธิแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ[๖๗] คือ

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ คือ สภาพจิตที่นิ่งอยู่เพียงชั่วขณะหนึ่ง เป็นสมาธิขั้นต้น เป็นสมาธิที่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ถือว่าเป็นสมาธิที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และเกิดได้กับคนทั่วไป อาจใช้ประโยชน์ ในการปฏิบัติหน้าที่การงานในชีวิต ประจำวัน ให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒. อุปจารสมาธิ หมายถึง สมาธิเฉียด ๆ จิตจวนจะแน่วแน่ สภาพจิตในระดับนี้สามารถระงับนิวรณ์ได้ เป็นสมาธิก่อนเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน สมาธิในระดับนี้เกิดขึ้นแก่ผู้ฝึกปฏิบัติกัมมัฏฐานในช่วงที่เกิดปฏิภาคนิมิต คือ ภาพที่มองเห็นในใจของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน ซึ่งประณีตลึกซึ้งเลยจากขึ้นที่เป็นภาพติดตาไปอีกขั้นหนึ่ง เป็นของเกิดจากสัญญาบริสุทธิ์ ปราศจากสี ปราศจากมลทิน สามารถนึกขยายหรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

---

[๖๔]พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

[๖๕]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

[๖๖]วศิน อินทสระ, **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท)**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิจเจริญ, ๒๕๓๕), หน้า ๓๕๐.

[๖๗]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๒๖.

๓. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท มีตั้งมั่นเสถียรคงที่ ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ

วิธีเจริญสมาธิ

การฝึกอบรมเจริญสมาธิมีเนื้อหาและวิธีการ ดังนี้[๖๘]

๑. การเจริญสมาธิตามวิธีธรรมชาติ

การเจริญสมาธิแบบนี้ คือ การปฏิบัติตามหลักการเกิดขึ้นของสมาธิในกระบวนธรรมที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ซึ่งสาระสำคัญของการเจริญสมาธิแบบนี้ คือ กระทำสิ่งที่ดีงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การให้ทาน หรือการรักษาศีล ซึ่งเมื่อมีศีล งดเว้นจากการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น ส่งผลให้มีจิตใจที่สงบ ไม่กระวนกระวายเพราะเกิดความวางใจ ไม่มีความหวาดระแวง สะดุ้งหวาดกลัวหรือมีความหวั่นใจ เก้อเขินใดๆ มีความมั่นใจภูมิใจในอาชีพการงานที่สุจริตของตน และปลื้มใจกับผลที่ได้มาด้วยความสุจริต ส่งผลให้เกิดปราโมทย์ขึ้นจากนั้นก็จะเกิดปีติ ซึ่งตามมาด้วยปัสสัทธิ ความสุข และสมาธิในที่สุด “สมาธิที่เกิดตามธรรมชาติมีผลให้บรรลุมรรคผลทุกชั้น ดังเช่น การบรรลุพระอรหันตผลของภิกษุปัญจวัคคีย์หรือชฎิล ๑,๐๐๐ รูป ด้วยการฟังอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตร เป็นการเห็นแจ้งแทงตลอดตามธรรมชาติอย่างแท้จริง”[๖๙]

การเจริญสมาธิตามธรรมชาติไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน สมาธิเกิดขึ้นได้ในขณะที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันหรือการงานที่ดีงามและสร้างสรรค์ เป็นต้นว่ากิจกรรมทางศาสนา เช่น การรักษาศีลหรือฟังธรรม

๒. การเจริญสมาธิตามหลักอิทธิบาท

เป็นการเจริญสมาธิโดยใช้หลักอิทธิบาท คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ มีคำจำกัดความ ดังนี้

---

[๖๘]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, หน้า ๒๗.

[๖๙]พุทธทาสภิกขุ, **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๑๘๔.

อิทธิบาทเป็นอย่างไร มรรคใด ปฏิปทาใดเป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสสมาธิปธานสังขาร
นี้เรียกว่า อิทธิบาทภาวนา[๑๐๐]

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ

๑. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมีให้เกิดขึ้น

๒. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร(ความเพียรสร้างสรรค์) ฉันทะนี้ ฉันทสมาธินี้ (สมาธิที่เกิดจากฉันทะ) และปธานสังขาร เรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

---

[๑๐๐]สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๘๔๒/๒๕๑, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔๒/๔๒๑.

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิริยะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า วิริยสมาธิ

๑. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมีให้เกิดขึ้น

๒. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขารวิริยะนี้ วิริยสมาธินี้ และปธานสังขารเหล่านี้ เรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยจิตแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า จิตตสมาธิ

๑. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร จิตนี้ จิตตสมาธินี้ และปธานสังขารเหล่านี้เรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิมังสาแล้ว ได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ

๑. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร วิมังสานี้ วิมังสาสมาธินี้ และปธานสังขารเหล่านี้เรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบ ด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร[๑๐๑]

การฝึกสมาธิตามหลักอิทธิบาท เป็นวิธีการที่นำหลักคุณธรรม ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ซึ่งอันที่จริงคุณธรรมเหล่านี้ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ภายในจิตของมนุษย์ทุกคน ดังนั้น การฝึกสมาธิรูปแบบนี้ จึงเป็นการดึงหรือปลุกเร้า เร่งเร้าจิตโดยใช้คุณธรรม ๔ ประการ “โดยเอาจุดหมายที่ต้องการเป็นอารมณ์ของจิต แล้วปลุกเร้าระดม ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เข้านำหนุน การเจริญสมาธิตามแนวอิทธิบาทนี้มีปธานสังขารคือความเพียรสร้างสรรค์เป็นองค์ธรรมที่เป็นตัวหนุน มีอริยมรรคเป็นปฏิปทานำทางให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่ ประกอบอยู่ด้วยเสมอ”[๑๐๒]

ผลหรืออานิสงส์ที่พึงได้จากการบำเพ็ญสมาธิตามหลักอิทธิบาทมีพุทธพจน์รับรองไว้ในปฐมผลสูตรว่าหวังผลได้ ๑ ใน ๒ คือบรรลุอรหัตตผลในปัจจุบันหรือไม่ก็บรรลุเป็นอริยบุคคลระดับอนาคามี[๑๐๓] และแสดงผลานิสงส์อย่างละเอียดในทุติยผลสูตร[๑๐๔] ไว้ ๗

---

[๑๐๑]สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๕/๒๓๔, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๗.

[๑๐๒]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, หน้า ๓๕.

[๑๐๓]สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๘๓๗/๒๔๘, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๗/๔๑๖.

ประการ คือ จะได้บรรลุพระอรหัตตผลทันทีในปัจจุบัน ถ้าไม่บรรลุพระอรหัตตผลทันทีก็จะบรรลุในเวลาใกล้ตาย หากในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุก็จะเป็นพระอนาคามี ๕ ระดับๆ ใดระดับหนึ่ง คือ

๑. อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้จะปรินิพพาน ในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง

๒. อุปหัจจปรินิพพายี ท่านผู้จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้ว จวนถึงที่สุด

๓. สสังขารปรินิพพายี ท่านผู้จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร เรี่ยวแรง

๔. อสังขารปรินิพพายี ท่านผู้จะปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรนัก

๕. อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี ท่านผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ

พระอนาคามีทั้ง ๕ ระดับดังกล่าว ๔ ระดับข้างต้นจะปรินิพพานในภพที่เกิดขึ้นนั้นเอง ระดับที่ ๑ และ ๒ กำหนดด้วยอายุ ระดับที่ ๓ และ ๔ กำหนดด้วยความเพียร ส่วนระดับที่ ๕ ต้องเลื่อนขึ้นไปเกิดในภพสูงขึ้นไป กว่าจะถึงชั้นอกนิฏฐะแล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น[๑๐๕]

๓. การฝึกสมาธิโดยใช้สติเป็นตัวนำ

การเจริญสมาธิด้วยวิธีนี้ มีหลักอยู่ที่การใช้สติเป็นองค์ธรรมพื้นฐาน เป็นเครื่องถึงและกุมจิตไว้กับอารมณ์ หมายถึงว่า ให้สติคอยกำกับอยู่กับกิจการงานที่กำลังทำอยู่ แบ่งออกเป็น ๒ วิธี คือ (๑) ฝึกเพื่อใช้งานทางปัญญา วิธีการคือให้สติคอยกุมจิตให้อยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ เช่น กำหนดพิจารณาและรู้ทันการเคลื่อนไหวของกาย หรือการเคลื่อนไหวปรุงแต่งของจิต รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน การฝึกแบบนี้ไม่เน้นให้จิตเกิดสมาธิมากนัก ซึ่งมีรูปแบบเหมือนกันกับหลักการของสติปัฏฐาน (๒) ฝึกเพื่อสร้างสมาธิล้วน ๆ ได้แก่ การใช้สติกำหนดจับและตรึงจิตให้อยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง และให้จิตจดจ่ออยู่อย่างนั้นเรื่อยไป การฝึกแบบนี้มีรูปแบบเช่นเดียวกับการเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน[๑๐๖]

---

[๑๐๔]สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๘๓๘/๒๔๙, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๘/๔๑๗.

[๑๐๕]สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๘.

[๑๐๖]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, หน้า ๔๐.

๔. การเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน

เป็นวิธีฝึกอบรมเจริญสมาธิอย่างที่ได้ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา การฝึกสมาธิ อย่างเป็นแบบแผน มีขั้นตอนและระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจนเป็นระบบ ในขั้นแรกต้องมีศีลบริสุทธิ์เสียก่อน ท่านเปรียบเหมือนว่าคนจะตัดต้นไม้ต้องยืนอยู่บนแผ่นดิน ถ้าไม่มีแผ่นดินก็ตัดต้นไม้ไม่ได้ ศีลเปรียบเหมือนแผ่นดิน เป็นฐานสำหรับยืนให้คนสามารถตัดต้นไม้คือกิเลสลงไปได้ ส่วนกำลังหรือเรี่ยวแรงเปรียบเหมือนสมาธิ[๑๐๗]

ในวิสุทธิมรรคได้แสดงวิธีปฏิบัติกัมมัฏฐานอันเป็นแบบแผน โดยมุ่งจำเพาะสมาธิที่เป็นโลกียะ มีขั้นตอนที่ดำเนินไปตามลำดับ ซึ่งเหมาะแก่บุคคลที่ยังใหม่ เริ่มแต่การเตรียมตัวเบื้องต้นก่อนฝึก คือ ต้องมีศีลที่บริสุทธิ์ดีแล้ว วิธีการเจริญกัมมัฏฐานแต่ละอย่าง และความก้าวหน้าของการฝึก จนได้รับผลในขั้นต่าง ๆ ตลอดถึงฌานสมาบัติและโลกียอภิญญาทั้งหลาย มีลำดับขั้นตอนการฝึกปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

ลำดับขั้นที่ ๑ ตัดปลิโพธ คือ ข้อติดข้องเครื่องผูกพันเป็นเหตุให้ใจพะวักพะวนกังวล ๑๐ ประการได้แก่[๑๐๘]

- ที่อยู่หรือวัด ตนมีของใช้เก็บสะสมไว้มาก หรือมีงานอะไรค้างอยู่ ใจคอยห่วง
- ตระกูล คือ ตระกูลญาติ หรือตระกูลอุปัฏฐาก
- ลาภ เช่น มีคนเลื่อมใสมาก มาหา มาถวายของ (รายได้ เงินเดือน)
- คณะ เช่น มีคณะศิษย์ที่ต้องสอน
- กรรม คือการงาน
- อัทธานะ คือการเดินทางไกลด้วยธุระ
- ญาติ ทั้งญาติทางบ้านและญาติทางวัด

---

[๑๐๗]พุทธทาสภิกขุ, **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์**, หน้า ๒๑๐.

[๑๐๘]พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมารค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)และคณะ, หน้า ๑๔๗.

- อาพาธ คือโรคประจำตัว หรือโรคที่ยังรักษาไม่หาย

- คันถะ สิ่งที่เล่าเรียน

- อิทธิฤทธิ์ของปุถุชน เป็นภาระในการรักษา เป็นความกังวลสำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ไม่เป็นข้อกังวลสำหรับผู้เจริญสมาธิ

ลำดับขั้นที่ ๒ เข้าหากัลยาณมิตรหรืออาจารย์ คือผู้ประกอบด้วยกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการคือ เป็นที่รัก น่าเคารพ น่าสรรเสริญ รู้จักว่ากล่าวตักเตือน อดกลั้นต่อถ้อยคำ คือยอมให้พูดยอมให้ว่าได้ ชี้แจงถ้อยคำที่สุขุมลุ่มลึกได้ และสุดท้ายคือ ไม่แนะนำในทางที่ไม่สมควร[๑๐๙]

ลำดับขั้นที่ ๓ รับหรือเรียนกัมมัฏฐาน อย่างใดอย่างหนึ่งใน ๔๐ ที่เหมาะกับจริยาหรือจริตของตน กัมมัฏฐาน ๔๐ ได้แก่[๑๑๐]

- กสิน ๑๐ คือวัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ อย่าง

- อสุภะ ๑๐ ได้แก่ ซากศพในระยะต่าง ๆ รวม ๑๐ ระยะ

- อนุสติ ๑๐ คือ อารมณ์ดีงามที่ควรระลึกถึงเนือง ๆ

- อัปปมัญญา ๔ คือ ธรรมที่พึงแผ่ออกไปในสัตว์มนุษย์ทั้งหลายอย่างสม่ำเสมอทั่วกัน ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต อันได้แก่พรหมวิหาร ๔

- อาหาเร ปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร

- จตุธาตุววัฏฐาน กำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ พิจารณาเห็นร่างกายของตน โดยสักว่าเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ

---

[๑๐๙] พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และคณะ, หน้า ๑๖๑.

[๑๑๐] เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๘๒.

- อรูปหรืออารุปป์ ๔ ได้แก่ กำหนดภาวะที่เป็นอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้ได้เฉพาะผู้ที่เพ่งกสิณ ๘ อย่างแรกข้อใดข้อหนึ่งจนได้จตุตถฌานมาแล้ว

กัมมัฏฐานทั้ง ๔๐ อย่างนี้ กัลยาณมิตร ควรแนะนำและควรเลือกใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะนิสัยความโน้มเอียงของแต่ละบุคคลที่เรียกว่าจริยาหรือจริต ซึ่งก็คือพื้นเพจิตนิสัย แบ่งเป็น ๖ ประเภทใหญ่ ๆ คือ[๑๑๑]

๑. ราคจริต ผู้มีราคะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางราคะ ประพฤติหนักไปทางรักสวยรักงาม ละมุนละไม กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริยา คือ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ รวมเป็นกัมมัฏฐาน ๑๑

๒. โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโทสะ ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิดรุนแรง กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริยา คือ พรหมวิหาร ๔ และ วรรณกสิณ ๔ รวมเป็นกัมมัฏฐาน ๘

๓. โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางเขลา เหงาซึมงมงาย แก้ด้วยการเรียน ไต่ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริยา คือ อานาปานสติ

๔. สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้งเลื่อมใสง่าย กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริยา คือ อนุสสติ ๖ ข้อข้างต้น ได้แก่ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ

๕. พุทธิจริต หรือญาณจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความเป็นจริง กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่จริยา คือ มรณ - สติ ๑ อุปสมานุสติ ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ รวมเป็นกัมมัฏฐาน ๔

---

[๑๑๑]พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และคณะ, หน้า ๑๙๑.

๖. วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางชอบครุ่นคิดวกวน พึงแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ กัมมัฏฐานที่เหมาะสมแก่จริยา คือ อานาปานสติ หรือ เพ่งกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีขนาดเท่าขันโอ

บุคลิกหรือกิริยาท่าทางและการแสดงออกต่าง ๆ ของคนแต่ละจริต มีข้อสังเกตได้ดังนี้ คือ[๑๑๒]

อิริยาบถเดิน คนราคจริตคล้ายคนศรัทธาจริต คือ เดินด้วยอาการเรียบร้อย ค่อย ๆ วางเท้า และวางเท้าสม่ำเสมอ อิริยาบถน่าเลื่อมใส ส่วนโทสจริตเดินเอาปลายเท้าจิกลงพื้น วางเท้ายกเท้าเร็ว อิริยาบถแข็งกระด้าง คนโมหจริตเดินด้วยกิริยาส่ายไปข้าง ๆ วางเท้ายกเท้าเหมือนคนสะดุ้งตกใจและซุ่มซ่าม

การทำงาน คนราคจริตคล้ายกับศรัทธาจริต คือ ทำงานเรียบร้อย ประณีตละเอียด ไม่รีบร้อน ตรงข้ามกับโทสจริต ทำงานด้วยอาการรีบร้อน ไม่เรียบร้อย ส่วนโมหจริต ทำงานแบบลวก ๆ หลวม ๆไม่ละเอียดรอบคอบ งุ่มง่าม

การกินอาหาร ราคจริตคล้ายกับศรัทธาจริต คือ ชอบอาหารที่มีรสหวานจัด บริโภคแบบไม่รีบร้อน ตรงข้ามกับโทสจริต ที่ชอบอาหารรสจัด เช่น เปรี้ยวจัด เมื่อบริโภคก็รีบร้อน ไม่ต้องการโอชารส ส่วนโมหจริตไม่ชอบรสอะไรที่แน่นอน เมื่อบริโภคก็มีจิตฟุ้งซ่าน ทำอาหารหกเรี่ยราด เปรอะเปื้อน

การดูการเห็น ราคจริตคล้ายกับศรัทธาจริต มักเพ่งเล็งไปในส่วนที่ดี ที่น่าเจริญใจน่าดูน่าชม ก็ติดใจอ้อยอิ่ง อาลัย ไม่ปล่อยวาง ตรงข้ามกับโทสจริต ไม่เล็งไปที่ส่วนดี แต่มักเพ่งเล็งไปที่ส่วนที่ไม่น่าพอใจ จนเกิดความอึดอัดรำคาญ ทนดูอยู่ไม่ได้ ส่วนคนโมหจริต เอาแน่ไม่ได้ คนอื่นว่าดี ว่างาม ก็ดีงามตามไปด้วย

การเกิดขึ้นของธรรมะ อกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความเสแสร้ง โอ้อวด ถือตัว มักมาก แง่งอน เป็นต้น มักเกิดแก่ราคจริต กุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความเสียสละ ความใคร่ฟังธรรม ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ความเลื่อมใส เป็นต้น มักเกิดแก่ศรัทธาจริต อกุศลธรรมเหล่านี้

---

[๑๑๒] พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และคณะ, หน้า ๑๗๓.

คือ ความโกรธ ความลบหลู่ ริษยา ตระหนี่ มักเกิดขึ้นแก่โทสจริต ส่วนคนโมหจริต อกุศลธรรมที่เกิดมักเกิดขึ้น ก็คือ ความหดหู่ ความเซื่องซึม ความฟุ้งซ่าน ความรำคาญใจ สงสัย สำคัญผิด เป็นต้น ส่วนคนพุทธิจริต กุศลธรรมเหล่านี้ คือ ความเป็นผู้ว่าง่าย หมั่นประกอบความเพียร ย่อมเกิดขึ้น ส่วนวิตกจริต อกุศลธรรมเหล่านี้คือ พูดมาก ความยินดีในหมู่คณะ การงานไม่แน่นอน ย่อมเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ข้อสังเกตว่า "คนมักมีจริตผสม เช่น ราคะผสมวิตก โทสะผสมพุทธิ เป็นต้น ในการบำเพ็ญสมาธินอกจากเลือกกัมมัฏฐานให้เหมาะกับจริตแล้ว แม้แต่สถานที่อยู่อาศัย บรรยากาศ หนทาง ของใช้ อาหาร ต้องเกื้อกูลเหมาะกันด้วย"[๑๑๓]

การฝึกอบรมเจริญสมาธิมีวัตถุประสงค์ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้[๑๑๔]

๑. สมาธิภาวนาที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหาร (การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน)

๒. สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ญาณทัสสนะ

๓. สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะ

๔. สมาธิภาวนาที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

ในวิสุทธิมรรคได้แสดงอานิสงส์ของการฝึกสมาธิภาวนาไว้ ๕ ประการ คือ[๑๑๕]

๑. มีการอยู่เป็นสุขในภพทันตาคือในภพปัจจุบัน (ทิฏฐธรรมสุขวิหาร) สำหรับพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ทำกิจเพื่อความหลุดพ้นเสร็จสิ้นไปแล้ว

---

[๑๑๓]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, หน้า ๔๙.

[๑๑๔]องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๔๑/๕๐ – ๕๑, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘.

[๑๑๕]พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, หน้า ๖๓๒.

๒. มีวิปัสสนาเป็นอานิสงส์ เพราะเป็นบาทหรือเป็นปทัฏฐานแห่งวิปัสสนา สำหรับพระเสขะและปุถุชน

๓. มีอภิญญาเป็นอานิสงส์ เพราะเป็นบาทหรือเป็นปทัฏฐานแห่งอภิญญา สำหรับผู้ได้สมาบัติ ๘ แล้ว เมื่อต้องการอภิญญาก็อาจทำให้เกิดขึ้นได้

๔. ทำให้ได้ภพวิเศษ คือ เกิดในภพทีดีที่สูง เป็นอานิสงส์สำหรับปุถุชนผู้ได้ฌานแล้ว และฌานมิได้เสื่อมเสีย ทำให้ได้เกิดในพรหมโลก

๕. ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้ เป็นอานิสงส์ของพระอริยะ (พระอรหันต์หรือพระอนาคามี) ผู้ได้สมาบัติ ๘ แล้ว ทำให้เสวยความสุขอยู่ได้โดยไม่มีความคิดนึกตลอดเวลา ๗ วัน

ในขั้นอธิจิตตสิกขา เป็นกระบวนการสร้างสภาพจิตให้เกิดความเหมาะแก่การใช้งาน ซึ่งสภาพจิตสงบนิ่ง มีพลัง เป็นสมาธิ เมื่อไปเชื่อมประสานกับปัญญาแล้วย่อมได้ผลดี โดยมีศีลมาเป็นตัวคอยค้ำจุน “สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรคซึ่งประสานกับองค์ประกอบทุกด้านในมรรคนั้น...สมาธินั้นต้องเกื้อหนุนปัญญา พอจิตเหมาะกับการใช้งาน โดยเฉพาะใช้กับปัญญา ก็พัฒนาปัญญาก้าวไป แล้วก็โยงกันไปทั้งระบบ”[๑๑๖]

ค. อธิปัญญาสิกขา

อธิปัญญาสิกขา เป็นกระบวนการฝึกขั้นสุดท้ายหรือขั้นสูงสุด เป็นขั้นการฝึกปรือปัญญาให้เกิดการรู้ การเห็น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ในปรากฏการณ์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง จนกระทั่งไม่หลงไม่ยึดติดในปรากฏการณ์เหล่านั้น เพราะเห็นและรู้เท่าทันตามที่มันมีมันเป็น “การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบมั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอนยิ่งขึ้น”[๑๑๗] มีคำจำกัดความ ดังนี้

อธิปัญญาสิกขา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดย

---

[๑๑๖] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐.

[๑๑๗] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๕.

ชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้ทุกข์" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "เหล่านี้อาสวะ" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้อาสวสมุทัย" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้อาสวนิโรธ" เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า "นี้อาสวคามินีปฏิปทา"[๑๑๘]

จากคำจำกัดความจะเห็นได้ว่า จุดหมายของกระบวนการฝึกขั้นอธิปัญญาอยู่ที่การเกิดปัญญาหยั่งถึงความเกิดความดับ รู้และเข้าใจตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นปัญญาบริสุทธิ์ เพิกถอนกิเลสได้โดยสิ้นเชิง บรรลุถึงความสิ้นทุกข์

สำหรับ คำว่า ปัญญา มีความหมาย ดังนี้

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้นิยามปัญญาว่า คือ "ความรอบรู้ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาดในการพิจารณาเป็นการเห็นที่ชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ และความไม่หลง" [๑๑๙]

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายของปัญญาไว้ว่า "ธรรมชาติรู้ชัดหรือธรรมชาติเป็นเหตุรู้ชัด มุ่งความบริสุทธิ์เป็นผล หมายถึง วิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญากำหนดรู้สังขาร และการเห็นแจ้งในอริยสัจ"[๑๒๐]

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ให้ความหมายและแบ่งประเภทของปัญญาเป็น ๒ ประเภทไว้ว่า "ความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้ถึงผล รู้ผลถึงเหตุตามความเป็นจริง เมื่อมีความรู้ในสิ่งใด ก็ชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น รู้ถูกต้อง เรียกว่า สัมมัปปัญญา ปัญญาชอบ รู้

---

[๑๑๘] ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑/๑ – ๒, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑ /๔๘.

[๑๑๙] พระอุปติสสะเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ พระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๐.

[๑๒๐] สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๙๖.

ผิด เรียกว่า มิจฉาปัญญา ปัญญาผิด แต่ความหมายโดยทั่วไป หมายถึงรู้ในความดี รู้ถูกต้อง”[๑๒๑]

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า “ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นและความสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัย”[๑๒๒]

สรุปแล้วอธิปัญญาสิกขา หมายถึง การศึกษาหรือฝึกปรือให้เกิดความรอบรู้เกิดความเข้าใจหลักอริยสัจ ๔ เป็นปัญญาบริสุทธิ์รู้แจ้งรู้ชัดตามความเป็นจริงจนกระทั่งพ้นจากทุกข์ได้ จัดเป็นปัญญาระดับโลกุตตระหรือวิวัฏฏปัญญา

ความหมายทั่วไปของปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจและสามารถวินิจฉัยเหตุการณ์ต่าง ๆได้ รอบรู้วิชาการต่าง ๆ เข้าใจเหตุผล รู้ถูก รู้ผิด รู้จักสิ่งที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำ รู้ดีรู้ชั่ว และรู้ตามทันจนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุขได้ ลักษณะของปัญญา คือ การตัดให้ขาด ตัดสินปัญหาได้ ซึ่งควบคู่กับโยนิโสมนสิการและสติ คือ ตัวโยนิโสมนสิการจะยกปัญหาขึ้นสติจะเป็นตัวดึงปัญหานั้นเข้ามาแล้วปัญญาจะเป็นตัวตัดหรือตัดสินอีกที

องค์ประกอบอธิปัญญาสิกขา

เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการฝึกตามหลักไตรสิกขา ซึ่งพอถึงขั้นนี้ ผู้ฝึกมีความพร้อมทางด้านกายวาจา มีวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม มีสภาวะจิตที่พร้อม คือ แน่วแน่ มั่นคงเป็นสมาธิ ควรแก่การงานทางปัญญาคือ พร้อมแล้วสำหรับการพัฒนาระบบความคิดความเห็นในอธิปัญญาสิกขาประกอบด้วยองค์มรรค ๒ ข้อ คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ

สัมมาทิฏฐิ มีคำจำกัดความว่า

๑. ความรู้ในทุกข์

๒. ความรู้ในสมุทัย

๓. ความรู้ในทุกขนิโรธ

---

[๑๒๑]สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**, หน้า ๑๓.

[๑๒๒]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๑๗.

๔. ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา[๑๒๓]

สัมมาทิฏฐิ ๒ ระดับ คือระดับสาสวะและโลกุตตระ

๑. สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค[๑๒๔]

ในคำจำกัดความของสัมมาทิฏฐิ มีความหมายที่สอดรับกับอธิปัญญา คือ ความรู้ในอริยสัจ ความรู้ดังกล่าวแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือระดับที่ยังมีอาสวะ หมายถึง ความรู้ความเข้าใจอริยสัจ ๔ ของปุถุชนผู้กำลังฝึกพัฒนาตน เป็นความรู้ที่ขึ้นต่อโลก ความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี ซึ่งได้แก่ เชื่อในผลแห่งทาน ผลของวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่ว เชื่อมั่นในโลกนี้และโลกหน้า เชื่อในคุณของบิดามารดา เป็นต้น “สัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจาก ปรโตโฆสะ คือ ปัจจัยภายนอก ด้วยอาศัยศรัทธาเป็นเครื่องเชื่อมโยงหรือชักนำ เกิดจากการหล่อหลอมกล่อมเกลาของสังคม เช่น การอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เป็นต้น”[๑๒๕]

สัมมาทิฏฐิอีกระดับ คือ ส่วนที่เป็นอริยะ หรือโลกุตตระ เป็นความรู้ความเข้าใจหลักอริยสัจของพระอริยบุคคล ผู้ที่ฝึกตนได้บริบูรณ์แล้ว เป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ สัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล[๑๒๖]

ความเห็นหรือทัศนคติต่อโลกต่อสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปในโลกมีผลต่อพฤติกรรมของคน ความเห็นหรือทัศนคติที่ผิดพลาด ทำให้เกิดความสำคัญผิดซึ่งนำไปสู่การกระทำที่ไม่ถูกต้องและผิดพลาดส่งผลให้ได้รับความทุกข์ ส่วนความเห็นหรือทัศนคติที่ถูกต้อง ย่อมทำให้มีพฤติกรรมและการกระทำตลอดทั้งการแสดงออกที่ถูกต้องทั้งต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม ดำเนินชีวิตถูกต้องตามหลักแห่งความดี ยึดมั่นในคุณความดี เชื่อผลของกรรม เคารพ

---

[๑๒๓] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๔.

[๑๒๔] ม.อุ. (บาลี) ๔/๑๓๖/๑๔๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

[๑๒๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๓๗.

[๑๒๖] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๗๓๗.

กฎเกณฑ์ ในระดับสูงขึ้นไป คือ มีทัศนคติต่อโลกมองเห็นโลกและสรรพสิ่งอย่างรู้เท่าทัน ไม่คลาดเคลื่อน ผิดพลาด คือ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายตกอยู่ภายใต้แห่งกฎไตรลักษณ์ คือ เปลี่ยนแปลง ไม่อาจทนอยู่ในภาวะเดิมของตนได้ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงเป็นเพียงการปรุงแต่งขึ้นมาเท่านั้น

สัมมาสังกัปปะ มีคำจำกัดความว่า

๑. ความดำริในการออกจากกาม

๒. ความดำริในการไม่พยาบาท

๓. ความดำริในการไม่เบียดเบียน”[๑๒๗]

สัมมาสังกัปปะ ๒ ระดับ

๑. สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค[๑๒๘]

ความดำริหรือความนึกคิดทั้ง ๓ ประการ ๒ ระดับ คือระดับของปุถุชนที่กำลังฝึกปรือพัฒนาตนเองและระดับอริยะ อันได้แก่ เนกขัมมสังกัปปะ เป็นความนึกคิดที่ปลอดจากโลภะ ไม่หมกมุ่นกับสิ่งที่สนองความอยากต่าง ๆ เป็นความนึกคิดที่เป็นไปเพื่อความเสียสละปราศจากความเห็นแก่ได้เห็นแก่ตัว อพยาบาทสังกัปปะ ความนึกคิดที่ไม่มีความเคียดแค้นชิงชัง เป็นความนึกคิดที่เป็นไปเพื่อความเมตตา ปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข อวิหิงสาสังกัปปะ ความนึกคิดที่ไม่มีการเบียดเบียนทำลาย เป็นความนึกคิดที่เป็นไปเพื่อให้ผู้อื่นพ้นไปจากความทุกข์[๑๒๙]

ความคิดมีอิทธิพลต่อชีวิต พลังความคิดเป็นตัวผลักดันวิถีชีวิต สัมมาสังกัปปะเป็นหลักแม่บทแห่งการคิดเป็นแนวทางสำหรับการคิด เมื่อมีหลักการคิดที่ถูกต้องย่อมส่งผลให้มีวิถีชีวิตที่ถูกต้องด้วย หลักการคิดแบบสัมมาสังกัปปะ คือ ความคิดที่ปราศจากราคะหรือ

---

[๑๒๗]ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

[๑๒๘]ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๒, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๗.

[๑๒๙]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๗๕๐.

โลภะ ปราศจากความเห็นแก่ตัว คิดที่จะเสียสละ ไม่หมกมุ่นติดข้องในกามสุข แต่มุ่งความสุขที่เป็นอิสระไม่ต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ไม่คิดด้วยความเคียดแค้นชิงชัง มุ่งแต่ความปรารถนาดี มีความเมตตาเป็นที่ตั้ง คิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ไม่มุ่งร้ายต่อใคร ๆ การมีความนึกคิดที่ถูกต้องทำให้ปฏิบัติต่อโลกและผู้คนได้อย่างถูกต้อง

๓.๒.๓ ผลที่พึงได้จากการปฏิบัติในไตรสิกขา

การวัดผลตามกระบวนการฝึกพัฒนาตามหลักไตรสิกขาพิจารณาที่ความสามารถในการกำจัดหรือการละสังโยชน์ ซึ่งเป็นต้นตอแห่งความทุกข์ทั้งมวล และในแต่ละขั้นตอนตามกระบวนการฝึกกิเลสจะถูกกำจัดออกไปเรื่อย ๆ จากขั้นหยาบ ๆ ลงลึกจนถึงขั้นละเอียด

ก. ผลที่พึงได้จากการปฏิบัติในอธิสีลสิกขา

กระบวนการฝึกในระดับศีล คือ หลักการฝึกหัดควบคุมความประพฤติทางกาย วาจา ปฏิบัติตนให้เป็นไปตามกรอบของจารีตประเพณี กฎระเบียบทางสังคมและเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพที่สุจริต มีวิถีชีวิตที่สะอาด ย่อมมีชีวิตที่เป็นปกติสุข มีชีวิตที่ไม่ตกต่ำ เรียกว่าเป็นคนที่เข้าสู่กระแสแห่งธรรม ดังพุทธพจน์ในติกนิบาต อังคุตตรนิกายที่ว่า

> ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสม (แก่มรรคผล)ไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัว และมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า

> ภิกษุธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทาน

ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง เธอจึงเป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้[๑๓๐]

จากข้อความตามพุทธพจน์จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงยอมรับได้ หากจะละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบางข้อเพียงแต่ต้องยอมรับและแก้ข้อผิดพลาดเหล่านั้น แต่ทรงยอมรับไม่ได้ หากถึงขั้นล่วงละเมิดในสิกขาบทที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นพระบัญญัติที่ไม่ควรล่วงละเมิด[๑๓๑]

ในขั้นอธิศีลผู้บำเพ็ญได้บริบูรณ์บรรลุเป็นอริยบุคคลได้ ๒ ขั้น คือ โสดาบันและสกทาคามี ในทุติยสิกขาสูตร[๑๓๒] จำแนกพระโสดาบันออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. เอกพีชี หมายถึง พระโสดาบันที่จะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวและจะบรรลุพระอรหัตตผลในภพที่เกิด

๒. โกลังโกละ หมายถึง พระโสดาบันที่จะเกิดอีก ๒ – ๓ ภพแล้วจะบรรลุพระอรหัตตผล

๓. สัตตักขัตตุปรมะ หมายถึง พระโสดาบันที่จะเกิดอีกเพียง ๗ ภพ แล้วจะบรรลุพระอรหัตตผล

พระโสดาบันสามารถละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นตัวตน วิจิกิจฉา ความสงสัยที่จะให้ถึงพระนิพพาน และสีลัพพตปรามาส คือ ความเชื่องมงายประพฤติศีลและวัตรโดยผิดจุดมุ่งหมาย[๑๓๓] สำหรับพระสกทาคามี สามารถละกิเลสได้ ๓ ประการเช่นเดียวกับพระโสดาบันแต่มีความพิเศษกว่าพระโสดาบันที่ระดับของ ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางกว่า

---

[๑๓๐]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๗/๒๒๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓.

[๑๓๑]สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, หน้า ๑๘.

[๑๓๒]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๘/๒๒๖, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

[๑๓๓]วศิน อินทสระ, **โอวาทปาติโมกข์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๙.

ผู้บำเพ็ญอธิศีลสิกขาได้บริบูรณ์ คือมีศีลบริสุทธิ์ ที่เรียกว่า อริยกันตศีล คือ พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ไม่เป็นทาสศีล คือ รู้จักจุดมุ่งหมาย รู้จักจุดประสงค์ และองค์ประกอบแห่งศีล รักษาศีลเพื่อความบริสุทธิ์ของศีล มิได้รักษาศีลเพราะตัณหาและทิฏฐิ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์[๑๓๔] มีจาคะพร้อมบริจาคเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ มีสุตะ ใฝ่ศึกษาธรรมของพระอริยะ มีปัญญารู้และเข้าใจอริยสัจ รู้ไตรลักษณ์

ข. ผลที่พึงได้จากการปฏิบัติในอธิจิตตสิกขา

การศึกษาฝึกปรือในขั้นในอธิจิตตสิกขา มีขอบเขตอยู่ที่การพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตใจ เช่น มีความมุ่งมั่นเพียรพยายามสร้างสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นภายในจิตและรักษา พยายามรักษาสิ่งดีงามเหล่านั้นไว้ และพยายามกำจัดสิ่งไม่ดีงามที่มีอยู่ภายในจิตใจให้หมดไปและระวังป้องกันมิให้สิ่งไม่ดีงามเหล่านั้นเกิดขึ้นมาอีก ในการเพียรพยายามดังกล่าว สติและสัมปชัญญะมีบทบาท สำหรับควบคุมกำหนดและพิจารณาแยกแยะสภาพธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใน(ตัวผู้ปฏิบัติ) และภายนอกตัว (ผู้อื่น) อย่างรู้ชัดและรู้ทัน เป็นจิตที่พร้อมเพื่อปฏิบัติการของปัญญาในการพิจารณาสภาวธรรมให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง[๑๓๕] ดังพุทธพจน์ในติกนิบาต อังคุตตรนิกายที่ว่า

> ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นถือปฏิบัติศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นสสังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอสังขารปรินิพพายี

---

[๑๓๔] สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๔๗/๓๕๓, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๔๗/๕๗๐.

[๑๓๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**, หน้า ๙.

เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอุปหัจจปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นอันตราปรินิพพายี[๑๓๖]

ในขั้นอธิจิตตสิกขาผู้บำเพ็ญได้บริบูรณ์บรรลุเป็นอริยบุคคลขั้นพระอนาคามี เพราะสังโยชน์ ๕ ประการหมดสิ้นไป คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ (ความยินดีหรือติดอยู่ในกามคุณ) และปฏิฆะ (ความขุ่นเคืองขัดข้องภายในใจหรือการกระทบทั่งภายในใจ)[๑๓๗]

อธิจิตตสิกขาที่บำเพ็ญได้บริบูรณ์ คือ มีสมาธิที่ถูกต้องพัฒนาจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพ เป็นจิตที่อยู่ในสภาพที่แข็งแรงมีพลัง สงบราบเรียบใสกระจ่างและควรแก่การงานไม่กระวนกระวายสับสน เร่าร้อน มองเห็นสภาพความเป็นจริงว่าสัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า หมดความลังเลสงสัย เคลือบแคลงในพระรัตนตรัยยึดหลักศีลเพราะเห็นประโยชน์เห็นความมุ่งหมายที่แท้จริงของศีลดำเนินชีวิตตามอริยมรรค กำจัดความกำหนัดในกาม หมดความติดใจในกาม ไม่หงุดหงิดขัดเคือง งุ่นง่านใจ

ค. ผลที่พึงได้จากการทำอธิปัญญาสิกขา

การมีทัศนคติที่ถูกต้องมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าธรรมดาของสังขารทั้งหลาย มีความนึกคิดที่ปราศจากความราคะและโทสะ มีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา วางใจวางท่าทีถูกต้อง ทำให้ปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้อง เมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องเหมาะสม ก็ส่งผลให้จิตใจมีความผ่องใส ไร้ความวิตกกังวล เป็นอิสระมีความสดชื่นเบิกบานแจ่มใสเมื่อจิตผ่องใสสงบนิ่ง ทำให้เกิดปัญญาเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง คือ เห็นกระบวนการเกิดและการดับแห่งทุกข์ เมื่อเห็นและเข้าใจตามเป็นจริงก็วางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นได้ถูกต้อง เกิดภาวะที่เรียกว่าหมดทุกข์ มีความสงบเย็น เป็นอิสระ ดังพุทธพจน์ในติกนิบาต อังคุตตรนิกายที่ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาให้บริบูรณ์ ภิกษุนั้นล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้าง ข้อนั้น

---

[๑๓๖] องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๘/๒๒๖ – ๒๒๘, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

[๑๓๗] สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **ธรรมานุกรม**, หน้า ๔๕๐.

เพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและการออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน[๑๓๙]

สรุปผลที่พึงได้ในกระบวนการฝึกพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขา

ความบริบูรณ์ในอธิสีลสิกขา คือ ความเป็นผู้มีพฤติกรรมทางวาจา ทางกาย และอาชีวะที่ถูกต้อง สมบูรณ์ด้วยปาฏิโมกข์สังวร มีอาจาระที่งดงามและมีวิถีชีวิตเลี้ยงชีวิตด้วยงานสุจริต

ความบริบูรณ์ในอธิจิตตสิกขา คือ ความเป็นผู้มีจิตที่สงัดสงบจากกามและบาปอกุศลธรรม มีภาวะจิตแน่วแน่และหนักแน่นไม่คลอนแคลนหวั่นไหว จิตอยู่ในภาวะที่ปราศจากทุกข์และสุข มีสติสมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์แห่งองค์มรรคทั้ง ๓ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติและสัมมาสมาธิ

ความบริบูรณ์ในอธิปัญญา คือ มีปัญญาหยั่งเห็นความเกิดและความดับแห่งทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ ปฏิปทาเพื่อความดับทุกข์ทั้งมวล หยั่งเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ด้วยปัญญาบริสุทธิ์และสะอาดไม่ถูกชักด้วยกิเลส ตัณหาอุปาทาน กำจัดกิเลสเครื่องผูกใจขั้นละเอียดลึก คือ ละความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หมดความพอใจในรสแห่งความสุขของสมาธิขั้นรูปฌาน ละความติดใจในอรูปฌาน ละความปรารถนาในอรูปภพ หมดความถือตัวสำคัญตนเป็นนั่นเป็นนี่ มีจิตที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ว้าวุ่น มีความรู้จริง รู้เท่าทันสภาวะ เข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล คือรู้ในอริยสัจ สมบูรณ์พร้อมด้วยองค์มรรค ๒ ข้อ คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ

จะเห็นได้ว่าการฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาอันเป็นกระบวนการฝึกหรือการศึกษาซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้มนุษย์ละกิเลสสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองนั่นเอง หมายถึงว่าเมื่อบุคคลฝึกอบรมพัฒนาตนตามหลักศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว วัดผลได้ด้วยความสามารถใน

---

[๑๓๙]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๘/๒๒๖ – ๒๒๘, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

การละกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์ มี ๑๐ ข้อ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์เบื้องต่ำ กิเลสขั้นหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ มี ๕ ประการ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ หมายถึงสังโยชน์เบื้องสูง เป็นกิเลสขั้นละเอียดมาก เป็นไปในภพเบื้องสูง มี ๕ ประการ[๑๓๙]

เมื่อทำให้บริบูรณ์ในอธิสีลสิกขาสามารถละกิเลสได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นตัวตนเที่ยงแท้ยั่งยืน) วิจิกิจฉา (ความสงสัยในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดรวมทั้งกรรมดี กรรมชั่วว่ามีผลจริงหรือไม่) และคลายการยึดมั่นในศีลพรต (สีลัพพตปรามาส) รวมทั้งมีราคะ โทสะ โมหะเบาบาง

เมื่อทำให้บริบูรณ์ในอธิจิตตสิกขา สามารถละกิเลสได้อีก ๒ อย่าง คือ กามราคะ (ความกำหนัดในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) และปฏิฆะ(ความขัดเคืองใจ)

เมื่อทำอธิปัญญาให้บริบูรณ์สามารถละกิเลสขั้นละเอียดมาก ๕ ประการ คือ รูป - ราคะ (ความปรารถนาคืออยากเกิดในรูปภพ) อรูปราคะ (ความปรารถนาคืออยากเกิดในอรูป - ภพ) มานะ (ความถือตัว) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่านแห่งจิต)และอวิชชา ซึ่งพอถึงขั้นนี้ผู้ปฏิบัติมีภาวะจิตที่ปลอดโปร่ง เป็นอิสระจากกิเลสทั้งหมด มีชีวิตและจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบ อย่างแท้จริง

ไตรสิกขา เป็นกระบวนธรรมเพื่อการพัฒนาฝึกปรือมนุษย์รอบด้าน คือ ทั้งด้านพฤติกรรมภายนอก อันได้แก่ พฤติกรรมทางกายและทางวาจา และด้านใน คือ การฝึกอบรมพัฒนาจิตใจมีความมั่นคง หนักแน่น เข้มแข็งและให้เจริญด้วยคุณธรรมต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือความหลุดพ้นจากทุกข์ ได้แก่ นิพพาน

การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการฝึกปฏิบัติที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไป เป็นการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายกว่าเข้าไปหาส่วนที่ยากและลึกซึ้งกว่า เมื่อแรกเริ่ม การฝึกอาศัยความเห็นชอบหรือความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ คือ การเข้าใจปัญหาหรือมองโลกและชีวิต

---

[๑๓๙] พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓), หน้า ๒๑๐.

ตามความเป็นจริง ขั้นศีลเป็นฐานแก่การฝึกส่วนละเอียดภายใน เตรียมความพร้อมที่ฝึกขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น และเมื่อฝึกขั้นจิตและปัญญา ก็ส่งผลกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก คือ มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลเป็นไปโดยปกติธรรมดา ไม่ฝืนใจหรือตั้งใจคอยควบคุมรักษา คิดแก้ปัญหาและทำกิจต่าง ๆ ด้วยปัญญา ดังนั้น เมื่อฝึกตลอดทั้งกระบวนธรรมแห่งสิกขาแล้ว การดำเนินชีวิตทั้งหมดก็กลายเป็นกระบวนของมรรคสอดคล้องกันทั้งภายนอกภายใน[๔๐]

ในกระบวนการฝึกปรือตามหลักไตรสิกขาผลที่ได้ย่อมแตกต่างกันไปผู้ทำได้ เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จบริบูรณ์[๔๑] บางคนได้เพียงความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้เห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง บางคนได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน บางคนไม่ได้ทั้งความสงบแห่งจิตภายในและปัญญาอันยิ่ง บางคนได้ทั้งความสงบแห่งจิตภายในและปัญญาอันยิ่งด้วย[๔๒] ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ของแต่ละบุคคล เช่น ความเพียรพยายาม ระดับสติปัญญา กรรมและผลของกรรม

๓.๓ บัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มีความหมายตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้น คือ ระดับโลกียะ อันได้แก่ การเข้าใจในหลักธรรมจนกระทั่งสามารถนำหลักธรรมเหล่านั้นมาประพฤติปฏิบัติตามได้อย่างเหมาะสมถูกต้องเพื่อประโยชน์และความสุขของชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต และในความหมายที่สูงขึ้นไป คือ บรรลุธรรมในระดับมรรคผลระดับโลกุตระ อันเป็นการบรรลุธรรมตามกระบวนการฝึกพัฒนาตามหลักไตรสิกขาที่สัมพันธ์กับการลดปริมาณของกิเลสลง ดังนั้น การบรรลุธรรมก็คือ ความเข้าใจในหลักธรรมและนำหลักธรรมเหล่านั้นมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตจนถึงขั้นสามารถกำจัดกิเลสซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งมวลได้

---

[๔๐]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๙๑๖.

[๔๑]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๘/๒๒๖ – ๒๒๘, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๗.

[๔๒]องฺ.ติก. (บาลี) ๒๑/๙๓/๑๐๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๑.

ก่อนอื่นผู้วิจัย ขอทำความเข้าใจอีกครั้งหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาให้คำจำกัดความของบัณเฑาะก์ไว้ คือ คนที่ไม่ปรากฏว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ชายที่ถูกตอน และชายมีราคะกล้าประพฤตินอกรีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้ทำเช่นนั้นบ้าง[๑๔๓] ในความหมายนี้ ครอบคลุมถึงพฤติกรรมรักร่วมเพศชาย ผู้วิจัยได้นำประวัติของพระเถระรูปหนึ่ง คือพระโสเรยยเถระ ซึ่งตามประวัติของท่าน มีเนื้อหาในบางประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นว่า อาจทำให้เกิดความเข้าใจสับสนได้

ในอรรถกถาธรรมบท บันทึกประวัติของพระโสเรยยะเถระว่า ท่านเป็นลูกเศรษฐีคนหนึ่ง ในโสไรยนคร(มีภรรยาและมีบุตร ๒ คน) วันหนึ่งได้เดินทางโดยยานพาหนะกับสหายคนหนึ่งเพื่อไปอาบน้ำ ในระหว่างทางได้เห็นพระมหากัจจายนเถระเดินบิณฑบาตอยู่ โสเรยยะเห็นรูปร่างผิวพรรณของพระเถระเกิดความพึงพอใจและคิดอยู่ในใจว่า พระเถระรูปนี้ช่างสวยงามจริงหนอ ควรที่จะเป็นภรรยาของเราหรือไม่ก็ภรรยาของเราน่าจะมีผิวพรรณสวยงามเช่นนี้ เพียงแค่จินตนาการเท่านี้เอง เพศของท่านกลับจากเพศชายกลายเป็นเพศหญิงทันที ต่อมาได้แต่งงานกับลูกเศรษฐีชาวเมืองตักกสิลาจนกระทั่งมีบุตร ๒ คน ภายหลังเกิดความสำนึกได้จึงไปขอขมาให้พระเถระยกโทษ เพียงแต่พระเถระเอ่ยปากยกโทษให้เท่านั้นเพศหญิงก็กลับกลายเป็นเพศชายดังเดิม ด้วยมองเห็นผลกรรมนี้เองท่านจึงขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด[๑๔๔]

จากกรณีของท่านพระโสเรยยเถระจะเห็นได้ว่าจินตนาการต่อพระมหากัจจายนะนั้น ท่านเพียงแต่สร้างเงื่อนไขขึ้นในใจหรือจินตนาการสมมติให้พระเถระเป็นผู้หญิง ความพึงพอใจของท่านอยู่ที่สมมติให้พระเถระเป็นผู้หญิงมิใช่ผู้ชาย จึงกล่าวได้ว่า โสเรยยมานพ ไม่ใช่รักร่วมเพศหรือบัณเฑาะก์แต่เป็นคนกลับเพศ ซึ่งเกิดขึ้นทันทีทันใด ในส่วนการบรรลุอรหันต์ท่านก็บรรลุในภาวะเพศชาย

ประเด็นต่อมา คือ ความสามารถในการบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์ ในอาวรณตา - สูตร[๑๔๕] มีบุคคลจำนวนหนึ่ง ที่ไม่สามารถบรรลุหรือก้าวลงสู่อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ คือ

---

[๑๔๓]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๓๕.

[๑๔๔]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๓๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๑๔๕]องฺ.ฉกฺก. (บาลี) ๒๒/๘๖/๑๐๔, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘๖/๖๑๐.

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้น

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น

๔. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา

๕. เป็นผู้ไม่มีฉันทะ

๖. เป็นผู้มีปัญญาทราม

บุคคล ๖ ประเภทข้างต้นนี้ ถือว่าเป็นอภัพบุคคล[๑๔๖] ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายขยายให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า หมายถึง บุคคลเหล่านี้ คือ

๑. ผู้ที่มีกรรมเป็นเครื่องกั้นหรืออุปสรรค หมายถึงผู้ที่ประกอบอนันตริยกรรม ๕ อย่าง[๑๔๗]

๒. ผู้ที่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น หมายถึง บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ[๑๔๘] คือ มีความเชื่อว่าสัตว์วิญญาณ หรือชีวาตมันมีความเที่ยงแท้ไม่ดับสลาย อันเป็นความเชื่อที่ขัดแย้งกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าบุคคลกลุ่มนี้เมื่อมีความเห็นที่ขัดแย้งกับหลักพระพุทธศาสนาทำให้ขาดศรัทธาความเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาด้วย

๓. ผู้ที่มีวิบากเป็นเครื่องกั้น หมายถึง ผู้ที่ถือกำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์เพราะผลแห่งอกุศลกรรม[๑๔๙] หรือปฏิสนธิที่ปราศจากกุศลเหตุ ๓ ประการ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (อกุศลวิบากปฏิสนธิหรือเหตุกปฏิสนธิ) ได้แก่ ปฏิสนธิของสัตว์ดิรัจฉาน และทุกเหตุกปฏิ - สนธิ หมายถึงปฏิสนธิที่ปราศจากอโมหะเหตุ ได้แก่ ปฏิสนธิของมนุษย์บางจำพวก เช่น พวกที่บอดใบ้ แต่กำเนิด รวมถึงบัณเฑาะก์ด้วย[๑๕๐]

---

[๑๔๖]อภิ.ปุ. (บาลี) ๓๖/๑๒/๑๒๐, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๒/๑๕๑.

[๑๔๗]องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๘๖/๑๕๕.

[๑๔๘]องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๘๖/๑๕๕.

[๑๔๙] อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๒/๔๒.

[๑๕๐]ดูใน พระอนุรุทธาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหบาลี แปล และ อภิธัมมัตถวิภาวินี**, หน้า ๒๘๑.

๔. ผู้ที่มีปัญญาทราม ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า หมายถึง ปทปรมบุคคล ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หมายถึงบุคคลที่ฟังไว้มาก แสดงไว้มาก และพูดไว้มาก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมในชาตินี้ คือไม่สามารถที่จะบำเพ็ญฌาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้[๑๕๑] บุคคลที่ไม่มีสติปัญญาพอที่จะศึกษาให้เข้าใจในหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ ส่วนหนึ่งเพราะขาดฉันทะความพอใจใคร่ศึกษานั่นเอง

มิลินทปัญหาได้จำแนกแยกแยะให้เห็นละเอียดไปอีกเป็น ๑๖ จำพวก คือ[๑๕๒]

๑. บุคคลผู้เกิดในดิรัจฉานแม้ปฏิบัติดีแล้ว

๒. บุคคลผู้เกิดในเปตวิสัย

๓. บุคคลผู้มิจฉาทิฏฐิ

๔. บุคคลโกง

๕. บุคคลผู้ฆ่ามารดา

๖. บุคคลผู้ฆ่าบิดา

๗. บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์

๘. บุคคลผู้ทำลายสงฆ์

๙. บุคคลผู้ทำโลหิตให้ห้อขึ้นในพระกายแห่งพระพุทธเจ้า

๑๐. บุคคลผู้ลักสังวาส

๑๑. บุคคลผู้หลีกไปสู่ลัทธิแห่งเดียรถีย์

๑๒. บุคคลผู้ประทุษร้ายนางภิกษุณี

---

[๑๕๑] องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๕๓, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

[๑๕๒] มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๐๒.

๑๓. บุคคลผู้ต้องครุกาบัติสิบสาม อันใดอันหนึ่งแล้วไม่อยู่กรรม

๑๔. บัณเฑาะก์ (แม้ปฏิบัติดีแล้ว)

๑๕. อุภโตพยัญชนก (แม้ปฏิบัติดีแล้ว)

๑๖. มนุษย์ยังเด็กอยู่มีอายุต่ำกว่าเจ็ดปี

จะเห็นได้ว่าในพระสูตรพระพุทธองค์ตรัสไว้ในลักษณะกว้างมาก ตรัสถึงอุปสรรคที่เป็นธรรมล้วน ๆ เป็นกลาง ๆ ว่า ได้แก่บุคคลที่ประกอบด้วย กิเลส กรรมและวิบากที่เป็นเครื่องกั้น และคนที่ไร้สติปัญญา ไม่จำเพาะเจาะจงถึงบุคคลเพศใดเพศหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ในคัมภีร์อรรถกถา ได้ขยายความให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้นว่าได้แก่บุคคลจำพวกใดบ้าง

กล่าวโดยสรุปแล้ว การบรรลุธรรม หมายถึงการการเข้าใจในหลักธรรมตั้งแต่ในระดับต้น ๆ คือในระดับพื้นฐานและสามารถนำหลักธรรมทั้งหลายไปปฏิบัติเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิตประจำวัน จนกระทั่งถึงขั้นสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล เป็นบุคคลในอุดมคติตามหลักของพระพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตที่สะอาด สงบ สว่าง เป็นอยู่อย่างมีอิสรภาพจากกิเลส หลักไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย หลักการฝึกอบรมพัฒนามนุษย์ ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรมภายนอก ด้านจิตและด้านปัญญา พระพุทธศาสนามีหลักความเชื่อที่เป็นพื้นฐานว่า มนุษย์มีศักยภาพอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า “โพธิ” ซึ่งหมายถึง ปัญญาเครื่องตรัสรู้ อันเป็นเครื่องยืนยันว่าหากมนุษย์ได้รับการฝึกอบรมพัฒนาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็สามารถบรรลุถึงภาวะของความไร้ทุกข์ได้ อย่างไรก็ดี ในกระบวนการฝึกตามหลักไตรสิกขานั้น การที่ผู้ฝึกจะบรรลุถึงมรรคผลได้นั้น ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสี่ประการ คือ ต้องเป็นผู้ที่ไม่มีกรรมเป็นเครื่องกั้น ต้องเป็นผู้ที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น ต้องเป็นผู้ที่ไม่มีวิบากเป็นเครื่องกั้น และต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี การถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์พุทธศาสนาถือว่า เกิดมาด้วยวิบากที่เป็นเครื่องกั้นซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม บัณเฑาะก์จึงเป็นบุคคลที่ไม่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้บรรลุมรรคผลได้ในชีวิตนี้ จะอย่างไรก็ตาม เรื่องราวของบัณเฑาะก์ซึ่งปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎกบอกให้รู้ว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเคยอนุญาตให้บัณเฑาะก์เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา (ถึงแม้ว่า ภายหลังทรงไม่อนุญาตก็ตาม) เป็นการยืนยันได้อย่างหนึ่งว่าพระพุทธองค์เห็นว่าบัณเฑาะก์มีศักยภาพและมีโอกาสที่จะฝึกพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดได้เพียงแต่ต้องสร้างเสริมประสบการณ์และสั่งสมอุปนิสัยอีกระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น

บทที่ ๔

อุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยต้องการทราบว่า ในเพศแห่งบัณเฑาะก์ อกุศลกรรมในอดีตยังจะตามให้ผลอีกนานเพียงใด อุปนิสัยอันเป็นทุนทางปัญญาที่เก็บสั่งสมไว้ในอดีตจะให้ผลเมื่อใด การบำเพ็ญกุศลกรรมในปัจจุบันก่อเกิดเป็นอุปนิสัยให้บัณเฑาะก์บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดในอนาคตได้หรือไม่

พระพุทธศาสนาถือว่าจุดประสงค์สำคัญของชีวิตคือการพัฒนาศักยภาพในตัวเองให้เต็มเปี่ยม สังสารวัฏคือระยะเวลาสำหรับบทเรียน ประสบการณ์และการเก็บสั่งสมทุนทางปัญญาเพื่อเป็นปัจจัยสำหรับบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด การบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาจึงต้องผ่านการเก็บสั่งสมบ่มเพาะอุปนิสัยมาชั่วระยะเวลาหนึ่ง พุทธสาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดได้ด้วยอาศัยคุณธรรมความดีที่เก็บสั่งสมไว้ ผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยสำคัญสำหรับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาคืออุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต

๔.๑ ความสำคัญของอุปนิสัย

อุปนิสัยเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งต่อการบรรลุธรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา มีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่ได้บรรลุถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ในระดับต้นๆ จนกระทั่งถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด ก็ด้วยอาศัยอุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่ออุปนิสัยของคนที่พระองค์จะทรงไปโปรดเป็นลำดับแรก ๆ พิจารณาได้จากการพิจารณาตรวจดูสัตว์โลก เป็นพุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงละพุทธกิจประการหนึ่งในพุทธกิจ ๕ ประการ ในแต่ละวัน คือ ทรงตื่นมาในตอนเช้ามืดและใช้เวลาในช่วงนั้น พิจารณาว่าในวันรุ่งขึ้นจะเสด็จไปเทศน์ให้ผู้ใดฟัง ซึ่งสำนวนบาลีมีว่า ทรงแผ่ข่ายคือพระญาณตรวจดูเวเนยยสัตว์ที่มีอุปนิสัยพอที่จะโปรดได้ ซึ่งหลักการที่ทรง

ใช้พิจารณา คือ เหล่าสัตว์นั้นอยู่ในฐานะที่พอแนะนำได้ อันหมายถึงผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ มีกุศลมูลอันหนาแน่นแล้ว มีความปรารถนาซึ่งได้ทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าแต่

บทที่ ๔
อุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยต้องการทราบว่า ในเพศแห่งบัณเฑาะก์ อกุศลกรรมในอดีตยังจะตามให้ผลอีกนานเพียงใด อุปนิสัยอันเป็นทุนทางปัญญาที่เก็บสั่งสมไว้ในอดีตจะให้ผลเมื่อใด การบำเพ็ญกุศลกรรมในปัจจุบันก่อเกิดเป็นอุปนิสัยให้บัณเฑาะก์บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดในอนาคตได้หรือไม่

พระพุทธศาสนาถือว่าจุดประสงค์สำคัญของชีวิตคือการพัฒนาศักยภาพในตัวเองให้เต็มเปี่ยม สังสารวัฏคือระยะเวลาสำหรับบทเรียน ประสบการณ์และการเก็บสั่งสมทุนทางปัญญาเพื่อเป็นปัจจัยสำหรับบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด การบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาจึงต้องผ่านการเก็บสั่งสมบ่มเพาะอุปนิสัยมาชั่วระยะเวลาหนึ่ง พุทธสาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดได้ด้วยอาศัยคุณธรรมความดีที่เก็บสั่งสมไว้ ผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยสำคัญสำหรับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาคืออุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต

๔.๑ ความสำคัญของอุปนิสัย

อุปนิสัยเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งต่อการบรรลุธรรมตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา มีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาเป็นจำนวนมากที่ได้บรรลุถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ในระดับต้นๆ จนกระทั่งถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด ก็ด้วยอาศัยอุปนิสัยที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีต

พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่ออุปนิสัยของคนที่พระองค์จะทรงไปโปรดเป็นลำดับแรก ๆ พิจารณาได้จากการพิจารณาตรวจดูสัตว์โลก เป็นพุทธกิจที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงละ พุทธกิจประการหนึ่งในพุทธกิจ ๕ ประการในแต่ละวัน คือ ทรงตื่นมาในตอนเช้ามืดและใช้เวลาในช่วงนั้น พิจารณาว่าในวันรุ่งขึ้นจะเสด็จไปเทศน์ให้ผู้ใดฟัง ซึ่งสำนวนบาลีมีว่า ทรงแผ่ข่ายคือพระญาณตรวจดูเวเนยยสัตว์ที่มีอุปนิสัยพอที่จะโปรดได้ ซึ่งหลักการที่ทรง

ใช้พิจารณา คือ เหล่าสัตว์นั้นอยู่ในฐานะที่พอแนะนำได้ อันหมายถึงผู้ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ "ความพรั่งพร้อมและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ อินทรีย์ ๕ เต็มบริบูรณ์ก็เป็นพระอรหันต์ อินทรีย์ ๕ อ่อนกว่านั้นก็เป็นพระอนาคามี อ่อนกว่านั้นเป็นพระโสดาบัน ประเภทธัมมานุสารี อ่อนกว่านั้นเป็นพระโสดาบันประสัทธานุสารี เป็นต้น"[๑] มีกุศลมูลอันหนาแน่นแล้ว มีความปรารถนาซึ่งได้ทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน ดังนั้น การตรวจดูอุปนิสัย ก็คือ การพิจารณาศักยภาพและความพร้อมทั้งสภาพทางด้านสติปัญญาและสภาพจิตใจ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ราชกุมาร อาตมภาพดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน..."[๒]

การตรวจโลกโดยการใช้ข่ายคือพระญาณของพระพุทธเจ้าทรงทำใน ๒ วาระ คือ เวลาใกล้รุ่งและเวลาเย็น ถ้าเป็นเวลาใกล้รุ่งทรงเริ่มต้นจากขอบปากแห่งจักรวาฬ แล้วมาสิ้นสุดที่คันธกุฎี หากเป็นเวลาเย็นทรงเริ่มต้นจากคันธกุฎีมุ่งต่อไปที่ภายนอก[๓] การสำรวจตรวจดูสัตว์โลกของพระพุทธองค์ ขอเพียงมีอุปนิสัย ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในสภาพใดก็ตาม พระองค์ไม่ทรงละเลย อย่างกรณีของพระปูติคัตตติสสเถระซึ่งอยู่สภาพที่ป่วยหนัก อยู่ในช่วงวาระสุดท้ายของชีวิต พระพุทธองค์ทรงไปพยาบาลให้สภาพร่างกายและจิตใจของพระเถระที่ป่วยหนักให้อยู่ในสภาพพร้อมที่สุด แล้วจึงแสดงธรรมจนกระทั่งพระเถระนั้นบรรลุพระอรหัตตผลพร้อมกับปรินิพพาน[๔]

ในบางกรณีพระพุทธองค์ทรงตรวจอุปนิสัยของเวเนยยสัตว์เพื่อเลือกเฟ้นธรรมที่จะแสดงให้เหมาะกับผู้ฟัง อย่างเช่นกรณีของกุฎุมพีมหาปาละ ดังมีเนื้อความว่า "พระศาสดาทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพีมหาปาละแล้ว เมื่อทรงแสดงธรรม ได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศทานกถา สีลกถา สัคคกถา และอานิสงส์ในเนกขัมมะ"[๕]

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),พุทธธรรม, หน้า ๘๗๖.

[๒]ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๐/๓๒๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๐/๔๑๑.

[๓]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๔]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๕]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๗ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

๔.๒ ความหมายของอุปนิสัย

ในอรรถกถาธรรมบทแสดงอุปนิสัยไว้หลายนัย โดยเน้นไปที่คุณสมบัติของบุคคลที่พระพุทธองค์จะเสด็จไปโปรด หรือผู้เหมาะสมหรือสมควรที่พระพุทธองค์จะทรงไปโปรดด้วยพระองค์เอง อุปนิสัยเป็นเหมือนกับทุนทางปัญญาที่ได้เก็บสั่งสมไว้แล้วมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน อุปนิสัยที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทพอจะประมวลได้ ดังนี้

๑. อุปนิสัย แสดงถึงศักยภาพในการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดคือ อรหันตตผล เช่น เรื่องจิตตหัตถเถระ[๖] ตามประวัติกล่าวว่า พระจิตตหัตถเถระบวชและสึกถึง ๖ ครั้ง พอในครั้งที่ ๗ มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความสลดใจในความไม่เที่ยงแท้จีรังยั่งยืนของชีวิต คือ ได้พบเห็นกิริยาอาการหลับนอนของภรรยาของตนเองในขณะนอนหลับ ผ้านุ่งหลุดลุ่ย น้ำลายไหลออกจากปาก นอนกรนเสียงดังครืด ๆ ปากอ้า กัดฟัน เกิดธรรมสังเวชพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแท้ของร่างกายสังขาร แล้วเดินบ่นกับตัวเอง จนกระทั่งบรรลุโสดาปัตติผล จึงไปขอให้พระภิกษุบวชให้และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด ประวัติของพระจิตตหัตถเถระแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอุปนิสัยได้ว่า เมื่อมีเกิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์เอื้ออำนวยแล้วศักยภาพที่มีอยู่ก็จะแสดงผลออกมาในที่สุด

๒. อุปนิสัย แสดงถึงศักยภาพในการบรรลุธรรมขั้นต้น ปรากฏในเรื่องเมณฑก - เศรษฐี ตามเนื้อเรื่องกล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปในอังคุตตราปถชนบท เพราะทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโสดาปัตติผลของคน ๖ คนเหล่านี้ คือ (๑) เมณฑกเศรษฐี (๒) นางจันทปทุมา ซึ่งเป็นภรรยาของเมณฑกเศรษฐี (๓) บุตรชายของเมณฑกะชื่อธนัญชัยเศรษฐี (๔) หญิงสะใภ้ชื่อนางสุมนเทวี (๕) หลานสาวชื่อวิสาขา (๖) ทาสชื่อปุณณะ[๗]

๓. อุปนิสัยที่แสดงความหมายเพียงแค่การทำความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ปรากฏในเรื่องมัฏฐกุณฑลี ตามคัมภีร์กล่าวว่ามัฏฐกุณฑลีมานพป่วยด้วยโรคอย่างหนึ่ง อยู่ในช่วงระยะสุดท้ายของชีวิต ในเช้าตรู่วันนั้น มัฏฐกุณฑลีปรากฏในข่ายคือพระญาณของพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าเพียงแค่เสด็จเดินผ่านไปโดยไม่ตรัสธรรมใดๆ เลยเพราะในขณะนั้น

---

[๖] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๐๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๗] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๔๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

มัฏฐกุณฑลีป่วยหนักมากแล้ว ผลจากการได้เห็นและทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าทำให้มัฏฐกุณฑลีมานพไปเกิดเป็นเทวดา[๘]

สำหรับความหมายและความสำคัญของอุปนิสัยมีคำอธิบายดังนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ให้ความหมายว่า "อุปนิสัย มาจากศัพท์บาลี ว่า อุปนิสฺสโย หมายถึง ธรรมเป็นที่เข้าไปอาศัย ฉันทะเป็นที่นอนอาศัย"[๙]

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า

> อุปนิสัย บาลีว่า อุปะนิโส หรือ อุปปะนิโส หรือ อุปนิสฺสย หมายถึง ความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน เช่น ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปเทศน์โปรดผู้ใดจะต้องพิจารณาถึงอุปนิสัยของผู้นั้นก่อน, ความประพฤติที่เคยชินจนเกือบเป็นนิสัย เช่น นักเรียนคนนี้มีอุปนิสัยดี[๑๐]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า "อุปนิสัย คือ ความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน, ความดีที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นอยู่ในจิต, ธรรมที่เป็นเครื่องอุดหนุน"[๑๑]

พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ ให้ความหมายว่า

> อุปนิสัย หมายถึง "แววของจิต" หรือนิสัยที่ซับซ้อนอยู่ในใจมานานจนเข้าไปปรากฏอยู่ในจิต การศึกษาเล่าเรียน การบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็ขึ้นอยู่กับอุปนิสัย คนบางคนอุปนิสัยยังไม่แก่กล้าพอ ถึงพระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดก็ไม่ได้บรรลุธรรม บางคนพระพุทธองค์ต้องรอเป็นเวลานาน ๆ เพื่อให้อุปนิสัยแก่กล้าแล้วจึงเสด็จไปโปรด[๑๒]

---

[๘] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๙] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๕.

[๑๐] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมี บุคส์ พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๘๖.

[๑๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๒๙.

บรรจบ บรรณรุจิ ให้ความความหมายว่า "อุปนิสัย คือ ความประพฤติดีที่สะสมไว้เป็นความเคยชินและมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดในชาติปัจจุบัน"[๑๓]

วศิน อินทสระ ให้ความหมายว่า

> อุปนิสัย หมายถึง ความเคยชินในอดีต ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ของชีวิตที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร และความสมบูรณ์ของอุปนิสัยจะเกิดขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อได้มีโอกาสเกิดเป็นเพศต่าง ๆ มาแล้วสลับกัน และเมื่อมนุษย์บรรลุถึงวิวัฒนาการขั้นสูงสุด อุปนิสัยก็จะสมบูรณ์แบบ คือ มีพร้อมทั้งลักษณะหญิงและชายผสมกลมกลืนกันอยู่ในคน ๆ เดียว เช่นความอ่อนโยน (ลักษณะหญิง)ความแข้มแข็ง(ลักษณะชาย) เป็นต้น[๑๔]

ดังนั้น อุปนิสัย จึงหมายถึง ความประพฤติ หรือคุณความดีที่เคยประพฤติมาในอดีตจนฝังแน่นอยู่ภายใจจิต ซึ่งมีความหมาย ๒ ประการ คือ ความประพฤติทางกายวาจา อันได้แก่ การแสดงออกทางกายและวาจาอันเป็นเอกลักษณ์หรือบุคคลิกเฉพาะตัวของผู้นั้น เรียกว่า วาสนาเป็นประการที่หนึ่ง และประการที่สอง คือ คุณธรรมภายในจิตใจหรือศักยภาพที่มีอยู่ภายในตัวของคนแต่ละคน ที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นฐานภายใน

๔.๓ อุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์

การถือกำเนิดเป็นมนุษย์ เป็นโอกาสที่หาได้ยากอย่างยิ่ง และการได้เกิดเป็นมนุษย์ถือว่าเกิดขึ้นมาได้ด้วยอำนาจคุณงามความดีที่เคยกระทำไว้ในอดีต การถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์ในชาติปัจจุบัน ถึงแม้ว่าหมดโอกาสในการเข้าถึงจุดหมายระดับมรรคผลก็ตาม แต่ก็ควรใช้โอกาสนี้พัฒนาศักยภาพของตนสั่งสมเป็นอุปนิสัยเพื่อเป็นต้นทุนไว้สำหรับอนาคต พุทธสาวกและพุทธสาวิกาบางคนเคยเกิดเป็นบัณเฑาะก์แต่ก็ไม่ท้อแท้สิ้นหวัง อาศัยโอกาสอันดีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วพยายามพัฒนาตนให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด

---

[๑๒]พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์, **พุทธวิธีครองใจคน**, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊ค, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๗.

[๑๓]บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐๐.

[๑๔]วศิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๓), หน้า ๙๔.

การถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์ เป็นผลของวิบากกรรมในอดีตอย่างหนึ่ง การเกิดมาพร้อมชีวิตที่เป็นวิบากกรรมในอดีตในเพศของบัณเฑาะก์นั้น หากพิจารณาในแง่ศักยภาพด้านสติปัญญาเพื่อการเข้าถึงหรือบรรลุมรรคผล จัดอยู่ในกลุ่มบุคคลปทปรมะ (มีระดับสติปัญญาเพียงแค่รับรู้และเข้าใจหลักธรรมในขั้นพื้นฐาน) พระพุทธศาสนาถือเป็นลักษณะด้อยอย่างหนึ่ง เรียกว่า “อภัพบุคคล”

การถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์ในชาติปัจจุบันยังไม่ใช่เป็นการสิ้นสุดของกระบวนการให้ผลของอกุศลกรรม แต่เป็นการถือกำเนิดในฐานะอภัพบุคคลชาติสุดท้าย หมายความว่า หลังจากพ้นจากชาติที่ถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์แล้ว ในชาติถัดไปหากเกิดเป็นมนุษย์จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม ถ้าในชีวิตนั้นมีคำสอนของพระพุทธศาสนาก็มีโอกาสที่จะบรรลุธรรมเบื้องสูงได้ ดังปรากฏในประวัติของพุทธสาวก ๒ ท่าน ดังนี้ คือ

มหานารทกัสสปชาดก[๑๕] มีคำบรรยายประวัติในอดีตชาติของพระอานนท์เถระว่า ในชาติที่ท่านถือกำเนิดเป็นพระนางรุจาราชธิดาของพระเจ้าอังคติซึ่งมีความสามารถระลึกอดีตชาติได้ ๗ ชาติและอนาคตชาติอีก ๗ ชาติ นางได้เล่าว่าในชาติที่ ๗ ในอดีตเคยเกิดเป็นบุตรนายช่างทองในแคว้นมคธ ได้ละเมิดศีลกาเมสุมิจฉาจาร คือเป็นชู้กับภรรยาของชายอื่น เพราะอกุศลกรรมนั้นทำให้ต้องหมกไหม้ในโรรุวนรกเป็นเวลานาน พ้นจากนรกมาเกิดเป็นลาถูกตอน หลังจากนั้นได้ถือชาติเป็นลิงตัวผู้แต่ก็ถูกนายฝูงขบกัดลูกอัณฑะ ต่อมาถือชาติเป็นโคถึกก็ถูกตอนอีก แล้วมาถือชาติเป็นกะเทย จากนั้นได้โอปาติกะเป็นนางอัปสรในชั้นดาวดึงส์ ครั้นจุติจากดาวดึงส์ได้ถือชาติเป็นหญิง และยังได้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะโอปาติกะเป็นเทวดาบ้าง ถือกำเนิดเป็นมนุษย์บ้างอีก ๖ ชาติ การที่ต้องเวียนว่ายในวัฏสงสารนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งการประพฤติผิดทางเพศ

ในบางชาตินางได้เกิดในตระกูลมี่มั่งคั่งมีโอกาสได้คบหามิตรสหายดี เป็นบัณฑิตบ้าง เป็นพหูสูตบ้าง สหายเหล่านั้นได้แนะนำให้ตั้งตนอยู่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีโอกาสได้รักษาอุโบสถศีล ซึ่งกรรมดีเหล่านั้นถึงแม้จะยังไม่ให้ผลในชาตินั้นก็ตาม แต่ก็ถูกเก็บสั่งสมเป็นอุปนิสัยเหมือนขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้น้ำและมีโอกาสให้ผลในชาติที่เกิดเป็นพระอานนท์ ซึ่ง

---

[๑๕] ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๒๖๐ - ๑๒๘๔/๒๕๖ – ๒๕๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๖๐ – ๑๒๘๔/๓๗๗ - ๓๘๐.

มีความสามารถพิเศษหลายอย่างเป็นต้นว่า มีความจำที่ดีเลิศ และเป็นคนที่มีความรู้มากที่เรียกว่าพหูสูต เป็นต้น

มีคำบรรยายประวัติพระอิสิทาสีเถรีว่า[๖] ในชาติที่นางบังเกิดเป็นลูกเศรษฐีในเมืองอุชเชนี พอเจริญวัยได้แต่งงานกับลูกเศรษฐีที่มีฐานะเสมอกันคนหนึ่ง แต่ก็ถูกสามีทอดทิ้งไป ต่อมาได้แต่งงานกับลูกชายเศรษฐีที่มีฐานะร่ำรวยน้อยกว่าสามีคนแรก แต่ก็ถูกสามีคนที่สองขับไล่ออกจากเรือน บิดาจึงนำชายขอทานคนหนึ่งมาแต่งงานกับนางอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็อยู่ด้วยกันเพียงครึ่งเดือนสามีขอทานก็ทิ้งไปอีก นางเกิดความรู้สึกสลดใจเห็นความทุกข์ของชีวิตครองเรือนจึงตัดสินใจขออนุญาตบิดาไปบวชในสำนักของชินทัตตเถรี จนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

สาเหตุที่ทำให้นางต้องเลิกร้างกับสามีถึง ๓ คน นั้นเป็นเพราะวิบากกรรมที่ยังเหลืออยู่จากผลแห่งกรรม คือ ในชาติก่อนที่จะถือกำเนิดเป็นอิสีทาสี นางเคยเกิดเป็นหญิงในตระกูลช่างเกวียนเข็ญใจ ที่มีหนี้สินมากมายและถูกนายกองเกวียนริบเอาทรัพย์สมบัติที่มีอยู่และฉุดคร่านางไปด้วย ภายหลังได้เป็นภรรยาน้อยของลูกชายนายกองเกวียนผู้นั้นและนางได้ทำให้สามีเกลียดภรรยาหลวง ด้วยผลแห่งกรรมนี้เองทำให้นางต้องเลิกร้างกับสามีถึง ๓ คน ส่วนสาเหตุที่ต้องถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์นั้นเป็นเพราะในครั้งเมื่อนางถือชาติเป็นผู้ชาย ได้กระทำบาปกรรมคือเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นหลังจากตายไปแล้ว ได้บังเกิดอยู่ในนรกเป็นระยะเวลานาน พอพ้นจากนรกนั้นก็ได้ถือชาติเป็นสัตว์ดิรัจฉานอีก ๓ ชาติ คือ ในชาติที่หนึ่ง เกิดเป็นลิง พอเกิดได้ ๗ วัน ถูกลิงจ่าฝูงกัดอวัยวะสืบพันธุ์ หลังจากนั้นได้ถือกำเนิดเป็นแพะพออายุได้ ๑๒ ปีก็ถูกตัดอวัยวะสืบพันธุ์ พอพ้นการกำเนิดของแพะ ได้ถือกำเนิดเป็นโค พออายุ ๑๒ เดือนก็ถูกตอน เพราะผลแห่งการประพฤติตัวเป็นชู้กับคู่ครองของผู้อื่นทำให้ทุกชาติต้องมีเหตุให้สูญเสียอวัยวะเพศ จากนั้นได้บังเกิดเป็นลูกของสาวใช้ข้างถนน มีลักษณะที่เป็นหญิงก็ไม่ใช่ เป็นชายก็ไม่เชิงหรือบัณเฑาะก์

จากประวัติของพุทธสาวกทั้ง ๒ องค์จะเห็นได้ว่า การให้ผลของการกระทำกาเมสุมิจฉาจาร ในลำดับแรก กรรมจะให้ผลแก่ผู้กระทำต้องหมกไหม้ในโรรุวนรกก่อน หลังจากนั้นจะถือกำเนิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานอีก ๓ ชาติ ก่อนจะถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์

[๖] ขุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๔๐๒ - ๔๔๙/๔๗๙ – ๔๘๔, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๐๒ - ๔๔๙/๖๒๒ – ๖๒๘.

หลังจากนั้นถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็จะถือกำเนิดในเพศหญิง หากไม่ได้บรรลุธรรมในเพศหญิงนั้น ชาติถัดไปจะถือกำเนิดในเพศชายซึ่งเท่ากับว่า อุปนิสัยอันเป็นต้นทุนทางปัญญาของคนที่เกิดในเพศบัณเฑาะก์ แม้อาจจะมีอยู่แต่ก็ยังไม่พร้อมหรือยังไม่มีโอกาสให้ผลออกมา เพราะถูกอกุศลกรรมซึ่งมีน้ำหนักมากกว่ากดทับไว้ แต่อุปนิสัยหรือต้นทุนทางปัญญานี้ไม่ได้สูญหายไปไหนเพียงแต่รอโอกาสให้ผลในโอกาสข้างหน้า

สรุปได้ว่า จากการศึกษาประวัติของพุทธสาวกและพุทธสาวิกา ๒ เรื่องนี้พบว่า ผลกรรมของการประพฤติผิดในกามทำให้ต้องเกิดเป็นอภัพบุคคลหรืออภัพสัตว์ และการถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์ น่าจะเป็นการถือกำเนิดในฐานะอภัพบุคคลชาติสุดท้าย ถัดจากชาติที่เป็นบัณเฑาะก์นั้นไป อาจจะพ้นจากสภาพความเป็นอภัพบุคคล หากเกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในเพศหญิงหรือเพศชายก็ตาม หากว่าในช่วงนั้นเกิดในยุคที่มีพระพุทธศาสนาก็มีโอกาสบรรลุธรรมเบื้องสูงได้ แต่ถ้าเกิดในยุคที่ไม่มีคำสอนของพระพุทธศาสนาก็ไม่มีโอกาสบรรลุธรรม ดังเช่นในชาติที่พระอานนท์ถือชาติเป็นพระนางรุจาซึ่งเป็นชาติก่อนหน้าที่จะเกิดเป็นพระอานนท์ หากในชาตินั้นมีคำสอนในพระพุทธศาสนาก็จะบรรลุธรรมในชาตินั้น

๔.๔ การสั่งสมอุปนิสัย

มนุษย์ประกอบด้วยส่วนประกอบ ๒ ส่วนหลัก ๆ คือ ส่วนที่เป็นรูปหนึ่ง และส่วนที่เป็นนามหนึ่ง ถึงแม้ว่าทั้งรูปและนามเป็นองค์ประกอบที่มีความจำเป็นและสำคัญเกือบจะเท่ากันจนไม่อาจแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด

อย่างไรก็ดี ในการให้คุณค่า พระพุทธศาสนาถือว่าส่วนที่เป็นนามหรือส่วนประกอบฝ่ายจิตมีคุณค่าทางจริยธรรมมากกว่า ส่วนองค์ประกอบฝ่ายรูปนั้นทำหน้าที่คล้ายหุ่นยนต์ที่คอยรอคำสั่งจากจิตอีกทีหนึ่ง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ...”[๑๗]

ตามหลักพระพุทธศาสนา จิตแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ จิตระดับวิถี กับ จิตระดับภวังค์ จิตระดับภวังค์เป็นจิตที่เป็นองค์แห่งภพ เป็นจิตทำหน้าที่สั่งสม สิ่งที่เป็นประสบการณ์ทุกอย่างของมนุษย์ไว้ เป็นตัวปรุงแต่งสร้างสรรค์ออกมาเป็นนิสัย เป็นบุคคลิกภาพ ตลอดจน

---

[๑๗] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

เป็นชะตากรรมของชีวิตรวมถึงพฤติกรรมที่ลงตัวอันเป็นลักษณะนิสัยที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของคนแต่ละคนซึ่งไม่เหมือนผู้อื่นที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “วาสนา”[๑๘] ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากการทำหน้าที่ของภวังคจิต ดังกรณีของพระปิลินทวัจฉะ[๑๙] ผู้ซึ่งมักใช้สรรพนามแทนคู่สนทนาว่า “คนถ่อย” แม้ผู้นั้นจะเป็นพระภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าพฤติกรรมดังกล่าวของท่านเป็นผลจากการที่ท่านเคยเกิดอยู่ในตระกูลพราหมณ์ติดต่อกันไม่มีช่วงคั่นถึง ๕๐๐ ชาติ การกล่าวถ้อยคำเช่นนั้นไม่ได้เกิดจากเจตนาที่ชั่วร้าย แต่เกิดจากความเคยชินเป็นเอกลักษณ์หรือบุคคลิกติดตัวท่านแม้จะบรรลุธรรมแล้วก็ตาม

อิทธิพลของกรรมในอดีตเป็นสิ่งกำหนดและเป็นเงื่อนไขของการมีชีวิตในปัจจุบัน สภาพชีวิตในปัจจุบันของมนุษย์ ก็เนื่องมาจากกรรมในอดีตเพราะมนุษย์เป็นทายาทของกรรม ดังนั้น แก่นสารที่มาก่อนการมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันคือ กรรมในอดีตเป็นตัวกำหนดและเป็นเงื่อนไขของการมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ากรรมในอดีตจะเป็นผู้กำหนดสภาพชีวิตในปัจจุบันก็ตาม แต่กรรมในชาติปัจจุบัน ซึ่งได้แก่ การตัดสินใจเลือกที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งก็มีความสำคัญมากเช่นเดียวกัน ตัวอย่างหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของกรรมในปัจจุบันคือ เพชฌฆาตคนหนึ่ง ชื่อตัมพทาฐิกะ ตลอดชีวิตที่ผ่านมา เขายึดอาชีพประหารนักโทษ มีคนที่ถูกเขาฆ่าตายมาแล้วเป็นจำนวนถึง ๒,๐๐๐ คน ต่อมาภายหลัง เมื่อสังขารร่วงโรยเข้าวัยแก่ชรา เขาไม่มีกำลังพอที่จะทำหน้าที่เพชฌฆาตประหารคนได้อีกต่อไป จึงถูกปลดออกจากตำแหน่ง กล่าวกันว่า กิจ ๔ อย่างที่เพชฌฆาตไม่มีโอกาสได้ทำในขณะที่ยังทำหน้าที่เพชฌฆาตอยู่ คือ (๑)ไม่มีโอกาสได้นุ่งผ้าใหม่ (๒) การดื่มยาคูเจือน้ำนมที่ปรุงด้วยเนยใสใหม่ (๓) การประดับดอกมะลิ (๔) การทาด้วยของหอม ฉะนั้นในวันที่เขาออกจากตำแหน่งจึงต้องการที่จะกระทำกิจทั้ง ๔ ประการนี้ ในวันนั้น หลังจากที่นุ่งห่มผ้าผืนใหม่ประดับกายด้วยดอกมะลิและลูบไล้กายด้วยของหอมแล้ว จัดแจงเตรียมตัวเพื่อดื่มยาคูที่เจือด้วยน้ำนมที่ปรุงด้วยเนยใสใหม่แล้ว ในขณะนั้นพระสารีบุตรได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือน ถึงแม้จะลังเลอยู่ครู่หนึ่ง แต่ในที่สุดเขาก็ตัดสินใจนำยาคูที่เจือด้วยน้ำนม ซึ่งเป็นอาหารที่เขาไม่มีโอกาสกินมาเลย

---

[๑๘]พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันอย่างไร ?**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๘.

[๑๙]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตลอดระยะเวลานาน ไปถวายพระสารีบุตร ภายหลังจากพระสารีบุตรฉันภัตตาหารเสร็จก็เริ่มอนุโมทนา แต่เนื่องจากตลอดชีวิตที่ผ่านมาเขาได้ฆ่าคนไปมากมาย ภายในจิตใจจึงเต็มไปด้วยความวิตกกังวล ไม่มีสมาธิ พระเถระจับสังเกตได้ จึงถามไปว่า "ตลอดเวลาที่ผ่านมาท่านฆ่าคนเพราะท่านอยากทำหรือถูกคนอื่นใช้ให้ทำ" เขาตอบว่า "เขาถูกพระราชาใช้ให้ทำ" พระสารีบุตรจึงสรุปว่า "ถ้าเช่นนั้นท่านก็ไม่มีความผิด" เมื่อได้ฟังพระเถระชี้แจงอย่างนี้ จิตใจก็เริ่มปลอดโปร่ง จิตเริ่มมีสมาธิ ในที่สุดก็บรรลุเป็นพระโสดาบัน[๒๐]

จากเรื่องดังกล่าวทำให้เห็นถึงกระบวนการทำงานของกรรมว่า ถึงแม้ว่าในช่วงชีวิตที่ผ่านมาเคยกระทำบาปกรรมมามากมายเพียงไร แต่หากว่ากรรมที่กระทำในช่วงชีวิตที่เหลือเป็นกุศลกรรม มีกัลยาณมิตรคอยชี้ทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องประกอบกับมีเหตุปัจจัยสำคัญอื่น ๆ อันได้แก่ ความถึงพร้อมแห่งกุศลมูล(มีกุศลมูลอันหนาแน่นแล้ว) และมีความปรารถนาซึ่งได้ทำไว้แล้วในพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน มาสนับสนุนก็สามารถบรรลุธรรมได้

๔.๕ การสั่งสมอุปนิสัยตามหลักกฎแห่งกรรม

หลักคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่กล่าวถึงการกระทำและผลของการกระทำของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์ไม่ว่าดีหรือไม่ดี ผลของการกระทำอันนั้นจะทำหน้าที่จัดแจงแยกแยะจัดสรรกำหนดคุณสมบัติเฉพาะตัวของมนุษย์แต่ละคนอีกทีหนึ่ง ดังมีพุทธพจน์ว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน"[๒๑] "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนรถมีหมุดเป็นเครื่องตรึงไว้แล่นไปอยู่"[๒๒]

หลักกรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องวัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หลักกรรมสอนให้ใช้โอกาสดีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ รู้จักพึ่งตนเอง พึ่งธรรม ไม่เชื่อโดยปราศจากเหตุผล และที่สำคัญ คือ เมื่อเข้าใจหลักกรรมว่า เป็นกฎพื้นฐานทางศีลธรรม เป็นกฎของเหตุผล ก็อาศัยหลักกรรมนั้นเป็นหลักสำหรับปรับปรุงตนเอง ปรับเหตุและปัจจัยที่จะทำให้เจริญและ

---

[๒๐] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๒๑] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๘๙/๒๖๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

[๒๒] ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒.

รู้จักหลีกเลี่ยงเหตุปัจจัยที่ทำให้เสื่อม ในส่วนท่าทีที่บุคคลพึงมีต่อกรรมนั้น บุคคลควรมีความรู้สึกต่อกรรมของตัวเอง ให้ครบสอง ด้าน คือ ด้านหนึ่งเราต้องมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง และและอีกด้านคือ เมื่อยอมรับส่วนที่ผิดแล้ว จะต้องคิดแก้ไขปรับปรุงตนเองเพื่อให้ถูกต้องดีงามขึ้นต่อไปด้วย[๒๓]

กรรมมีบทบาทในการกำหนดชีวิตของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง หลักกฎแห่งกรรมไม่ได้หมายความว่าให้มนุษย์รอรับผลของกรรมในอดีตเท่านั้น แต่เปิดโอกาสให้มนุษย์ใช้หลักกฎแห่งกรรมอันนั้น มาสั่งสมประสบการณ์เพิ่มอุปนิสัย เพื่อพัฒนาศักยภาพของตัวเอง ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างน้อย ๒ ประการ คือ (๑) เป็นโอกาสอันงดงามซึ่งเป็นผลมาจากความดีที่ได้กระทำในอดีตชาติ (๒) โอกาสอันงดงามนั้นเป็นพื้นฐานการแสวงหาสร้างความความเต็มเปี่ยมให้แก่ชีวิต[๒๔] สร้างหรือสั่งสมอุปนิสัยที่ดีเป็นกุศลให้มีแก่ตัวเอง มีพุทธสาวกและพุทธสาวิกาที่เคยเกิดเป็นบัณเฑาะก์และใช้โอกาสนั้นพัฒนาตนสั่งสมอุปนิสัยที่เป็นกุศลไว้ในจิตสันดานตนซึ่งอุปนิสัยเหล่านี้จะถูกเก็บสะสมไว้ในจิตและรอคอยโอกาสที่จะผลิผลออกมาเมื่อถึงเวลาอันควร

> การเกิดเป็นมนุษย์มีความพิเศษตรงที่มีเจตจำนง ซึ่งเป็นเหมือนหัวหน้าที่นำหรือพาเอา คุณสมบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวมาปรุงแต่งเป็นความคิดสร้างสรรค์ จัดทำสิ่งทั้งหลายและดำเนินกิจการต่าง ๆ ตลอดจนก่อการทำลายได้อย่างมากมายมหาศาล กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและสังคมมนุษย์มากที่สุดโดยที่มนุษย์เป็นเจ้าของเรื่อง เป็นผู้ที่สร้างกรรมขึ้นมา เมื่อมนุษย์สร้างหรือกำหนดมันแล้ว มันก็มาสร้างหรือกำหนดเราด้วย ทำให้ชีวิต ทำให้ชีวิต สังคม และโลกมนุษย์เป็นไปตามวิถีของมัน[๒๕]

๔.๕.๑ ความหมายของกรรม

---

[๒๓]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์, ๒๕๔๗), หน้า ๙๔.

[๒๔]สมภาร พรมทา, **"การโคลนนิ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา"**, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๘): ๒๕.

[๒๕]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **จะพัฒนาคนกันอย่างไร?**, หน้า ๓๕.

กรรม เพียงคำเดียว แปลว่า การกระทำ ซึ่งมีความหมายเป็นกลาง ๆ ยังไม่จัดว่าเป็นฝ่ายดี หรือฝ่ายชั่ว การกระทำจะสามารถแยกแยะได้ว่าดีหรือชั่ว มีคุณค่าหรือไม่ ก็ต่อเมื่อการกระทำนั้นประกอบด้วยเจตนา ถ้าการกระทำประกอบด้วยเจตนาดี เรียกว่า กุศลกรรม หมายถึง การกระทำความดี หากการกระทำนั้นประกอบด้วยเจตนาไม่ดี เรียกว่า อกุศลกรรม หมายถึง การกระทำความชั่ว มนุษย์กระทำกรรมผ่านทวาร ๓ คือ ทางกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร ดังนั้น กรรม คือ การกระทำที่ออกมาจากเจตนาที่มีอยู่ในใจ

๔.๕.๒ เหตุเกิดแห่งกรรม

การที่คนสามารถทำกรรมต่าง ๆได้เพราะมีสาเหตุที่เป็นปัจจัยให้ต้องทำกรรม สาเหตุที่ก่อให้เกิดการทำชั่วเรียกว่า อกุศลมูล หมายถึงต้นเหตุที่เป็นตัวการให้กระทำชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ดังมีพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม(ชั่ว) ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ
กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโลภะ เกิดจากโลภะ มีโลภะเป็นเหตุ มีโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโทสะ เกิดจากโทสะ มีโทสะเป็นเหตุ มีโทสะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

กรรมใดที่บุคคลทำด้วยโมหะ เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม[๒๖]

ส่วนสาเหตุที่ก่อให้เกิดการทำดี เรียกว่า กุศลมูล หมายถึง ต้นเหตุที่เป็นตัวการให้กระทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๓ ประการ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังมีพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรม(ดี) ๓ ประการ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

---

[๒๖] องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๑๒/๒๕๖, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓.

กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโลภะ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมอีก

กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโทสะ เกิดจากอโทสะ มีอโทสะเป็นเหตุ มีอโทสะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปเพื่อดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมอีก

กรรมใดที่บุคคลทำด้วยอโมหะ เกิดจากอโมหะ มีอโมหะเป็นเหตุ มีอโมหะเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นสุข กรรมนั้นเป็นไปด้วยความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมอีก[๒๗]

๔. ๕.๓ ประเภทของกรรม

การกระทำของมนุษย์โดยผ่านช่องทางหรือทวารทั้ง ๓ ประการ การกระทำเช่นใดมีคุณค่าเป็นประโยชน์หรือว่าการกระทำเช่นใดไร้คุณค่าไม่มีประโยชน์แต่กลับเป็นโทษทั้งต่อตนเองและผู้อื่น พระพุทธศาสนาให้พิจารณาองค์ประกอบนี้ คือ

๑. การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาไม่ดี หมายถึง การกระทำที่มีแรงจูงใจจากโลภะ โทสะ หรือโมหะ จัดเป็นกรรมไม่ดีหรืออกุศลกรรม

๒. การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดี หมายถึง การกระทำที่มีแรงจูงใจจากอโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ จัดเป็นการกระทำที่หรือเป็นกุศลกรรม

การตัดสินคุณค่าการกระทำของมนุษย์อีกลักษณะหนึ่ง คือ พิจารณาสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล จัดเป็น ๔ อย่าง คือ[๒๘]

๑. กรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึง เจตนาสั่งสมพอกพูน กรรมชั่วทางกาย (กายสังขาร) เจตนาสั่งสมพอกพูนกรรมชั่วทางวาจา (วจีสังขาร) และเจตนาสั่งสมพอกพูนกรรม

---

[๒๗] องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๑๒/๒๕๖, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓.

[๒๘] องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๒๓๒ - ๒๓๘/๒๕๘ – ๒๖๔, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๓๒ - ๒๓๘/๓๔๕ – ๓๕๔.

ทางใจ (มโนสังขาร) หมายถึง การประกอบอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ กรรรมดำย่อมมีวิบากดำ คือ อบาย ๔ ประการ คือ นรก กำเนิดในสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อสุรกาย

๒. กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึง เจตนาสั่งสมพอกพูนกรรมดีทางกาย (กายสังขาร) เจตนาสั่งสมพอกพูนกรรมดีทางวาจา (วจีสังขาร)และเจตนาสั่งสมพอกพูนความดีทางใจ (มโนสังขาร) หมายถึง การประกอบกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ กรรมขายย่อมมีวิบากขาว คือ มีสุขเป็นผล นำสัตว์ให้เกิดในสวรรค์

๓. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและขาว หมายถึง เจตนาสั่งสมพอกพูนทั้งกรรมดีและกรรมชั่วทางกาย (กายสังขาร) เจตนาสั่งสมพอกพูนกรรมดีและกรรมชั่วทางวาจา (วจีสังขาร) และเจตนาสั่งสมพอกพูนกรรมดีและกรรมชั่วทางใจ(มโนสังขาร) การประกอบกรรมทั้งดำและขาวในทำนองนี้เป็นปกติวิสัยของมนุษย์ปุถุชนทั่วไป ผลที่ได้ย่อมมีทั้งดำและขาว เช่นเดียวกัน

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามอย่างข้างต้น ว่าโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมีองค์ ๘ จัดเป็นปกติวิสัยของพระอริยบุคคล

ในความซับซ้อนของกรรมและการให้ผลของกรรมพระพุทธศาสนาได้จัดกรรมออกเป็น ๓ ประเภท แยกย่อยเป็น ๑๒ ชนิด เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทำงานของกรรมไว้ดังนี้[๒๙]

ก. กรรมจัดตามกาลเวลาที่ให้ผล (ให้ผลตามคราว) มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้น เมื่อไม่สามารถให้ผลในชาติปัจจุบัน กรรมที่กระทำไว้ทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศลจะกลายเป็นอโหสิกรรมเลิกให้ผลอีกต่อไป

---

[๒๙]พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๖๕.

๒. อุปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไปถัดจากชาติปัจจุบัน หรือจะให้ผลถัดจากชาตินี้ แต่ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลก็จะกลายเป็นอโหสิกรรมเลิกให้ผลอีกต่อไป

๓. อปราปรเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลหลังจากอุปัชชเวทนียกรรม คือให้ผลเรื่อยไป สบโอกาสเมื่อใดให้ผลเมื่อนั้น

๔. อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว หรือไม่ให้ผลอีกต่อไป

ข. กรรมจัดตามแรงหนักเบามี ๔ อย่าง คือ

๑. ครุกรรม กรรมหนัก ฝ่ายดีหมายถึงฌาน วิปัสสนา มรรค ผล ฝ่ายชั่วหมายถึง ๕ คือ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำพระพุทธเจ้าให้ห้อพระโลหิต ทำสงฆ์ผู้สามัคคีกันให้แตกกัน

๒. อาจิณณกรรม หรือพหุลกรรม กรรมที่ทำจนเคยชิน หรือทำมาก ทำสม่ำเสมอ กรรมนี้จะให้ผลยั่งยืนมาก กรรมประเภทนี้เป็นที่มาของอุปนิสัย หรือพฤติกรรมที่เคยชินบุคคลิกเฉพาะตัวของคนแต่ละคน ที่เรียกว่า “วาสนา” นั่นเอง

๓. อาสันนกรรม กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนสิ้นชีวิตมีอานุภาพให้บุคคลไปสู่สุคติหรือทุคติได้ถ้าเขาหน่วงเอากรรมนั้นเป็นอารมณ์เมื่อจวนตาย

๔. กตัตตากรรม หรือกตัตตาวาปนกรรม กรรมสักแต่ว่าทำ คือทำโดยไม่เจตนา มีโอกาสให้ผลได้ก็ต่อเมื่อกรรมทั้ง ๓ อย่างข้างต้นไม่มีโอกาสให้ผลแล้วเท่านั้น

ค. การจัดตามหน้าที่ (ให้ผลตามกิจ) มี ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม กรรมที่แต่งให้เกิด หรือส่งให้เกิดในกำเนิดต่าง ๆ เปรียบเสมือนมารดาของทารก ชนกกรรมนี้เป็นผลของอาจิณณกรรมบ้าง ของอาสันนกรรมบ้าง

๒. อุปถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน เป็นเสมือนพี่เลี้ยงคอยสนับสนุนกรรมอื่นๆ ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี

๓. อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น คอยบีบคั้นกรรมดีหรือกรรมชั่วมิให้ดำเนินไปตลอดกาล

๔. อุปฆาตกรรม หรือ อุปัจเฉทกรรม กรรมตัดรอน มีหน้าที่ตัดรอนกรรมทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลที่มีกำลังน้อยกว่า

ในกระบวนการทำงานของกรรม หน้าที่ของกรรม คือ ส่งเสริม คอยสนับสนุนและตัดรอน ทั้งส่วนที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งที่เป็นอดีตและปัจจุบัน เมื่อถึงคราวให้ผล กรรมหนัก (ครุกรรม) ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว จะให้ผลในปัจจุบันทันที (ทิฏฐธัมมเวทนียะ) ส่วนการกระทำทั้งความดีและความชั่วที่ทำเป็นประจำจนเกิดความเคยชิน (อาจิณณะหรือพหุลกรรม) ถ้ายังไม่มีโอกาสให้ผลในปัจจุบันทันที ก็จะให้ผลในโอกาสถัดไป (อุปัชชนียะ) หรือชาติต่อๆ ไป (อปราปรเวทนียะ) เมื่อมีเหตุปัจจัยและโอกาสอำนวย เปรียบเหมือนสุนัขไล่เนื้อทันเข้าเมื่อใดกัดเมื่อนั้น

อาสันนกรรม คือ กรรมที่บุคคลทำเมื่อจวนจะสิ้นชีวิต เป็นกรรมที่ให้ผลก่อนกรรมอื่น สภาพจิตใจของผู้กำลังจะสิ้นชีวิตเข้ามามีบทบาท เพราะในช่วงขณะนั้นหากว่าสภาวะจิตยึดหน่วงหรือนึกถึงสิ่งใดไว้ไม่ว่าเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วก็ตาม กรรมนั้นจะมีผลต่อชาติกำเนิดของผู้นั้นทันที เปรียบเหมือนวัวที่ถูกขังรวมกันอยู่ในคอก รุ่งเช้ามารอกันอยู่ที่ประตูคอกพอนายโคบาล(คนเลี้ยงวัว) เปิดประตูคอก วัวตัวใดที่อยู่ใกล้ประตูที่สุดย่อมออกมาได้ก่อน[๓๐] ในมหากัมมวิภังคสูตร[๓๑]แสดงบทบาทของอาสันนกรรมที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นชนกกรรมว่า

> บุคคลใดเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อน หรือในเวลาใกล้จะตาย เขามีมิจฉาที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้....

> บุคคลใดเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาใกล้จะตาย เขามีสัมมาทิฏฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้...

---

[๓๐] วศิน อินทสระ, **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท)**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๙), หน้า ๓๙๗ – ๔๐๐.

[๓๑] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๙๘/๒๖๖, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๘/๓๕๗.

บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้น หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาใกล้จะตาย เขามีสัมมาทิฏฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้...

บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์ หรือในเวลาใกล้ตาย มีมิจฉาทิฏฐิที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้...

จะเห็นได้ว่า บทบาทอาสันนกรรมมีสำคัญมาก ผู้ที่ประกอบกรรมชั่ว หากว่าในเวลาใกล้ตายจิตเป็นสัมมาทิฏฐินึกถึงกรรมดีที่ตนเคยประกอบไว้กรรมดีนั้นก็จะให้ผลเป็นสุขก่อนเป็นลำดับแรก หากเมื่อใกล้ตายจิตเป็นมิจฉาทิฏฐิ กรรมชั่วนั้นก็จะให้ผลเป็นทุกข์ หรือผู้ที่ประกอบกรรมดีไว้ หากเวลาใกล้ตายจิตเป็นมิจฉาทิฏฐิ กรรมชั่วนั้นก็จะให้ผลเป็นทุกข์ หากว่าจิตเป็นสัมมาทิฏฐินึกถึงกรรมดีที่ได้กระทำไว้ กรรมดีนั้นก็จะให้ผลเป็นสุข

อย่างไรก็ตาม ผลของอาสันนกรรมถึงจะให้ผลก่อนก็จริง แต่จะให้ผลในระยะสั้นๆ เมื่อสิ้นแรงของอาสันนกรรมแล้ว ก็เป็นโอกาสของอาจิณณกรรมหรือพหุลกรรม คือกรรมที่คนทำจนเคยชินทำจนเป็นนิสัย ซึ่งจะผลต่อไป

ส่วนกรรมที่มีบทบาทน้อยหรือแทบไม่มีผลใด ๆ เลย คือ กรรมที่ทำโดยไม่เจตนา กตัตตากรรมหรือกตัตตวาปนกรรม กรรมสักแต่ว่าทำนั้นให้ผลน้อยที่สุด กำลังเพลาที่สุด เมื่อกรรมอื่นไม่มีจะให้ผลแล้ว กรรมนี้จึงจะให้ผล

กรรมบางอย่าง คอยโอกาสให้ผลอยู่ แต่ไม่มีโอกาสหรือเหตุปัจจัยไม่เพียงพอก็จะไม่ให้ผลอีก กรรมประเภทนี้ เรียกว่า อโหสิกรรม เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่เก็บไว้นานเกินไปหรือถูกคั่วให้สุกด้วยไฟเสียแล้ว ไม่มีโอกาสงอกขึ้นได้อีก

อาจิณณกรรม เป็นกรรมที่กระทำจนเคยชิน ซึ่งจะกลายเป็นนิสัยติดตัวจนยากต่อการแก้ไข อากัปกิริยาหรือพฤติกรรมบางอย่างที่แสดงออก ที่เป็นบุคคลิกเฉพาะบุคคลซึ่งไม่

เหมือนคนอื่น เช่น ท่าทางการครุ่นคิด หรืออาการของการอยู่ไม่สุขชอบหยิบฉวยสิ่งของที่อยู่ใกล้มือโดยไม่ตั้งใจ เป็นต้น พระพุทธศาสนา ถือพฤติกรรมเหล่านี้เป็นพฤติกรรมเก่าที่เคยประพฤติมาแล้วในอดีตจนเป็นนิสัยติดตัวแก้ไขได้ยาก ดังเรื่องของอุบาสก ๕ คนนั่งฟังธรรม ในขณะที่นั่งฟังธรรมอยู่นั้น แต่ละคนแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ กันออกไปโดยไม่สนใจในสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสเลย คือ อุบาสกคนหนึ่งนั่งหลับ คนหนึ่งนั่งขีดเขียนพื้นดินด้วยนิ้วมือ อีกคนหนึ่งนั่งเขย่าต้นไม้ อีกคนหนึ่งนั่งแหงนหน้าดูอากาศ ส่วนคนสุดท้ายนั่งฟังธรรมด้วยความสนใจ พระอานนท์ซึ่งนั่งถวายพัดอยู่เห็นกิริยาแปลก ๆ ของอุบาสกเหล่านั้น จึงทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า กิริยาอาการต่าง ๆ ของอุบาสกทั้ง ๕ คนนั้นเกิดมาจากพื้นฐานนิสัยที่เคยทำมาในอดีตชาติ อุบาสกคนที่นั่งหลับขณะฟังธรรม ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นงูสิ้น ๕๐๐ ชาติและเคยถือกำเนิดเป็นนาคสิ้น ๕๐๐ ชาติจึงไม่อิ่มในการหลับ สำหรับอุบาสกที่นั่งขีดเขียนพื้นดินอยู่นั้น ในอดีตเคยเกิดเป็นไส้เดือนสิ้น ๕๐๐ ชาติ ฝ่ายอุบาสกที่นั่งเขย่าต้นไม้อยู่นั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเคยถือกำเนิดเป็นลิงสิ้น ๕๐๐ ชาติ ส่วนอีกคนหนึ่งซึ่งนั่งแหงนหน้ามองดูท้องฟ้าอยู่นั้นเป็นเพราะในอดีตชาติเคยเกิดเป็นหมอดูฤกษ์สิ้น ๕๐๐ ชาติ ส่วนอุบาสกที่นั่งฟังธรรมอยู่ด้วยความตั้งใจนั้นในอดีตชาติเคยเกิดเป็นพราหมณ์มีความรู้ความชำนาญในไตรเพทสิ้น ๕๐๐ ชาติ พฤติกรรมที่แสดงออกในขณะฟังธรรมจึงเหมือนกับคนที่กำลังครุ่นคิดเทียบเคียงมนต์อยู่[๓๒]

๔.๕.๔ สภาพชีวิตปัจจุบันเป็นผลของกรรมในอดีต

การมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันส่วนหนึ่งมาจากผลกรรมที่ทำไว้แล้วในอดีต และส่วนหนึ่งมาจากกรรมที่ทำในปัจจุบัน กรรมที่มนุษย์ประกอบขึ้นทั้งดีทั้งชั่วไม่สูญหาย กรรมจะถูกเก็บไว้ และติดตามมนุษย์ไปเหมือนเงา เมื่อถึงโอกาสกรรมเหล่านั้นจะให้ผลทันที

ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุและเปตวัตถุ แสดงให้เห็นถึงผลของกรรมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี เช่น ผลแห่งกรรมดีของเทพธิดาองค์หนึ่งผู้มีอานุภาพมาก มีบัลลังก์วิมานอันเลอเลิศน่านอน โอ่โถง วิจิตรตระการตาด้วยแก้วมณีและทองคำ เรี่ยรายด้วยดอกไม้ รอบข้างของเทพธิดาองค์นั้นมีเทพอัปสรฟ้อนรำขับร้องให้บันเทิงใจอยู่เสมอ โดยนางได้เล่าให้พระโมคคัลลานะฟังว่า เมื่อครั้งนางเป็นมนุษย์นั้น เป็นลูกสะใภ้ของตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่ง มี

---

[๓๒] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๓๘ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

นิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่งของสามีอยู่เสมอ รักษาอุโบสถศีล บำเพ็ญสิกขาบทอย่างครบถ้วน มีใจเลื่อมใส ประพฤติตามธรรม เป็นสาวิกาของพระสุคต[๓๓] ในทางตรงข้าม หากกระทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลกรรมชั่ว ดังเช่น เรื่องราชกุมาร ๒ พระองค์ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโกศล เมื่อครั้งมีชีวิตอยู่ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ยินดีในกาม ประพฤติล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น ทรงเพลิดเพลินด้วยอำนาจ ติดอยู่กับความสุขในปัจจุบัน มองไม่เห็นความสุขในอนาคต ครั้นสิ้นชีพิตักษัย ได้ไปเกิดเป็นเปรตไม่มีรูปร่างปรากฏให้เห็น เสวยทุกขเวทนาได้แต่ส่งเสียงร้องด้วยความหิวกระหายและคร่ำครวญถึงกรรมชั่วของตัวเอง ใกล้กรุงสาวัตถี[๓๔]

ในจูฬกัมมวิภังคสูตร[๓๕] แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของกรรมต่อภพชาติ กรรมทำหน้าที่ กำหนดฐานะทางสังคม คุณสมบัติ ระดับสติปัญญา และอัตลักษณ์ของมนุษย์แต่ละคนว่า ผู้ที่ฆ่าสัตว์ จะมีอายุสั้น ผู้ไม่ฆ่าสัตว์อายุยืน ผู้ที่ไม่เบียดเบียนจะมีโรคน้อย ผู้เบียดเบียนจะมีโรคมาก ผู้ตระหนี่จะยากจน ผู้มักโกรธ มีความคับแค้นมาก จะเป็นผู้มีผิวพรรณทราม ผู้ไม่โกรธ มีความคับแค้นน้อย จะเป็นผู้มีผิวพรรณผ่องใส ผู้มีใจริษยาต่อความเจริญรุ่งเรืองคนอื่นจะเป็นผู้มีอำนาจน้อย ผู้ไม่ริษยา จะเป็นผู้มีอำนาจมาก ผู้ให้สิ่งของแก่สมณพราหมณ์ จะเป็นผู้มีโภคะมาก ผู้ไม่ให้จะเป็นผู้มีโภคะน้อย ผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง จะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ ผู้ไม่กระด้าง เย่อหยิ่ง จะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง ผู้ที่ชอบศึกษาหาความรู้ จะเป็นผู้มีปัญญามาก ผู้ที่ไม่ชอบศึกษาหาความรู้ จะเป็นผู้มีปัญญาทราม

ในมัลลิกาเทวีสูตร[๓๖] แสดงเจาะจงถึงผลแห่งกรรมในชาติก่อนว่าเป็นตัวกำหนดรูปร่างบุคลิกลักษณะรวมถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของสตรีไว้ ดังนี้ว่า สตรีบางคนผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ฐานะยากจน มีศักดิ์ต่ำ เป็นเพราะว่ามีนิสัยมักโกรธ ตระหนี่ มีใจริษยา สตรีบางคนผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว แต่ฐานะมั่งคั่ง สูงศักดิ์ เป็นเพราะว่า มีนิสัยมักโกรธ แต่มีน้ำใจชอบช่วยเหลือให้ทาน ไม่มีใจริษยา สตรีบางคนมีรูปงาม ผิวพรรรณผุดผ่อง แต่ฐานะยากจน ต่ำศักดิ์ เป็นเพราะว่า เป็นผู้มีจิตใจดีงาม ไม่มักโกรธ แต่ตระหนี่และมีใจริษยา

---

[๓๓] ขุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๓๐๗/๔๒-๔๓, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๐๗/๔๙.

[๓๔] ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๗๔๖/๒๔๘-๒๔๙, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๔๖/๒๘๙.

[๓๕] ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๒๘๙/๒๖๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๔๙.

[๓๖] องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๑๙๗/๒๒๗, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๗/๓๐๐.

ผู้อื่น สตรีบางคนมีผิวพรรณผุดผ่อง รูปงาม ฐานะมั่งคั่ง สูงศักดิ์ เป็นเพราะว่า เป็นผู้มีจิตใจดีงาม ไม่โกรธง่าย มีน้ำใจชอบให้ทาน ไม่มีความริษยาผู้อื่น

ทั้งจูฬกัมมวิภังคสูตรและมัลลิกาเทวีสูตร ถึงแม้ว่าจะกล่าวถึงผลที่จะประสบในชีวิตข้างหน้า แต่ก็เน้นที่การกระทำในปัจจุบัน โดยเฉพาะการกระทำที่มีลักษณะเป็นความประพฤติปฏิบัติอย่างเป็นประจำ เป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตที่จะสร้างคุณภาพจิตใจ ปรุงแต่งลักษณะนิสัยและบุคคลิกภาพได้ ดังนั้นสาระของจูฬกัมมวิภังคสูตร มีหลักการที่สำคัญว่า การนึกถึงผลกรรมที่จะได้ประสบในชีวิตภพหน้าพึงเป็นไปในลักษณะของความมั่นใจที่อาศัยกรรมคือคุณภาพจิตใจและคุณภาพแห่งความประพฤติที่ตนมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง[๓๗]

กรรมและผลของกรรมที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลของกรรมมีผลต่อบุคลิกลักษณะและระดับสติปัญญาต่อมนุษย์อย่างมาก อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผลกรรมในอดีตมีอิทธิพลต่อชีวิตในชาติปัจจุบันก็ตาม ในทำนองเดียวกันกรรมที่คนสร้างขึ้นในชาติปัจจุบันก็มีความสำคัญและมีอิทธิพลไม่แพ้กัน ถ้าหากว่ามนุษย์ผู้นั้นมีความมุ่งมั่น ตั้งใจจริงดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท สร้างกรรมดีในปัจจุบันชาติเพื่อตัดรอนอกุศลกรรมในอดีตชาติ ก็มีโอกาสที่สามารถพัฒนาตนได้

๔.๕.๕ อุปนิสัยแห่งการบรรลุธรรมผลจากกรรมดี

การเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์แต่ละคนเหมือนการเดินทาง ไปตามเส้นทางแห่งวัฏสังสารที่ยาวไกล ในระหว่างเส้นทางที่ทอดยาวไกลลิบลับนั้น มนุษย์ได้กระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่วปะปนกันไป ประสบทั้งความสุขและความทุกข์ ความสมหวังผิดหวัง ประสบการณ์ที่ได้จากการเดินทางบนเส้นทางแห่งวัฏสังสารนั้น เสมือนเป็นบทเรียนอันทรงคุณค่า บทเรียนเหล่านั้นจะถูกเก็บสั่งสมไว้ รอให้ผลในโอกาสและจังหวะที่เหมาะสม

การสั่งสมกรรมดีมีผลต่อการบรรลุธรรม การทำบุญและตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพลวปัจจัยเป็นอุปนิสัยนำส่งให้บรรลุทั่วถึงธรรมของพระพุทธเจ้านั้นต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนานมาก กว่าที่ความปรารถนานั้นจะบรรลุผลตามต้องการ ความสามารถทางจิต สภาพทางกาย อุปนิสัยทางศีลธรรม และเหตุการณ์สำคัญๆในชาติหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นผลแห่งความ

---

[๓๗] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นรก - สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**, หน้า ๘๑.

ปรารถนา ความคิดความตั้งใจในอดีต ความต้องการในอดีตเป็นสิ่งกำหนดโอกาสของเราในปัจจุบัน[๓๘]

อุปนิสัยในความหมายที่เป็นทุนทางปัญญาของบุคคลที่เคยได้บ่มเพาะความรู้และมีความคุ้นเคยกับธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาบ้างแล้วในอดีต แต่ยังไม่มีโอกาสได้เข้าถึงหรือบรรลุมรรคผล และความรู้เหล่านั้นได้ถูกเก็บสะสมไว้ในภวังคจิต ดังนั้น อุปนิสัยจึงมีสำคัญอย่างยิ่งต่อการบรรลุธรรม คนที่มีอุปนิสัยหมายถึงคนที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพด้านสติปัญญามาแล้วในระดับหนึ่ง คือ มีความพร้อมด้านสติปัญญาที่ได้สั่งสมไว้

อุปนิสัยเป็นทุนที่ได้มาด้วยการสร้างกรรมดี “คุณงามความดี ที่เป็นต้นทุนหรือเป็นความพร้อมในตัวเอง ซึ่งเกิดมีขึ้นด้วยผลบุญที่ทำไว้ก่อนแล้ว (ปุพเพกตปุญญตา) คือมีทุนดีที่ได้เตรียมให้พร้อมแล้วแต่ต้น”[๓๙] พอมีสถานการณ์ที่เอื้ออำนวย ก็สามารถใช้ต้นทุนนั้นได้ทันที มีพุทธสาวกและพุทธสาวิกามากมายที่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ด้วยบุญและแรงปรารถนาที่ได้กระทำไว้แล้วในอดีตชาติ ดังจะได้ยกมาเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

๑. ผลแห่งความปราถนาของพระอัญญาโกณฑัญญะ[๔๐]

มีคำบรรยายว่าในอดีตชาติพระอัญญาโกณฑัญญะถวายทานแล้วตั้งความปราถนาเพื่อแทงตลอดพระอรหัตตผล ตามประวัติในอดีตชาติบันทึกไว้ว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี มีกุฎุมพี ๒ พี่น้อง คือมหากาลและจุลกาล ได้หว่านไร่ข้าวสาลีไว้มาก วันหนึ่งจุลกาลไปไร่ข้าวสาลี ฉีกข้าวสาลีกำลังท้องต้นหนึ่งแล้วชิมดู พบว่ามีรสอร่อยมาก มีจิตเป็นกุศลต้องการถวายสาลีคัพภทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข จึงไปชวนพี่ชายแต่ปรากฏว่าพี่ชายไม่เห็นด้วย แต่จุลกาลไม่ละความพยายามชักชวนบ่อยขึ้น จนในที่สุดพี่ชายจึงแบ่งนาให้ส่วนหนึ่ง หลังจากนั้นได้ขอแรงเพื่อนบ้านให้มาช่วยฉีกข้าวสาลีที่กำลังตั้งท้อง แล้วเคี่ยวเป็นน้ำนมจนข้นปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวด นำไปถวายแด่พระสงฆ์มี

---

[๓๘] วศิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, หน้า ๙๙.

[๓๙] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ปี ๔๙ ใช้ให้ครบสี่เท้าต้องก้าวหน้าแน่**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖ – ๑๗.

[๔๐] ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระพุทธเจ้าเป็นประมุข และได้ตั้งความปรารถนาว่า "ทานอันเลิศของข้าพระองค์ จงเป็นไปเพื่อความแทงตลอดธรรมอันเลิศก่อนกว่าสาวกทั้งปวง"

๒. ผลแห่งความปรารถนาของชน ๕๕ คนที่มียสกุลบุตรเป็นประมุข[๔๑]

ตามประวัติชนทั้ง ๕๕ คนปรารถนาพระอรหัตตผลในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทำกรรมที่เป็นบุญไว้มาก ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้น เป็นสหายกัน ร่วมกันทำบุญ เที่ยวจัดแจงศพคนไร้ที่พึ่ง วันหนึ่ง พวกเขาพบหญิงตายทั้งกลมจึงช่วยกันนำศพนั้นไปเผาในป่าช้า ให้ ๕ คนเฝ้าป่าช้าส่วนที่เหลือกลับบ้าน นายยสเอาหลาวแทงศพ พลิกกลับไปกลับมา ได้อสุภสัญญา จึงเล่าให้สหายอีก ๔ คนและมารดาบิดารวมทั้งภรรยาฟัง คนทั้งหมดเจริญอสุภสัญญา ด้วยบุพพกรรมนี้เองกลายเป็นอุปนิสัยสมบัติ การบรรลุคุณวิเศษจึงเกิดขึ้นแก่พวกเขาทั้งหมด

๓. ผลแห่งความปรารถนาของพวกภัททวัคคีย์[๔๒]

ตามประวัติบันทึกไว้ว่า ภัทรวัคคีย์ตั้งความปรารถนาพระอรหัตตผลในสำนักของพระพุทธเจ้าในปางก่อน แล้วทำบุญไว้เป็นอันมาก ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น เป็นนักเลง ๓๐ คน ฟังตุณฑิโลวาทแล้ว ได้รักษาศีล ๕ ตลอดหกหมื่นปี จนในที่สุดสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในพุทธกัปนี้ตามที่ปรารถนาไว้

๔. ผลแห่งความปรารถนาของพระอุคคเสนเถระ[๔๓]

---

[๔๑]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๓๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๔๒]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๓๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

[๔๓]ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๘๔ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ตามประวัติบันทึกไว้ว่า อุคคเสนเป็นลูกเศรษฐีคนหนึ่ง วันหนึ่งได้มีโอกาสไปเที่ยวชมมหรสพที่จัดแสดงขึ้นเป็นงานประจำปี และได้พบรักกับลูกสาวนักฟ้อนคนหนึ่งเข้าจนได้แต่งงานกันในที่สุด ได้เดินทางไปแสดงยังสถานที่ต่าง ๆ กับภรรยา วันหนึ่งภรรยานั่งพักผ่อนอยู่กับบุตรและได้เย้าบุตรโดยมีเจตนาพูดกระทบสามีว่า "เจ้าลูกคนเฝ้าเกวียน, เจ้าลูกคนเฝ้าของ.." บังเอิญอุคคเสนได้ยิน จึงได้มุ่งมั่นเรียนศิลปะการแสดงเพื่อต้องการลบคำสบประมาทจากภรรยาจนสำเร็จและได้ทำการเปิดการแสดงต่อหน้าชาวเมือง ในวันนั้นเองพระศาสดาได้ทรงตรวจดูสัตว์โลกพิจารณาเห็นอุปนิสัยแห่งอรหัตตผลของอุคคเสน จึงเสด็จไปยังสถานที่เปิดการแสดงพร้อมกับพระโมคคัลลานะ อุคคเสนได้ทำการแสดงศิลปะต่อหน้าพระศาสดาและพระองค์ได้แสดงธรรมแก่เขาจนบรรลุพระอรหันต์ในที่สุด การบรรลุพระอรหันต์ในขณะที่ทำการแสดงศิลปะของท่านอุคคเสนสร้างความอัศจรรย์ใจแก่พระภิกษุเป็นอันมากจึงได้ทูลถามพระศาสดา พระองค์จึงได้ตรัสถึงบุพพกรรมของท่านอุคคเสนว่า ในอดีตชาติท่านอุคคเสนได้ถวายอาหารแก่พระขีณาสพรูปหนึ่งพร้อมกับภรรยา โดยภรรยาเป็นผู้กล่าวตั้งความปรารถนาต่อหน้าพระเถระผู้ขีณาสพรูปนั้นว่า "ขอเราทั้งสองพึงมีส่วนในธรรมอันท่านเห็นแล้ว" ด้วยอานิสงส์แห่งทานและความปรารถนาอันนั้นกลายเป็นอุปนิสัยให้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

๕. ผลแห่งปรารถนาของพระวักกลิเถระ[๔๔]

ตามประวัติบันทึกไว้ว่า ในช่วงวัยเด็กมารดาของท่านได้นำตัวท่านไปถวายแด่พระพุทธเจ้า พระองค์ได้สัมผัสทารกวักกลินั้นด้วยฝ่าพระหัตถ์ที่บริสุทธิ์อ่อนนุ่ม ซึ่งทำให้ท่านพ้นจากความป่วยไข้ทุกอย่างและนับแต่นั้นมา ท่านจะเกิดความรู้สึกกระวนกระวายขึ้นในเมื่อต้องห่างจากพระสุคตแม้เพียงครู่เดียว พออายุได้ ๗ ขวบก็บวชเป็นบรรพชิต เฝ้าติดตามดูพระรูปกายของพระพุทธเจ้าไม่ยอมห่าง "ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่อิ่มอยู่ เพราะเห็นพระรูปกายที่ประเสริฐ..." จนพระองค์ต้องตรัสเตือนว่า "อย่าเลย วักกลิ ทำไม เธอจึงยินดีในรูปที่ชนพาลชอบเล่า ผู้ใดเห็นพระสัทธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิตเห็นเรา (ส่วน) ผู้ไม่เห็นพระสัทธรรมถึงจะเห็นเราก็ชื่อว่าไม่เห็น...เธอจงเบื่อหน่ายในรูป พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ทั้งหลาย จึงจะถึงที่สุดแห่งสรรพกิเลสได้โดยง่ายเถิด" จนในที่สุดท่านก็ได้รู้ทั่วถึงธรรมบรรลุพระอรหัตตผล ส่วนประวัติในอดีตชาติของท่านมีว่า ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับ

---

[๔๔] ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/ ๒๘ – ๖๕/๑๘๖ – ๑๙๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘ - ๖๕/๒๔๑.

จากกัปนี้ไป ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงหงสาวดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ปทุมุตตระซึ่งตรัสชมเชยพระสาวกรูปหนึ่งชื่อวักกลิ ว่าเป็นผู้มุ่งมั่นด้วยศรัทธา มีปัญญาดี จึงเกิดความเลื่อมใสและนิมนต์พระพุทธองค์พร้อมสาวกไปเสวยตลอด ๗ วันแล้วถวายผ้าครองผืนใหม่ และได้กราบทูลว่า “ขอให้ข้าพระองค์จงเป็นเช่นกับภิกษุผู้เป็นสัทธาธิมุต (มุ่งมั่นด้วยศรัทธา) ที่พระองค์ตรัสชมเชยว่า เลิศกว่าภิกษุภิกษุทั้งผู้มีศรัทธา” ภายหลังจากสิ้นอายุขัย ด้วยผลของกรรมที่วิเศษนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ท่านได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสังสารอีกระยะเวลาหนึ่ง จนในที่ภพสุดท้ายได้เกิดมาในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ด้วยผลแห่งทานและตั้งความปรารถนาต่อพระพักตร์นั้นเอง เป็นเหตุปัจจัยก่ออุปนิสัยให้ท่านได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในยุคสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้เลิศกว่าสาวกทั้งหลายผู้เป็นสัทธาธิมุต

๖. ผลแห่งความปรารถนาของพระวังคีสเถระ[๔๕]

ตามประวัติบันทึกไว้ว่า พระวังคีสเถระ ได้เคยบำเพ็ญกุศลในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานไว้เป็นอันมาก ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปทุมุตตระ พระวังคีสเถระบังเกิดในตระกูลเศรษฐี ได้มีโอกาสฟังธรรมของพระศาสดาและได้เห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งได้รับสถาปนาจากพระศาสดาไว้ในตำแหน่งที่เลิศกว่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ ได้บำเพ็ญกรรมที่ดียิ่งแด่พระศาสดาแล้ว ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ในอนาคตกาล แม้เราก็พึงเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้มีปฏิภาณ ได้รับการพยากรณ์จากพระศาสดาแล้ว ก็บำเพ็ญกุศลกรรมจนตลอดชีวิต ในพุทธุปบาทกาลนี้ ได้บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ ได้ศึกษามนต์ทำนายสัตว์ด้วยการใช้เล็บดีดหัวกระโหลกก็สามารถบอกได้ว่าสัตว์ที่ตายในช่วงระยะเวลา ๓ ปีนั้นจะเกิดที่ไหน และอาศัยศิลปะนี้สร้างชื่อเสียงให้กับตัวเอง วันหนึ่งมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ให้ภิกษุนำกระโหลกศีรษะมนุษย์มา ๓ กระโหลก เป็นกระโหลกศีรษะปุถุชน ๒ กระโหลกและกระโหลกพระอรหันต์ ๑ กระโหลก วังคีสะทำนายได้ เฉพาะกระโหลกศีรษะของปุถุชนเท่านั้น ส่วนกระโหลกของพระอรหันต์ไม่สามารถพยากรณ์ได้ ด้วยเหตุผลต้องการอยากเรียนมนต์ที่สามารถพยากรณ์กระโหลกศีรษะของพระอรหันตจึงขออุปสมบทซึ่งต่อมาก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

---

[๔๕] ขุ.อป. ๓๓/๙๖- ๑๔๒/๒๓๔ – ๒๓๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙๖/๓๐๒.

๗. ผลแห่งความปรารถนาของพระองคุลีมาลเถระ[๔๖]

ตามประวัติบันทึกไว้ว่า ในชีวิตของท่านนั้น ได้ประกอบกรรมชั่วไว้อย่างมากมาย ไม่น่าเชื่อว่ามนุษย์คนหนึ่งจะสามารถประกอบอาชญากรรมที่ร้ายแรงและน่าพึงกลัวได้ถึงเพียงนี้ องคุลีมาล เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดารับราชการเป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล เดิมมีชื่อว่า "อหิงสกะ" ในวัยเยาว์บิดาได้ส่งให้ไปเรียนหนังสือที่สำนักอาจารย์ทิสาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา ซึ่งภายในสำนักเรียนแห่งนี้ ทำให้ชีวิตผกผันจากเด็กที่เรียนหนังสือเก่ง ประพฤติตัวดี กลายเป็นมหาโจรเลื่องชื่อ ซึ่งต้นเหตุมาจากความอิจฉาริษยากันในหมู่นักเรียนร่วมรุ่นแต่งเรื่องใส่ร้ายว่า อหิงกสะเป็นชู้กับภรรยาอาจารย์ จนกระทั่งอาจารย์เองที่ถึงแม้จะมีความรู้ความสามารถจนเป็นครูสอนคนได้ แต่เป็นคนหูเบาเชื่อง่าย ไม่ยอมสืบสวนหาสาเหตุที่แท้จริง วางแผนกำจัดโดยหลอกอ้างว่า ศิษย์ที่ศึกษาจบศิลปะนั้นต้องให้ครุทักษิณา (ของบูชาครู) แก่อาจารย์ คือ นิ้วมือขวาของคนจำนวน ๑,๐๐๐ นิ้ว ซึ่งจะได้มาก็ด้วยการออกล่าคน ตรงจุดนี้เองทำให้อหิงสกะกลายเป็นอาชญากรจำเป็น และเป็นที่มาของชื่อองคุลีมาลในที่สุด จอมโจรองคุลีมาลได้ก่อกรรมฆ่าคนตายเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งพระเจ้าปเสนทิโกศลส่งทหารตามล่า นางพราหมณีผู้เป็นมารดาเกรงว่าลูกชายจะถูกจับตัวไปประหารชีวิต จึงตัดสินใจออกไปเพื่อเกลี้ยกล่อมให้ยอมมอบตัว องคุลีมาลจำมารดาตนเองไม่ได้ จึงเดินเข้าไปหมายจะฆ่าเพื่อต้องการนิ้วมือนิ้วสุดท้าย ในกระบวนการให้ผลที่ซับซ้อนของกฎแห่งกรรม กรรมฝ่ายดีที่ได้เก็บสั่งสมไว้ในอดีตชาติได้เข้ามามีบทบาทเบี่ยงเบนวิถีชีวิตจากอาชญากรกลับกลายเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูและเห็นอุปนิสัยขององคุลีมาลว่าสามารถบรรลุธรรมได้ และถ้าหากว่าองคุลีมาลกระทำอนันตริยกรรมฆ่ามารดาจะไม่สามารถบรรลุธรรมได้เลย จึงเสด็จมาขวางหน้าก่อนที่องคุลีมาลจะไปถึงมารดา ทรงเตือนสติและแสดงแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้ จนในที่สุด องคุลีมาลยอมทิ้งดาบก้มกราบแทบพระบาท ด้วยความปีติโสมนัสอย่างแรงกล้า บุญบารมีที่สั่งสมมาแต่อดีตชาติได้โอกาสเกื้อหนุนให้จิตใจน้อมไปเพื่อการบรรพชาในที่สุด

จากประวัติของพระองคุลีมาลเถระ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของกรรมดีในอดีตเข้ามาสนับสนุนให้องคุลีมาลได้พบกับพระพุทธเจ้าก่อนที่จะฆ่ามารดา และในขณะเดียวกันกรรมชั่วในปัจจุบันถึงแม้จะหนักหนาสากรรจ์เพียงไร แต่ด้วยพลังแห่งคุณธรรมความดีขั้นสูง

---

[๔๖]บรรณจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๖, ๑๓๑.

ซึ่งมีน้ำหนักมากกว่า คือ การที่ท่านได้บวชและสำเร็จพระอรหันต์ ซึ่งเป็นครุกรรมมีผลทำให้กรรมชั่วคือการประกอบอาชญากรรม กลายเป็นอโหสิกรรม ไม่มีโอกาสให้ผล คือไม่ให้ผลอีกต่อไป

จากประวัติของพุทธสาวกที่ยกมาทั้งหมด แสดงให้เห็นได้ถึงความสำคัญของคุณความดีที่เก็บสั่งสมไว้ในอดีต (ปุพเพกตปุญญตา) ความดีงามเหล่านั้นเปรียบเสมือนต้นทุนทางปัญญาที่ได้รับการเก็บสั่งสมบ่มเพาะไว้ และรอให้ผลในโอกาสที่เหมาะสมในอนาคต

การถือกำเนิดในเพศบัณเฑาะก์เป็นเพราะผลอกุศลกรรม (กรรมดำ) หล่อหลอมเป็นชนกกรรมฝ่ายอกุศลกรรม หากประกอบอกุศลกรรมนั้นซ้ำเข้าอีก กรรมนั้นก็มีสภาพเป็นอุปถัมภกกรรม ช่วยสนับสนุนกรรมเก่าให้ทวีแรงขึ้น ทำให้หมดโอกาสที่เข้าถึงความดีอันสูงสุดในศาสนานี้ได้ แต่หากตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท อาศัยความเพียรพยายามในทางที่ชอบ ถือเอาความอุตสาหะเป็นแรงหนุนนำชีวิต รู้จักคบมิตรดี กรรมดีนี้ก็จะมีสภาพเป็นอุปปีฬกกรรม บีบคั้นผลของอกุศลกรรมเก่าให้เพลากำลังลง เมื่อมีความเพียรในทางที่ชอบมากขึ้น ขวนขวายในทางบุญกุศลมากขึ้น กรรมดีนั้นแปรสภาพเป็นอุปฆาตกรรม หรืออุปัจเฉทกรรม ตัดรอนอกุศลกรรมเก่าไม่ให้มีโอกาสให้ผล ก็จะสามารถตั้งตนได้ดีเป็นอุปนิสัยในภพชาติต่อไป

จะเห็นได้ว่าอุปนิสัย มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา อุปนิสัยเป็นศักยภาพ เป็นประสบการณ์และบทเรียนที่ถูกเก็บสั่งสมไว้ผ่านเส้นทางของสังสารวัฏที่ยาวไกล สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระพุทธศาสนาให้คุณค่าของมนุษย์ที่การกระทำและความเพียรพยายามพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตมากกว่าที่เพศและชาติกำเนิด “ชีวิตเป็นสิ่งที่มีคุณค่าแม้จะเกิดมาแตกต่างกัน การเกิดมาเป็นมนุษย์เป็นเพราะกรรมดีบางอย่างที่ได้เก็บสั่งสมไว้ ทุกชีวิตเกิดมาพร้อมศักยภาพที่มีค่า นั่นคือความสามารถที่จะเข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์คือการรู้แจ้ง”[๔๗] ดังนั้นแท้จริงแล้วอุปนิสัยก็คือกรรมดีที่คนแต่ละคนได้เคยกระทำเก็บสั่งสมไว้ ทำหน้าที่คล้ายเป็นเสบียงแห่งปัญญาสำหรับเดินทางไปสู่เป้าหมาย

---

[๔๗]สมภาร พรมทา, **“การโคลนนิ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา”,** วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๙) : ๓๑ – ๓๒.

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก คือ มนุษย์บัณเฑาะก์ อมนุษย์บัณเฑาะก์และดิรัจฉานบัณเฑาะก์

คำว่า “บัณเฑาะก์” ตรงกับคำศัพท์ในภาษาไทยว่า “กะเทย” ใช้เมื่อต้องการกล่าวถึงมนุษย์หรือสัตว์ที่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ทางเพศทั้งที่ไม่มีโดยกำเนิดหรือถูกตอนในภายหลัง ในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง ชายที่มีราคะกล้า กำหนัดไม่รู้จักสร่าง ประพฤตินอกรีตในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้มีพฤติกรรมเยี่ยงนั้น ในคัมภีร์อรรถกถาได้แบ่งบัณเฑาะก์ออกเป็น ๕ ประเภทตามลักษณะอาการ

ก. ลักษณะอาการที่อาจเกิดขึ้นกับคนทั่วไป

(๑) คนที่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ทางเพศโดยกำเนิด มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า นปุงสกบัณเฑาะก์

(๒) คนที่มีความรู้สึกพอใจและมีความสุขเมื่อได้แอบดูคนอื่นสมสู่กัน มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า อุสูยบัณเฑาะก์ พฤติกรรมของบัณเฑาะก์ประเภทนี้ตรงกับลักษณะอาการทางจิตที่เรียกว่า “กามวิตถาร” ชนิด Inspectionism / Voyeurism

(๓) คนที่ข้างแรมเป็นบัณเฑาะก์ด้วยอานุภาพแห่งอกุศลวิบาก แต่ข้างขึ้นความเร่าร้อนย่อมหายไป มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า “ปักขบัณเฑาะก์" ความหมายของบัณเฑาะก์ประเภทนี้พระอรรถาจารย์ไม่กล่าวเจาะจงว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ซึ่งหมายความว่าอาการดังกล่าวอาจเกิดได้ทั้งชายและหญิง คำว่า ความเร่าร้อน (ศัพท์บาลีใช้ ปริฬาโห) ในที่นี้หมายถึงความเร่าร้อนที่เกิดจากราคะคือความกำหนัดในเพศเดียวกับตน อาการทางจิตดังกล่าวเกิดได้ทั้งในเพศชายและเพศหญิง ที่สำคัญคือ อาการทางจิตที่เกิดขึ้นกับคนกลุ่มนี้ เกิดเฉพาะ

ข้างแรม (กาฬปักข์) และจะหายไปในช่วงข้างขึ้น (ชุณหปักข์) ซึ่งเท่ากับว่าคนประเภทนี้มีพฤติกรรมรักต่างเพศ (Heterosexual) และรักเพศเดียวกัน (Homosexual) ซึ่งมีศัพท์เรียกเฉพาะว่า "Bisexual"

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก คือ มนุษย์บัณเฑาะก์ อมนุษย์บัณเฑาะก์และดิรัจฉานบัณเฑาะก์

คำว่า “บัณเฑาะก์” ตรงกับคำศัพท์ในภาษาไทยว่า “กะเทย” ใช้เมื่อต้องการกล่าวถึงมนุษย์หรือสัตว์ที่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ทางเพศทั้งที่ไม่มีโดยกำเนิดหรือถูกตอนในภายหลัง ในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึง ชายที่มีราคะกล้า กำหนัดไม่รู้จักสร่าง ประพฤตินอกรีตในทางเสพกาม และยั่วยวนชายอื่นให้มีพฤติกรรมเยี่ยงนั้น ในคัมภีร์อรรถกถาได้แบ่งบัณเฑาะก์ออกเป็น ๕ ประเภทตามลักษณะอาการ

ก. ลักษณะอาการที่อาจเกิดขึ้นกับคนทั่วไป

(๑) คนที่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์ทางเพศโดยกำเนิด มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า นปุงสกบัณเฑาะก์

(๒) คนที่มีความรู้สึกพอใจและมีความสุขเมื่อได้แอบดูคนอื่นสมสู่กัน มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า อุสูยบัณเฑาะก์ พฤติกรรมของบัณเฑาะก์ประเภทนี้ตรงกับลักษณะอาการทางจิตที่เรียกว่า “กามวิตถาร” ชนิด Inspectionism / Voyeurism

(๓) คนที่ข้างแรมเป็นบัณเฑาะก์ด้วยอานุภาพแห่งอกุศลวิบาก แต่ข้างขึ้นความเร่าร้อนย่อมหายไป มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า “ปักขบัณเฑาะก์" ความหมายของบัณเฑาะก์ประเภทนี้พระอรรถาจารย์ไม่กล่าวเจาะจงว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ซึ่งหมายความว่าอาการดังกล่าวอาจเกิดได้ทั้งชายและหญิง คำว่า ความเร่าร้อน (ศัพท์บาลีใช้ ปริฬาโห) ในที่นี้หมายถึงความเร่าร้อนที่เกิดจากราคะคือความกำหนัดในเพศเดียวกับตน อาการทางจิตดังกล่าวเกิดได้ทั้งในเพศชายและเพศหญิง ที่สำคัญคือ อาการทางจิตที่เกิดขึ้นดังกล่าว เกิดเฉพาะข้างแรม (กาฬปักข์)

ข้างแรม (กาฬปักข์) และจะหายไปในช่วงข้างขึ้น (ชุณหปักข์) ซึ่งเท่ากับว่าคนประเภทนี้มีพฤติกรรมรักต่างเพศ (Heterosexual) และรักเพศเดียวกัน (Homosexual) ซึ่งมีศัพท์เรียกเฉพาะว่า "Bisexual"

ข. ลักษณะอาการที่อาจเกิดขึ้นในเพศชาย

(๑) ชายที่ถูกตอนอวัยวะเพศในภายหลังซึ่งเรียกว่า "ขันที" มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า โอปักกมิกบัณเฑาะก์

(๒) ชายที่มีพฤติกรรมทางเพศด้วยวิธีการใช้ปากคาบอวัยวะเพศของชายอื่น(oral-genital contact) และรู้สึกพอใจเมื่อถูกน้ำอสุจิราดรดตัว มีศัพท์เรียกเฉพาะว่า อาสิตตบัณเฑาะก์ พฤติกรรมของบัณเฑาะก์ประเภทนี้ตรงกับพฤติกรรม "รักร่วมเพศ (Homosexual)"

ดังนั้น บัณเฑาะก์จึงมีความหมายครอบคลุมทั้งคนและสัตว์ที่ไม่มีสัญลักษณ์ทางเพศ รักร่วมเพศและกามวิตถาร ส่วนสาเหตุที่ทำให้ถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์ คนสองเพศหรือคนที่มีอวัยวะครบถ้วนสมบูรณ์แต่กลับมีสภาพจิตใจที่ไม่สัมพันธ์กับเพศโดยกำเนิดของตนหรือชายที่มีลักษณะหญิงหรือหญิงที่มีลักษณะชาย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงสาเหตุว่า เกิดด้วยอำนาจอกุศลกรรมซึ่งเก็บสั่งสมไว้ในจิต เป็นมนุษย์ที่ถือปฏิสนธิที่ปราศจากอโมหะเหตุ และพบว่าพุทธสาวกและพุทธสาวิกาบางองค์ที่เคยถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์ล้วนเคยละเมิดเบญจศีลข้อที่สามทั้งสิ้น

สำหรับประเด็นบัณเฑาะก์กับการบวชนั้นพบว่า ในระยะแรกพระพุทธศาสนาไม่ได้ห้ามบัณเฑาะก์บวช แต่ในระยะต่อมาปรากฏว่าการเข้ามาบวชของบัณเฑาะก์ทำให้สงฆ์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์เชิงตำหนิจากสังคมมากทำให้ภาพลักษณ์ของสงฆ์ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังใหม่มากสำหรับอินเดียในยุคนั้นและเป็นชุมชนแห่งผู้ประพฤติพรหมจรรย์ได้รับความมัวหมองด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้เองบัณเฑาะก์จึงถูกห้ามอุปสมบทในที่สุด อย่างไรก็ดี ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า อนุญาตให้บัณเฑาะก์บางประเภทเข้ารับการบรรพชาได้ คือ อาสิตตบัณเฑาะก์ อุสูยยบัณเฑาะก์ส่วนปักขบัณเฑาะก์ห้ามเฉพาะกาฬปักข์ (ข้างแรม)

สำหรับสถานภาพของบัณเฑาะก์ในพระพุทธศาสนานั้นพบว่า สงฆ์พยายามกันบัณเฑาะก์ให้อยู่ห่างจากชุมนุมสงฆ์ในช่วงเวลาที่ประกอบสังฆกรรมให้มากที่สุดร่วมกับคน

กลุ่มนี้คือ (๑) นักบวชหรือผู้ที่เคยบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งได้แก่ ภิกษุณี สิกขามานา สามเณร สามเณรี ภิกษุผู้บอกลาสิกขา ภิกษุผู้ต้องอันติมวัตถุ ภิกษุที่สภาวะทางกายและจิตไม่ปกติ ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษ ภิกษุผู้ไปเข้ารีต ภิกษุผู้บอกลาสิกขา ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษ ภิกษุผู้กระทำอนันตริยกรรม ภิกษุผู้เป็นนานาสังวาสและนานาสีมา ภิกษุผู้อยู่บนอากาศด้วยฤทธิ์ หรืออยู่นอกสีมา (๒) ผู้ที่ถูกห้ามบวชและคนปลอมบวช รวมทั้งนักบวชนอกศาสนา ซึ่งได้แก่ อุภโตพยัญชนก เดียรถีย์ และคนลักเพศ (๓) อาชญากร ซึ่งได้แก่ ผู้ฆ่ามารดา – บิดา คนผู้ฆ่าพระอรหันต์ คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณี

สำหรับบัณเฑาะก์กับบทบัญญัติทางพระวินัยพบว่า พระวินัยห้ามภิกษุเข้าไปมีความสัมพันธ์กับบัณเฑาะก์ทั้งโดยตรงเป็นต้นว่า เสพเมถุนธรรมหรือพูดจาเกี้ยวพาราสี และโดยอ้อมเป็นต้นว่า ถูกเนื้อต้องตัวบุรุษหรือสตรีแต่กลับสำคัญมั่นหมายว่าเป็นบัณเฑาะก์ ถือว่ามีโทษทางพระวินัย สำหรับสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับบัณเฑาะก์ส่วนมากเป็นความผิดเกี่ยวกับเรื่องเพศ มีการปรับอาบัติแก่ภิกษุที่มีความสัมพันธ์กับบัณเฑาะก์ตั้งแต่ขั้นเบา คือ ปรับอาบัติทุกกฎ จนถึงขั้นร้ายแรงที่สุดคือปรับอาบัติปาราชิก

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายตั้งแต่การรู้และเข้าใจความหมายในหลักธรรมคำสอนขั้นพื้นฐานจนกระทั่งบรรลุถึงหรือเข้าถึงธรรมในระดับมรรคผล

กระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์ให้บรรลุถึงภาวะของความไร้ทุกข์ประสบกับภาวะแห่งความสะอาด สงบ สว่าง กระบวนธรรมเพื่อการฝึกปรือพัฒนามนุษย์คือ ไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยหลักการ ๓ ประการ คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

อธิสีลสิกขา เป็นกระบวนการฝึกพัฒนาด้านพฤติกรรมมนุษย์ เป็นการจัดระเบียบด้านกายและวาจาให้อยู่ในสภาพที่พร้อมและเอื้อต่อการพัฒนาด้านจิตและด้านปัญญา ผู้ที่พัฒนาตนตามหลักอธิสีลสิกขาได้บริบูรณ์ย่อมบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นโสดาบันและสกทาคามี สามารถกำจัดสังโยชน์คือกิเลสเครื่องผูกใจขั้นหยาบ ๓ ประการ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส และมี ราคะ โทสะ โมหะ ที่เบาบาง

อธิจิตตสิกขา เป็นขั้นตอนการพัฒนาคุณสมบัติของจิตทั้งในด้านคุณธรรมและด้านความสามารถ หรือเรียกว่าพัฒนาด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ผู้ที่พัฒนาตนตามหลักอธิจิตตสิกขาได้บริบูรณ์ย่อมบรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นพระอนาคามี สามารถละสังโยชน์ได้ ๕ ประการได้หมดสิ้นคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ

อธิปัญญาสิกขา เป็นขั้นตอนการพัฒนาศักยภาพด้านปัญญา คือ การทัศนคติที่ถูกต้อง รู้เท่าทันธรรมดาของสังขาร มีปัญญาหยั่งเห็นสิ่งทั้งทั้งหลายตามเป็นจริง ด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์สะอาด กำจัดสังโยชน์กิเลสเครื่องผูกใจขั้นละเอียดลึก คือ ละความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หมดความพอใจในรสแห่งความสุขของสมาธิขั้นรูปฌาน และความติดใจในอรูปฌาน ละความปรารถนาในอรูปภพ หมดความถือตัว สำคัญว่าเป็นนั่นเป็นนี่ มีจิตทีสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ว้าวุ่น รู้เท่าทันสภาวะเข้าใจกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล คือรู้ในอริยสัจสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงสุด

หลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกปรือพัฒนามนุษย์โดยมีหลักการที่ว่ามนุษย์ทุกคนสามารถฝึกได้ อย่างไรก็ดีผลที่ได้ในแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละคน เช่น ความเพียรพยายาม ระดับสติปัญญา กรรมและผลของกรรม

สำหรับความสามารถในการบรรลุธรรมพบว่าบัณเฑาะก์จัดเป็นอภัพบุคคลผู้ซึ่งไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชีวิตนี้ถึงแม้ว่าจะพยายามฝึกปรือพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขาแล้วก็ตาม เพราะบัณเฑาะก์เป็นผู้ที่ถือกำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์เพราะผลแห่งอกุศลกรรม เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิที่ปราศจากอโมหะเหตุหรือทุกเหตุกปฏิสนธิ (ผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น) นอกจากบัณเฑาะก์แล้วพบว่า ผู้ประกอบอนันตริยกรรม ๕ ประการ (ผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้นหรืออุปสรรค) บุคคลผู้เป็นนิตยมิจฉาทิฏฐิ (ผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น) และผู้ที่มีปัญญาทราม ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชีวิตนี้ด้วยเช่นเดียวกัน

จากการศึกษาเรื่องอุปนิสัย พบว่าอุปนิสัยในความหมายทั่วไปหมายถึง ความประพฤติ หรือคุณความดีที่เคยประพฤติมาในอดีตจนฝังแน่นอยู่ภายใจจิต ซึ่งมีความหมาย ๒ ประการ คือ ความประพฤติทางกายวาจา อันได้แก่ การแสดงออกทางกายและวาจาอันเป็นเอกลักษณ์หรือบุคคลิกเฉพาะตัวของผู้นั้น เรียกว่า วาสนาประการที่หนึ่ง และประการที่สอง

คือ คุณธรรมภายในจิตใจหรือศักยภาพที่มีอยู่ภายในตัวของคนแต่ละคน ที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นฐานภายใน

สำหรับอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมของบัณเฑาะก์พบว่า ผู้ที่ถือกำเนิดเป็นบัณเฑาะก์ อาจจะเป็นการถือกำเนิดในฐานะอภัพบุคคลชาติสุดท้าย ถัดจากชาติที่เป็นบัณเฑาะก์นั้นไป น่าจะพ้นจากสภาพความเป็นอภัพบุคคล หากเกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ในเพศหญิงหรือเพศชายก็ตามและในช่วงภพชาตินั้นเป็นยุคที่มีพระพุทธศาสนาก็มีโอกาสบรรลุธรรมได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องบัณเฑาะก์กับการบรรลุธรรม มีความเห็นว่า มีหลายประเด็นที่น่าจะได้ศึกษาค้นคว้าต่อ เพื่อให้เกิดข้อมูลทางวิชาการมากขึ้น คือ

๑. บทบาทและหน้าที่ของบัณเฑาะก์ในสังคม

๒. พฤติกรรมของบัณเฑาะก์ที่มีผลกระทบต่อสังคม

๓. สิทธิเสรีภาพของบัณเฑาะก์ในสังคม

๔. สถานภาพของบัณเฑาะก์ในสังคม

อนึ่ง มีคนจำนวนหนึ่งซึ่งมีจิตใจที่ไม่ตรงกับเพศโดยกำเนิด หากวันหนึ่งคนเหล่านั้นอาศัยความเจริญก้าวทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เปลี่ยนแปลงสรีระร่างกาย จากเพศหญิงเป็นเพศชายหรือจากเพศชายเป็นเพศหญิง และหากในอนาคตข้างหน้ากฎหมายอนุญาตให้ใช้คำนำหน้าตัวตามเพศใหม่ได้ ประเด็นที่พระพุทธศาสนาต้องมีคำตอบที่ชัดเจน คือ

๑. พระพุทธศาสนายอมรับเพศใหม่ของคนเหล่านี้หรือไม่

๒. หากวันหนึ่งเปลี่ยนเพศจากหญิงเป็นชายที่สมบูรณ์ มาขอรับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระพุทธศาสนาจะอนุญาตให้บวชได้หรือไม่

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก.ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_________. **พระไตรปิฎกภาษไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_________. **กงฺขาวิตรณีอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๙.

_________. **วินยปิฏก สมนฺตปาสาทิกาปาราชิกกณฺฑ - สํสาทิเสสาทิ-มหาวคฺคาทิ - อฏฺฐกถา**. กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๔๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_________. **อภิธานปฺปทีปิกา และ อภิธานปฺปทีปิกาสูจิ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี ป. ๙). **ปัญจสมันตปาทาทิกา อรรถกถาพระวินัย, ปริวาร วัณณนาปัญจสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย, ปริวารวัณณนา**. พิมพ์ครั้งที่ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๒.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. **พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังหฎีกา**. กรุงเทพมหาคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๑๗.

พระสารีบุตรมหาเถระ. **สารัตถทีปนี ฎีกาวินัย ภาค ๒,๔**. แปลโดย อ. สิริ เพชรไชย. กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กาญจนา แก้วเทพและพริสรา แซ่ก๊วย. **เพศวิถี : วันวาน วันนี้และวันพรุ่งนี้ที่จะไม่เหมือนเดิม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗.

กลุ่มวิชาศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา. **อธิบายวิชาวินัยสำหรับนักธรรมชั้นเอก**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑.

บรรณจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจสมุปบาท**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๔.

_________. **ภิกษุณี พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_________. **อสีติมหาสาวก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

บุญมี เมธางกูร. **คนเป็นกะเทยได้อย่างไร**. กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๙.

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์**. ธรรมสภา : ม.ป.ป.

_________. **คำสอนสำหรับผู้บวชใหม่**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

_________. **ตามรอยพระอรหันต์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๔.

พุทธทาสภิกขุ. **ตำราดูพระและวินัยของภิกษุ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

________. **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๓๖.

พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมโล). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก เล่ม** ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒, ม.ป.ป.,ม.ป.พ.

พระเจ้าบรมวงส์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรมฉบับบาลี ไทย, อังกฤษ, สันสกฤต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐาน)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **คู่มือชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

_________. **สู่การศึกษาแนวพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

_________. **นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗.

_________. **ปี ๔๙ ใช้ให้ครบสี่เท้าต้องก้าวหน้าแน่.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙.

พระพุทธโฆษาจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร)และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). **นิเทศธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ธีรพงษ์การพิมพ์, ๒๕๓๗.

พระศรีวิสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). **ปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเทคนิค ๑๙, ๒๕๒๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

________. **แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

________. **จะพัฒนาคนกันอย่างไร?.** พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

________. **ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ "เหตุเกิด พ.ศ. ๑"**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.

________. **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

________. **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑.

________. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

________. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๕.

________. **สมาธิ ฐานสู่สุขภาพจิตและปัญญาหยั่งรู้**. พิมพ์ครั้งที่ ๕,กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๐.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๓.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๗.

พระอุปติสสะเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ พระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระอนุรุทธาจารย์. **อภิธัมมัตถสังคหบาลี แปล และ อภิธัมมัตถวิภาวินี**. แปลโดย พระศรีวิสุทธิวงศ์, กรุงเทพมหานคร : ม.ป.พ., ๒๕๐๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ. ๒๕๒๕.** กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒.

_________. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๕**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมี บุคส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_________. **สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิยสถาน เล่ม ๔.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาลศิลป์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

ลลิตา ธีระศิริ. **เลี้ยงลูกอย่างไรไม่ให้เป็นเกย์.** กรุงเทพมหานคร : สารมวลชน, ๒๕๓๐.

วศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธนธัช ๒๕๔๓.

_________. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท).** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิจเจริญ, ๒๕๓๕.

_________. **โอวาทปาติโมกข์**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ทศบารมี ทศราชพิธราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์, ๒๕๓๒.

_________. **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_________. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙ .

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

สมพร ศรีวราทิตย์. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๓๗.

สุชาติ โสมประยูร และ วรรณี โสมประยูร. **เพศศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุรีย์ มีผลกิจ,วิเชียร มีผลกิจ. **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๓.

วัลลภ ปิยะมโนธรรม. **คุยกับนักจิตวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๒.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช ป.៩). **ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรมบาลี – ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อเนก อารีพรรค สุวัทนา อารีพรรค. **เรียนรู้เรื่องเพศ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม. **เพศศึกษาน่ารู้**. กรุงเทพมหานคร : สไตล์, ๒๕๓๒.

(๒) บทความ

วันเพ็ญ บุญประกอบ. **"ก่อนจะมาเป็นเลสเบียน, เกย์"**, วารสารแนะแนว. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๘๘ (สิงหาคม – กันยายน ๒๕๒๖) : ๕๙ – ๖๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. **"ชื่อเรียกปัญญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร"**, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๔๕) : ๔๖.

สมภาร พรมทา. **"การโคลนนิ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา"**, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๙): ๒๕.

อุดมศิลป์ ศรีแสงนาม. "**รักร่วมเพศ**", ชีวิตและสุขภาพ. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม ๒๕๒๔) : ๔๔.

(๓) วิทยานิพนธ์

กัณฑ์เทศ เทศแก้ว. "พุทธธรรมกับพฤติกรรมรักเพศเดียวกัน : กรณีศึกษาทัศนคติของนักเรียนชายมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานคร". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์. "แนวคิดและจริยศาสตร์ที่เกี่ยวกับเพสในพุทธศาสนาเถรวาท". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพุทธศาสนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

ชลธิชา ศาลิคุป. "กระบวนการพัฒนาและธำรงเอกลักษณ์ของหญิงรักเพสเดียวกัน". **วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.

เนตรชนก เอมประดิษฐ์. "ความสัมพันธ์ในครอบครัวรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวและทัศนคติที่มีต่อเรื่องรักเพศเดียวกันของนักศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร". **วิทยานิพนธ์ปริญญานิเทศศาสตร์มหาบัณฑิต.** ภาควิชาประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บงกชมาส เอกเอี่ยม. "เกย์ ! กระบวนการพัฒนาและธำรงเอกลักษณ์รักร่วมเพศ".**วิทยานิพนธ์สังคมวิทยามหาบัณฑิต.** คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. "การศึกษาจริยศาสตร์สังคมในพุทธศาสนาในเชิงวิจารณ์". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ปิยะ ราชเจริญ. "การศึกษาเปรียบเทียบสถานะของมนุษย์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.** สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา. "การช่วงชิงอัตลักษณ์ "กะเทย" ในงานคาบาเรต์โชว์". **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๖.

พระมหาเกรียงไกร บัวจันอัด. "การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนเรื่องกัลยาณิตรกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและพระพุทธศาสนามหายาน". **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

รุ่งกานดา พงศ์ธรกุลพานิช. “ความคิดเห็นของเด็กนักเรียนชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ต่อพวกรักร่วมเพศ กรณีศึกษา : กลุ่มโรงเรียนที่ ๑ ของกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

วัชรินทร์ หนูสมตน. “ชีวิตและการทำงานของสาวประเภทสอง”. **วิทยานิพนธ์พัฒนาแรงงานและสวัสดิการมหาบัณฑิต.** คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

สิวลี ศิริไล, รศ. รายงานการวิจัย : “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์จริยธรรมและเกณฑ์ตัดสินปัญหาจริยธรรมทางการแพทย์ในสมัยปัจจุบัน”. **รายงานการวิจัย. ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.** มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๙.

สุจิตรา อุสาหะ. “พฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศและเจตคติของนักเรียนวัยรุ่น: กรณีศึกษาพฤติกรรมรักเพศเดียวกันเขตการศึกษา ๔” **วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๔.

(๔) เวปไซด์

http://www.midnightuniv.org/fineartcmu2001/newpage14.htm. เข้าถึงเมื่อ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๔๗ : เวลา ๑๖ . ๒๑ น.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Stephen P. McCarry, “Homosexuality”, **Academic American Encyclopedia H 10.** Aretê publishing company Inc. Princeton, New **Jersey,1992.**

Jacson, Perter A.& Cerrard Julivan [Eds.]. **Genders & Sexualities in Modern Thailand**, ChiangMai : Silkworn Books, 1998.

John Money and Gregory Lehne, “Homosexuality”, **Collier’s Encyclopedia Volume 12**. Macmillan Educational Company, A Maxwell Macmillan Communication Group Company. 866 Third Avenue. New York, N.Y.10022.

Kappan, Alexander G., and Sydney, Marry Anne. **Psychology and Sex Roles : An Androgynous Perspective**. Canada : Little, Brown and Company Limited.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อผู้วิจัย : พระมหาอดุลย์ ยโสธโร นามสกุล บุตรตะเคียน

ชาติภูมิ : เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ อ.ขุขันธ์ จ.ศรีสะเกษ

การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก, เปรียญธรรม ๕ ประโยค, พุทธศาสตรบัณฑิต (ปรัชญา)

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดใหม่ทองเสน ถนนทหาร แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร